وَمَا لِيَ لَآ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿۲۲﴾

تے مناں کے ہوگیو جے ہوں اس غی عبادت نہ کروں جس نے ہوں پیدا کیو اورتم نے اسّے کوٹے مڑ غے جانوں ہے

ءَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِٓ ءَالِهَةً إِن يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ

کیوں ! ہوں اس ناں چھوڑ غے اساں ناں معبود بنا لیوں ! کہ جے اللہ رحمٰن مناں کائے تکلیف

بِضُرٍّ لَّا تُغْنِ عَنِّي شَفَٰعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنقِذُونِ ﴿۲۳﴾

پہچانی چاہوے تاں نہ انھاں غی سفارش میرے کجھ کم آوے تے نہ ہی ویہہ مناں چھڑکا سکیں ؛

إِنِّيٓ إِذًا لَّفِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿۲۴﴾ إِنِّيٓ ءَامَنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿۲۵﴾

تاں تے ہوں صاف گمراہی ماں جا پوؤں غو؛ ہوں تے تھارا پالن ہار ور ایمان لے آیو ہوں لہٰذا تم میری گل سنوں (۷)

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ ۖ قَالَ يَٰلَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ ﴿۲۶﴾ بِمَا غَفَرَ

حکم ہووو جاء جنت ماں چلیو جاء اس نے کہیو : افسوس ! کدے میری قوم جان لیتی ؛ کہ میرا رب نے ہوں

لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿۲۷﴾ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِۦ

بخش دتو ہوں ؛ تے اس نے ہوں عزت داراں ماں شامل کردتو ہوں (۸) تے اس توں بعد ہم نے اس غی قوم

مِنۢ بَعْدِهِۦ مِن جُندٍ مِّنَ السَّمَآءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ﴿۲۸﴾

ور اسمان تیں کائے فوج نازل نیہنہ کی تے نہ ہی ہم نازل کراں واں ؛

إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَٰحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَٰمِدُونَ ﴿۲۹﴾ يَٰحَسْرَةً

واہ تے بس اکّا ہی زور غی گج تھی جس ناں ویہہ تدّے ہی بجھ گیا (۹) افسوس ! اساں

عَلَى الْعِبَادِ ۚ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا۟ بِهِۦ

بنداں ور ! جہڑو وی رسولؐ انھاں کولے آیو ویہہ اس غی ہاسی ہی

يَسْتَهْزِءُونَ ﴿۳۰﴾ أَلَمْ يَرَوْا۟ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ الْقُرُونِ

اڑاتا رہیا ؛ کیوں ! انھاں نے اس گل ور نیہنہ نظر کی جے ہم نے انھاں تیں پہلاں کتنی ہی قوم

أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿۳۱﴾ وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا

ہلاک کر چھوڑیں کہ ویہہ انھاں کولے مڑ غے واپس نیہنہ آئیں ؛ تے یقیناً سارا ہی مھاری بارگاہ ماں

(۷) اپنی گل کسے غا دل ماں لاہن غو یوہ شاندار طریقو ہے کہ گل سِدّی انھاں ناں کہن غے بجائے، انھاں ناں سنا غے اپناں آپ ناں مخاطب کیو جے ''آخر مناں کے ہووو کہ ہوں اس مالک غی عبادت نہ کروں جس نے مناں زندگی غی دولت عطا کی ہے؟ حالانکہ ہم ساراں نے مڑ غے جانوں وی اسے غی بارگاہ ماں ہے، کیوں! ہوں اپناں پالنہار ناں چھوڑ غے انھاں باطل معبوداں ناں خدا من لیوں! جہڑا نہ مناں نفعو پہچا سکیں تے نہ کجھ نقصان دے سکیں! تے نہ خدا غا عذاب تیں چھڑکا سکیں! اسا بے بس خدا کس را ہو سکیں! یہ عبادت غا مستحق کس را ہو سکیں! جیکدے ہوں اسی جاہل پونا آلی گل کروں تاں تے ہوں واقعہ ہی گمراہ ہو جاؤں غو! یہ ساریں گل اپناں آپ ناں کہہ غے انھاں ناں سنائیں جے کجھ تے عقل تیں کم لیو۔ ات بچ غے مرڑِ مومن غو ایمان چھلی مارن لگ جئے، تے وہ مصلحتاں ناں کنڈ پچھے سٹ غے اعلان کر دیئے کہ سُن لیو! ہوں تے سچا دل ناں تم ساراں غا پالنہار ور ایمان لے آیو ہوں؛ یعنی جہڑو میرو رب ہے وہ ہی تم ساراں غو وی رب تے مالک ہے۔

(۸) حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ فرمانویں جے اس اعلان تیں بعد ویہہ بدنصیب لوک اس مرد مومن ور ٹٹ پیا تے بچ بیدردی ناں وہ شہید کر دتو ور ایّاں اس غی جان تن غا پنجرا تیں اللہ غا رستہ ماں کنی ہوئی اُواں اللہ غی طرفوں خوش خبری آ گئی جے تناں ہر غم تیں نجات مل گئی جا! جنت ماں ارام کر۔ جس را کہ ہر اک شہید غی روح حساب کتاب تیں پہلاں ہی جنت غی سیل کرے۔ ور اس مرڑِ مومن ناں جنت ماں پُج غے وی اپنی قوم غی ہمدردی نیہنہ گئی، ات وی یا ہی تاہنگ ہوئی جے افسوس! کدے میری قوم ناں ان نعمتاں غو پتو چلتو جنھاں ناں مناں میرا مالک نے نوازیو ہے فر تے ویہہ ضرور ایمان لے آتا۔ مفسراں نے ات اس مرڑِ مومن ہاروں ایمان ور شہید ہون آلاں بچ ساراں ''دل آلاں'' غا قصہ نقل کیا ہیں ور اس حاشیہ ماں اس غی گنجائش کت ہے۔

(۹) اس مرڑِ مومن غی شہادت تیں بعد اسمان غی اک گج ناں ساری نافرمان قوم غا دیّا بجھ گیا تے انھیر اغا یہ سارا پُجاری ٹھنڈا ہی ہو گیا، اللہ تعالیٰ فرماوے انھاں ناں ملیامیٹ کرن واسطے مناں کائے فوج چلان غی لوڑ نیہنہ پئی۔ تے نہ ہی نافرماناں ور عذاب واسطے بڑیں بڑیں فوج چلائیں مھاری عادت ہے بلکہ ساراں ناں ملیامیٹ کرن واسطے مھارو اک حکم ہی سُدّ وو ہے؛ ہاں! کسے مصلحت تے حکمت پچھے فرشتا بھیجدیاں تاں واہ بکھری گل ہے۔

(۱۰) یعنی کتناں تجب تے حیرانگی غی گل ہے کہ لوک اپݨی اکھاں ناں تکیں کہ کتنی ہی قوم نبیاں غو مخول بݨا غے خدا غا عذاب ناں تباہ ہوگئی ہیں، جھاں غو دنیا ور کِدے ناں نشان باقی نیہنہ تے اصل آخرت غو عذاب اجوں باقی ہے ور فر وی جد کدے اللہ غی طرفوں کوئے پیغمبر آوے لوک اس غو مخول ہی بناویں تے اس غی ہاسی اڈانویں، تے پشلاں نافرماناں غی تباہی بربادی تیں کجھ سبق نیہنہ لیتا۔

مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾ وَآيَةٌ لَّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا

حاضر کیّا جیں غا (۱۰) تے انھاں واسطے اک نشاݨی مری وی زمین ہے جھڑی ہم نے زندی کی تے اس بچوں

مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ

ہم نے غلّو جمایو جس بچوں لوک کھئیں ؛ تے ہم نے اس ماں کھجوراں تے داخاں غا باغ

وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا

پیدا کر دتا تے ہم نے اس ماں اماء پاݨی جاری کردتا تانجے لوک اس غا میوا کھئیں تے یہ انھاں غا

عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ

ہتھاں نے تے نیہنہ بݨایا فر تم شکر کیوں نیہنہ کرتا (۱۱) پاک ہے واہ ذات جس نے ہر ایکن چیز غا جوڑا پیدا

كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

کیّا؛ ان چیزاں ماں وی جھڑیں زمین تیں جمّیں تے خود انھاں غا وجود ماں وی، تے ان چیزاں ماں وی جھڑیں ویہہ جاݨتا ہی نیہنہ (۱۲)

وَآيَةٌ لَّهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾

تے انھاں واسطے اک نشاݨی رات ہے ہم اس وروں تہاڑی ناں چھِل چھوڑاں فر ویہہ چاݨ چک ہی انھیر اماں رہ جیں؛

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ

تے دیہنہ اپݨاں مقرر کیّا وا رستہ ور چلتو جا رہیو ہے یوہ اس غو مقرر کیّو وو ہے جھڑو زبر دست تے

الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ

علم آلو ہے؛ تے چن واسطے وی ہم نے منزل مقرر کر چھوڑیں ہیں ات توڑی کہ وہ (گھٹو گھٹو) کھجور غی پراݨی سُکی وی ڈاہلی

الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنبَغِي لَهَا أَن تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا

ہاروں ہوجئے ؛ نہ تے دیہنہ غا بس ماں ہے کہ وہ چن ناں جا پکڑے تے نہ

اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ۚ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾ وَآيَةٌ لَّهُمْ

رات ہی تہاڑی تیں پہلاں آسکے تے سارا اک اک دائرہ ماں تر رہیا ہیں (۱۳) تے انھاں واسطے اک نشاݨی یاہ ہے

أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا لَهُم

کہ ہم نے انھاں غی اولاد ناں پَہری وی کشتی ماں سوار کیّو ؛ تے ہم نے انھاں واسطے اسے را غیں

(۱۱) مڑدہ زمین غا بدّل ناں زندہ ہوجاݨ تے اس ماں اناج، کھجور، انگور جئیں رنگ رنگ غیں فصلاں غا پیدا ہو جاݨ ماں کئیں طرح غیں نشاݨیں تے دلیل ہیں، اللہ تعالیٰ غا اک ایکلّاں ہوݨ غی کیونجے جیکدے کسے دوجا غی سانجھ ہوتی تاں یوہ نظام ٹھیک طرح نیہنہ چل سکے تھو، تے مرن تیں بعد زنداں ہوݨ غی وی دلیل ہے تے اللہ تعالیٰ غا فضل اس غا احسان غی وی نشاݨی ہے وہ اپݨاں بنداں ور کس راکس را احسان کرے جس غو تقاضو ہے کہ بندا اس غو شکر کریں۔ فائدو:- مَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيْهِمْ غو ترجموں عربی گرائمر غا لحاظ ناں دو طرح ہوسکے (۱) ''تے یہ چیز انھاں غاں ہتھاں نے نیہنہ بݨائیں'' (۲) ''تے ویہہ چیز وی جھڑیں انھاں غا ہتھ بݨانویں''، یعنی جس را بیج راہݨو، گوڈی کرنی وغیرہ انسانی ہتھاں غا کم ہیں ور فصل فر وی اللہ تعالیٰ ہی غا کرم ناں وہے وہ نہ چاہوے تاں ساری محنت بیکار چلی جئے۔ جمہور مفسراں نے پہلی تفسیر لی ہے ور امام ابن جریر تے کجھ دوجاں بزرگاں نے دوئی تفسیر پسند کی ہے ابن کثیر فرمانویں کہ حضرت ابن مسعودؓ غی قرآت تیں وی دوجی تفسیر غی تائید وہے۔

(۱۲) اج اس گل ناں جدید سائنس نے چنگی طرح کھولدتو ہے کہ دنیا غی ہر اک چیز ماں جوڑو ہے، کِدے نر مادہ غا اعتبار ناں تے کِدے مقابلہ غا اعتبار ناں جس را اندھیرا غا مقابلہ ماں لوء، ور یوہ جوڑی دار ہوݨوں مخلوق غی صفت ہے لہذا ''خالق'' یعنی اللہ اس تیں پاک ہے اس غو کوئے جوڑو، کوئے مقابلہ غو، کوئے پیہاݨ تے شریک نیہنہ ہوسکتو کیونجے وہ ''خالق'' ہے لہذا وہ مخلوق غی کمزوریاں تیں پاک ہے۔

(۱۳) اللہ تعالیٰ غی قدرت تے اس غی طاقت غیں نشاݨیں بیان فرما غے یاہ گل سمجھائی جا رہئی ہے کہ زمین تیں لے غے اسمان توڑی اس سارا نظام ور غور کرلیو۔ یوہ نظام یاہی گواہی دیئے غو کہ یقیناً اس غی کنڈ ور اک زبردست قدرت آلی ہستی موجود ہے جس غا نظام ماں تے جس غی قدرت ماں کسے غی سنجھیالیٰ نیہنہ ہوسکتی۔ نیہنہ تے یوہ نظام اک لحظو وی نیہنہ چل سکّے تھو تے اس غے ناں ناں لمّاں چڑا حیرت ناک نظام ماں اس گل غی دلیل وی ہے کہ، جس ذات نے یوہ نظام پیدا کیو ہے تے جھڑو اس ناں ٹھیک انتظام ناں چلا رہیو ہے کہ کِدے اس ماں ذری فرق نیہنہ آتو اس واسطے اس ماں کجھ اوکھت نیہنہ کہ وہ اس نظام ناں تباہ برباد کر غے ات اک دوجی ہی دنیا بسا دیئے تے انسان ناں فر زندو کر غے اس غاں عملاں غے مطابق اس ناں جزا سزا دیدیئے۔ اس غا مقابلہ ماں زمین تیں لے غے اسمان توڑی خدا غا -نعوذ باللہ- نہ ہوݨ غی، یا شرک غی، یا زمین اسمان غا اس سارا نظام غا بیکار ہوݨ غی اک وی دلیل موجود نیہنہ ور لوک عقل تیں کم نیہنہ لیتا۔

مِّنْ مِّثْلِهٖ مَا يَرْكَبُوْنَ ﴿۴۲﴾ وَاِنْ نَّشَاْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيْخَ لَهُمْ

ہور چیز پیدا کیں جن ور ویہہ سوارویں؛ تے جے ہم چاہواں تاں انھاں ناں غرق کر چھوڑاں فر نہ انھاں غی فریاد سنن آلو کوئے وہے غو

وَلَا هُمْ يُنْقَذُوْنَ ﴿۴۳﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِّنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِيْنٍ ﴿۴۴﴾ وَ

تے نہ وہے چھڑکایا جیں غیں؛ ور یاہ مھاری مہربانی ہے تے اک مدت توڑی (زندگی غو) فائدو دیݨوں ہے (۱۴) تے

اِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّقُوْا مَا بَيْنَ اَيْدِيْكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ

جسویلے انھاں ناں کہیو جئے کہ اس (عذاب) تیں ڈرو جہڑو تھارے اگے ہے تے جہڑو تھارے پچھے ہے تا نجے تھارا ور

تُرْحَمُوْنَ ﴿۴۵﴾ وَمَا تَاْتِيْهِمْ مِّنْ اٰيَةٍ مِّنْ اٰيٰتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوْا

رحم کیّو جئے ؛ تے انھاں غا رب غی آیتاں بچوں جد وی انھاں کولے کائے آیت پجّے ویہہ ضرور اس

عَنْهَا مُعْرِضِيْنَ ﴿۴۶﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ اَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ

تیں منہ موڑلیں (۱۵) تے جسویلے انھاں ناں کہیو جئے کہ جو کجھ اللہ نے تمناں دتو ہے اس بچوں (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کرو

قَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنُطْعِمُ مَنْ لَّوْ يَشَآءُ اللّٰهُ

تاں یہ کافر لوک ایمان لیان آلاں ناں کیہنہ: اچھا! ہم انھاں ناں کھوالاں کہ اگر اللہ چاہتو تاں آپے انھاں ناں

اَطْعَمَهٗٓ ۖ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿۴۷﴾ وَيَقُوْلُوْنَ مَتٰى هٰذَا

کھوالں چھوڑتو تم تے واقعہ ہی صاف گمراہ ہیں (۱۶) تے کیہنہ : جے یوہ وعدو کد پورو

الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۴۸﴾ مَا يَنْظُرُوْنَ اِلَّا صَيْحَةً وَّاحِدَةً

وہے غو ؟ جیکر تم سچا ہیں ؛ یہ لوک بس اکّا زور غی گج ناں اڈیکیں

تَاْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُوْنَ ﴿۴۹﴾ فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ تَوْصِيَةً وَّلَآ

جہڑی انھاں ناں (اچن چیت) آپغڑے غی؛ تے یہ آپس ماں کُھلتا ویں غا؛ فر نہ تے یہ وصیت کرسکیں غا تے نہ ہی

اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿۵۰﴾ ع وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ فَاِذَا هُمْ مِّنَ

اپݨاں گھر آلاں کولے مڑ غے جا سکیں غا (۱۷) تے صور ماں پھوکیو جئے غو فر تے یہ تدّے ہی قبراں تیں

الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُوْنَ ﴿۵۱﴾ قَالُوْا يٰوَيْلَنَا مَنْۢ بَعَثَنَا

اُٹھ غے اپݨاں رب در دوڑ پویں غا ؛ یہ کیہنہ غا : ہائے مھاری شامت ! مھاری سوݨ غی جگہ تیں

(۱۴) یعنی اس غی قدرت، اس غی طاقت تے اس غا فضل اور احسان غی اک ہور نشاݨی دیکھو کہ جد حضرت نوحؑ غا زمانہ ماں نافرمان لوکاں غی وجہ تیں وہ طوفان آیو تھو جس تیں کوئے بچ نیہنہ سکے تھو اس ویلے اللہ نے نیکو کار لوک حضرت نوحؑ غی پَہری وی کشتی ماں سوار کرا غے بچا لیا، یوہ اللہ ہی غو احسان تھو ورنہ اس تہاڑے دنیا تیں انسان غو ناں نشاݨ اُکلݨ جاتو، فر اللہ نے انسان ناں اسی عقل دتی کہ اس نے حضرت نوحؑ ہی غی کشتی ہاروں ہور کشتیں تے سواریں بݨا غے سمندراں جسی خطرناک چیز ور قبضو کر لیو۔ فر یوہ اللہ ہی غو فضل ہے کہ ہڈیاں غی اک مٹھی یوہ انسان سمندر غی چھاتی ور دوڑتو پھرے۔ حالانکہ جیکدے اللہ چاہوے وہ طوفان غا اک چھلناݨ تے ہوا غا اک ہُولا ناݨ سب ناں غرق کر چھوڑے کہ فر نہ کوئے فریاد سنن آلو وہے تے نہ خدائی پغڑ تیں چھڑکاݨ آلو! ور اللہ غی مہربانی ناݨ یہ جہاز بے خوف ہو غے سمندراں ماں دوڑتا رہینہ تے یوہ نظام اک خاص وقت توڑی چلتو جا رہیو ہے۔

(۱۵) یعنی اللہ غی قدرت تے اس غی مہربانیاں غی ان نشانیاں غے باوجود نافرماناں انساناں غو یوہ حال ہے کہ جد انھاں ناں قیامت غو تہاڑو یاد کروایو جئے۔ کہ جہڑو تہاڑو تھارے اگے آوے لگو تے اپݨاں عملاں غا جہڑا اثر تم پچھے چھوڑ رہیا ہیں انھاں تیں ڈرو! قیامت غا تہاڑا غی تیاری کرو تا نجے تھارے اپر رحم کیو جئے، اس ویلے یہ نافرمان لوک دنیا ماں مست خدا غی ہر ایکݨ نشانی تیں کن مار جیئیں۔ تے اللہ غی ہر اک آیت تے ہر اک حکم تیں منہ پھیر لیں۔

(۱۶) کافراں غا ضِدی تے جاہل پوݨا غو بیان ہو رہیو ہے کہ ویہہ خدا غا ہور کسے حکم ناں کے منتا!! انھاں ناں تے جس گھڑی مسلمان اسلامی حکم تیں علاوہ کائے انسانی ہمدردی غی گل کیہنہ یہ اس غی وی ہاسی اڈانویں، مثلاً جسویلے انھاں ناں کہیو جئے کہ جہڑی روزی اللہ نے تمناں دتی ہے اس بچوں غریباں، محتاجاں، یتیماں ور خیرات کرو! یہ اس گل غو مخول بنانویں کہ جنھاں ناں اللہ آپ نیہنہ کھوالݨوں چاہتو تے اللہ انھاں ناں غریب محتاج ہی رکھݨو چاہوے فر تم خدائی مرضی غے خلاف انھاں ناں مالدار بݨاݨ غی کیوں سوچیں؟ تم تے بالکل ہی جَھلّا ہو گیا ہیں یاہ گل چھڑی مسلماناں غو مخول بݨاݨ واسطے ہی کیہنہ تھا ورنہ دلوں ویہہ وی جاݨتے تھا کہ خیرات کرنی اچا اخلاق غی نشاݨی ہے تے یاہ وی منیں تھا کہ رزاق تے بس اللہ تعالیٰ ہی ہے۔ ور وہ روزی ماں کشائش یا تنگی کر غے بنداں غو امتحان لئے تے دیکھے جے میری دتی وی روزی بچوں میرا حکم ور کون میرا رستہ ماں خرچ کرے؟ تے کون یہ جاہل پوݨا غیں گل کرے۔

(۱۷) یعنی قیامت غی گھڑی اس را اچݨ چیت ہی آ جئے غی کہ لوک اسے را بحث مباحثہ تے تُھتھ اور گُھول چغڑاماں لگا ویں غا کسے ناں اس پاسے تہان وی نیہنہ ہوسے، تے جد واہ آ جے غی فر کسے ناں کجھ کہݨ یا وصیت کرن غی گھر در واپس مڑن غی بہل نیہنہ دے سے بلکہ اس گل غو نظارو تے قیامت غی گھڑی تیں پہلاں ہر آدمی اپنی موت ور ہی کر سکے۔

مِنْ مَّرْقَدِنَا ٜ هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُوْنَ (٥٢)

ہم کس نے جگا چھوڑیا؟ یاہ واہی (گھڑی) ہے جس غو اللہ رحمٰن نے وعدو کیو تھو تے پیغمبراں نے سچ فرمایو تھو؛

اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَّاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمِيْعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُوْنَ (٥٣)

واہ اکّا ہی زور غی گج وہے غی کہ چانݨ چک ویہہ سارا ہی مھارے کوٹے حاضر کر دتا جیں غا؛

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَّلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ

تے اج کسے ور کجھ وی ظلم نیہنہ ہوݨ لگو؛ اور تمناں انھاں ہی کماں غو بدلو دتو جئے غو جھڑا تم

تَعْمَلُوْنَ (٥٤) اِنَّ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِيْ شُغُلٍ فٰكِهُوْنَ (٥٥)

کریں تھا (١٨) بیشک اج جنتی اک شغل ماں خوش ہور ہیا ہیں؛

هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِيْ ظِلٰلٍ عَلَى الْاَرَآئِكِ مُتَّكِئُوْنَ (٥٦) لَهُمْ فِيْهَا

ویہہ تے انھاں غیں بیویں چھایاں ماں تخت ور سرہاناں لاغے بیٹھا وا ویں غا؛ اس ماں انھاں واسطے

فَاكِهَةٌ وَّلَهُمْ مَّا يَدَّعُوْنَ (٥٧) سَلٰمٌ قَوْلًا مِّنْ رَّبٍّ رَّحِيْمٍ (٥٨)

میوا ویں غا، تے جو کجھ ویہہ منگیں غا انھاں ناں لبھے غو؛ مہربان رب غی طرفوں انھاں ناں سلام کہیو جئے غو (١٩)

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُوْنَ (٥٩) اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يٰبَنِيْٓ

تے او مجرمو! اج تم کنی ہوجاؤ! او آدمؑ غی اولاد! کیوں! میں تھارا کولوں وعدو نیہنہ لیو

اٰدَمَ اَنْ لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطٰنَ ۚ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ (٦٠) وَّ

تھو! جے تم شیطان غی عبادت نہ کریو، وہ تھارو باندے باچھڑ دُشمݨ ہے؛ تے

اَنِ اعْبُدُوْنِيْ ۭ هٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيْمٌ (٦١) وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ

تم میری ہی عبادت کریو؛ یوہی سِدّو رستو ہے؛ تے یقیناً اس نے تھارا بچوں بڑی

جِبِلًّا كَثِيْرًا ۭ اَفَلَمْ تَكُوْنُوْا تَعْقِلُوْنَ (٦٢) هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتِيْ

خلقت گمراہ کر چھوڑی تے کیوں! تم عقل تیں کم نیہنہ لیں تھا! یاہی ہے واہ دوزخ جس غو

كُنْتُمْ تُوْعَدُوْنَ (٦٣) اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ (٦٤)

تھارا ناݪ وعدو تھو؛ اج چلیا جاؤ اس ماں اس کفر غے بدلے جھڑو تم کریں ویں تھا؛

(١٨) اپر ذکر تھو جے قیامت غے تہاڑے اک زور غی گج لگے غی یعنی اسرافیلؑ صور ماں پھوک ماریں غا جس ناݪ ہر اک زندی چیز مر جئے غی اس ناں ''پہلو نفخو'' کیہنہ ہُݨ ''دوجا نفخہ'' غو ذکر ہے جے فر اک مدت پچھے دوہری واری صور ماں پھوکیو جئے غو جس ناݪ چانݨ چک ہی سارا لوک قبراں تیں اُٹھ غے اپݨاں رب غی بارگاہ در یعنی محشر غا مدان در دوڑ پُویں غا۔ یوہ بڑو خطرناک تے دہشت غو وقت وہے غو جس ناں دیکھ غے کافراں غی تے ہوش ہی اُڈ جئے غی ویہہ اس پریشانی ناں دیکھ غے قبر غو عذاب وی پُھل جیں غا اور کیہنہ غا ہائے افسوس! ہم ناں مھارا سون غی جگہ تیں یعنی قبراں تیں کس نے اٹھاݪ چھوڑیو ہے؟'' جواب دتو جے غو جے اکھ اگاڑو! سُرت سمھالو! یوہی تے وہ تہاڑو ہے جس واسطے اللہ رحمٰن نے وعدو کیو تھو۔ تے نبیاں نے سچ گل فرمائی تھی ور تم دنیا ماں اس ور یقین نیہنہ کریں تھا، تے اس ناں ناممکن سمجھیں تھا۔ اج تک لیو کہ اک ہی گج ور تم سارا محشر غا مدان ماں حاضر کر دتا گیا ہیں نہ کوئے پُہلّو بسریو ہے تے نہ کوئے کِدے چھپ لُک سکیو ہے، سُݨو! یوہی عدل، انصاف تے فیصلہ غو تہاڑو ہے اج کسے ور ذری ظلم زیادتی نیہنہ ہوسے بلکہ ہر ایکݨ غا عمل ہی جزا سزا بݨ غے اس غے اگے آ گیا ہیں۔

(١٩) قیامت غا لیکھا تے حساب کتاب تیں بعد نیکی بدی غو نتیجو سامݨے آوے غو، نیکوکار جنتی جنت ماں عیش ارام کرتا ویں غا، خوشی مناتا ویں غا اپݨی نیک بیویاں تے حوراں غے ناݪ جنت غیاں چھایاں ماں بادشاہی تختاں ور سراناں لاغے بیٹھا وا خوشی کرتا ویں غا ات جس نعمت واسطے انھاں غو روح کرے غو واہی حاضر وہے غی، تے ساریاں نعمتاں تیں بڑی نعمت یاہ کہ اللہ تعالیٰ انھاں تیں راضی وہے غو سگوں اپݨی رضا غو اعلان کرتاں انھاں ناں سلام کرے غو تے سدا رہݨ آلی سلامتی غو پیغام دیدیئے غو۔ ہوسکے یوہ سلام پرودگار آپ کرے جس را ابن ماجہ غی ایکݨ روایت ماں وی ہے تے ہوسکے فرشتاں غے ذریعہ گُھوایو جئے؛ بہرحال اس غا سلام تے اس غی زیارت تیں بدھ کائے نعمت نیہنہ ہوسیں۔

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدِيْهِمْ وَتَشْهَدُ

اج ہم انھاں غا منہ ور مہر لا چھوڑاں غا تے انھاں غا ہتھ مھارے ناں گل کریں غا تے انھاں غا پیر

اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ (٦٥) وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى

گواہی دیدیں غا جے ویہہ کے کھٹی کریں تھا (۲۰) تے جیکدے ہم چاہتا تاں ہم انھاں غیں اکھاں ناں

اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُوْنَ (٦٦) وَلَوْ نَشَآءُ

بے نور کر چھوڑتا ؛ فر یہ رستہ در ہٹرتا ور انھاں ناں کتوں دِستو ؛ تے جیکدے ہم چاہتا

لَمَسَخْنٰهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوْا مُضِيًّا وَّلَا يَرْجِعُوْنَ (٦٧)

تاں ہم انھاں غیں صورتاں ناں اپنی جگہ ور مسخ کر چھوڑتا فر نہ یہ اغاں ٹُر سکتا تے نہ پچھے مڑ سکتا (۲۱)

وَمَنْ نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ ۭ اَفَلَا يَعْقِلُوْنَ (٦٨) وَمَا

تے جس ناں ہم لمی عمر دئیاں اس ناں پیدائش غی حالت در پٹھو کر دئیاں فر کیوں یہ سمجھتا نیہنہ ! (۲۲) تے

عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْۢبَغِيْ لَهٗ ۭ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَّقُرْاٰنٌ

ہم نے (نبیؐ) ناں شعر کہنوں نیہنہ سکھایو، تے نہ شاعری انھاں ناں سوبھے یاہ تے بس اک نصیحت ہے اور واضحہ

مُّبِيْنٌ (٦٩) لِّيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَّيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ (٧٠)

قرآن ہے ؛ تانجے وہ اس آدمی ناں خبر دار کردئے جہڑو زندو وہے تے کافراں ور گل پوری ہو جئے (۲۳)

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِّمَّا عَمِلَتْ اَيْدِيْنَآ اَنْعَامًا فَهُمْ

کیوں! ویہہ دیکھتا نیہنہ کہ ہم نے اپنی (قدرت غاں) ہتھاں ناں بنائی وی چیزاں بچوں انھاں واسطے چوکھر پیدا کیا فر ویہہ

لَهَا مٰلِكُوْنَ (٧١) وَذَلَّلْنٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوْبُهُمْ وَمِنْهَا

انھاں غا مالک بنیا واہیں؛ تے ہم نے ویہہ انھاں غے ماتحت کر چھوڑیا ہیں فر کجھ تے انھاں غیں سواریں ہیں تے کجھاں ناں

يَاْكُلُوْنَ (٧٢) وَلَهُمْ فِيْهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ ۭ اَفَلَا يَشْكُرُوْنَ (٧٣)

ویہہ کھئیں ؛ تے لوکاں واسطے انھاں ماں ہور وی فائدا تے پین غیں چیز ہیں فر یہ شکر کیوں نیہنہ کرتا !

وَاتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنْصَرُوْنَ (٧٤)

تے انھاں نے اللہ تعالیٰ تیں علاوہ ہور معبود بنالیا ہیں تانجے انھاں غی مدد کی جئے ؛

(۲۰) یعنی اک پاسے نیکو کاراں ناں جنت غیں ویہہ نعمت نصیب ویں غیں جنھاں غو اپر ذکر تھو، دوجے پاسے مشرکاں تے کافراں مجرماں ناں فرمایو جئے غو جے اج تھارو نیکو کاراں ناں کوئے کم نیہنہ تم پَہانویں انھاں غا خاندان غا، قوم غا یا علاقہ غا تے گوانڈی اور رشتیدار ہی ویں ور اج تھارو انھاں ناں کوئے تعلق نیہنہ تم سارا محشر غا مدان ماں کنی ہو جاؤ۔ فران مجرماں ناں ویہہ گل یاد کروائی جیں غیں جہڑیں نبیاں غے تے اسمانی کتاباں غے ذریعہ انھاں ناں بار بار دسی جیئں تھیں کہ شیطان تھارو دشمن ہے تم اس ناں دشمن ہی منیوں، اس غا کُھرا ور نہ چل پیّو بلکہ میری ہی عبادت کریو یوہی سِدّ و میرے تو ڑی پُجّن آلو رستو ہے۔ ور تم نے میری دتی وی عقل تیں کم نیہنہ لیّو، اپناں نفع نقصان غی پشان نیہنہ کی، دوست دشمن غو فرق نیہنہ سیانیوں تے مناں چھوڑ غے اپناں دشمن شیطان پچھے چل پیا۔ ہُن تک لیو یاہ واہی جہنم ہے جس غو نافرماناں ناں دنیا ماں وعدو کیّو جئے تھو، ور تم اس ناں چھوٹھ سمجھیں تھا اج اپناں کفر، شرک تے نافرمانی غا بدلہ ماں اس ماں بڑ جاؤ! اج تمناں اپناں جرماں غو آپ اقرار کرن غی وی لوڑ نیہنہ، مھارا کولے خوب شہادتی موجود ہیں اج تھارا منہ ور ہم مہر لا دیاں غا تے تھارا ہتھ پیر آپے اپناں کیّا غی گواہی دیں غا۔ بلکہ تھاری کھلڑی غو بال بال تھارے خلاف گواہی دہئے غو جس را کہ سورت حم السجدہ آیت/۲۰، ۲۱ ماں ہے۔

(۲۱) اپر گل قیامت غی چل رہئی تھی ہُن دنیا ماں ہی قیامت غو اک چھلکارو جئو دسیو جا رہیو ہے کہ یاہ قیامت ہی غی کائے خاص گل نیہنہ جیکدے اللہ چاہوے تاں وہ تھاریں اکھ یا اکھاں غی لوء دنیا ماں ہی واپس لے سکے۔ فر تم رستہ در ہٹریں ور تمناں کجھ نہ دسے اسے راوہ چاہوے تاں وہ تھارا سارا وجود غی طاقت ختم کر غے تمناں بالکل ادماں وی کر سکے کہ فر نہ تم اگے چل سکیں تے نہ پچھے مڑ سکیں۔ تے قیامت تیں پہلاں ہی تھارا ہنگوا تمناں جواب کر چھوڑیں، ور وہ بنداں غی نافرمانیاں غے باوجود ہور ہور ٹہل دے غے توبہ غو موقعو دیئے۔ لیکن بندا ساہ رہن تو ڑی نافرمانی تیں باز نیہنہ آتا۔

(۲۲) یعنی ساراں ہنگواں غی طاقت ختم کر غے ادماں تے معذور کر دیٹوں کہڑی تعجب آلی گل ہے! دیکھتا نیہنہ! اللہ تعالیٰ جس ناں مُچ بڈھیواں غی عمر تو ڑی پہچا دیئے وہ کس را پشلی بچہ آلی عمر در پُٹھو ہو جئے فر بچہ ہاروں دوجاں غو محتاج بلکہ بچہ تیں وی زیادہ اکھ، نک، کن، دل، دماغ ہر کیئں تیں معذور ہو غے مڑ پیدائش آلی حالت ور پج جئے۔ فر اللہ تعالیٰ واسطے دنیا ماں معذور بنا دیٹوں کہڑی تعجب یا حیرانگی آلی گل ہے۔

(۲۳) مکہ غا مشرک نبی ﷺ غی مخالفت واسطے رنگ رنگ غیں گل اڈاتا ریہنہ تھا، کدے حضرت ناں جادوں گر تے قرآن ناں-نعوذ باللہ-منتر کیہنہ تھا، کِدے حضرت ور شاعری غو الزام لا غے قرآن ناں ''شعر'' کیہنہ تھا۔ انھاں ناں ہی فرمایو جا رہیو ہے کہ غور کرو! یہ گل کوئے شعر و شاعری نیہنہ! شاعری ماں تے بس خیالی خیالی گل بیان ویں اس ماں حقیقت کجھ نیہنہ ہوتی، نکی جئی گل لفظاں غا پھیر پرت ماں پَہاڑ بنا بنا غے پیش کی جیں۔ جد کہ قرآن صاف سچی حقیقت بیان کرے یوہ جو کجھ بیان ہووہ ہے یاہ سچی حقیقت ہے اس ماں شاعری جسی کائے خیالی گل نیہنہ، نہ ہی شاعری رحمتِ عالم ﷺ ناں سکھائی گئی ہے کیونجے شاعری حضرت غی شان غے لائق ہی نیہنہ، یوہ تے نصیحت آلو قرآن ہے۔ جس غو مقصد یوہ ہے کہ حضرت اس قرآن غے ذریعہ انھاں لوکاں ناں اگاہ کر دیں جنھاں غا دل زندہ ویں تے کفر شرک غا روگ ناں بالکل مر نہ گیا ویں ویہہ ایمان قبول کرلیں، تے جنھاں غا دل بالکل مر گیا ویں ات تو ڑی کہ وحی غی رحمت آلی پھوئیں ناں وی زندہ نیہنہ ہو سکتا۔ اساں کافراں ور گل پکی ہو جئے تے ویہہ قیامت غے تہاڑے یوہ عذر نہ کرسکیں کہ ہم ناں کسے نے اگاہ نیہنہ کیّو تھو۔

لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ مُّحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

(حالانکہ) ویہہ انھاں غی کجھ مدد نیہنہ کرسکتا تے یہ انھاں واسطے (مخالف) لشکرویں غا جھڑا ابنّ غے حاضر کیّا جیں غا (٢٤)

فَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ ۘ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

تے تم ناں انھاں غی گل دُکھیا نہ کریں ہم انھاں غی ویہہ گل وی جاناں جھڑیں یہ چھپاویں تے ویہہ وی جھڑیں یہ باندے کریں (٢٥)

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ

کیوں ! انسان دیکھتو نیہنہ ! کہ ہم نے وہ نطفہ تیں پیدا کیّو فر وہ چانڑ چک ہی رڑے مدان گھولڑ

مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ ۖ قَالَ مَن

چھگڑو کرن لگ گیو؛ تے مھارا بارہ ماں مثال بیان کرے، اور اپنٹی پیدائش ناں پُہل گیو (تے) کہہ جے: انھاں

يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا

ہڈیاں ناں کونڑ زندی کرسکے! جدکہ یہ بودیں ہوجیں غیں؛ تم فرمادیو: وہ ہی زندیں کرے غو جس نے پہلی واری

أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُم

پیدا کیں تھیں، تے وہ ہر طرح غو پیدا کرنوں جانٹے؛ وہ ہی جس نے تھارے واسطے

مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾

نیلا بوٹا بچوں اگ پیدا کردتی فر تم اس ناڑ اگ باڑ لیں (٢٦)

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ

تے کیوں ! وہ اللہ جس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیّو اس ناں اس غی قدرت نیہنہ

أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم ۚ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَا أَمْرُهُ

کہ وہ انھاں جساں ناں پیدا کردئے، آہو! کیوں نیہنہ! تے وہ بڑو پیدا کرن آلو خوب جانڑ آلو ہے؛ اس غی

إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذِي

شان تے یاہ ہے کہ جسو یلٹے وہ کسے چیز غو ارادو کرلئے تے اس ناں کہہ ہوجاء بس واہ ہوجئے؛ تے پاک ہے وہ جس

بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

غا ہتھ ماں ہر اک چیز غی بادشاہی ہے تے تم ساراں نے مڑ غے اسے کوٹے جانٹوں ہے (٢٧)

(٢٤) یعنی یہ ساریں نعمت تے اللہ تعالیٰ نے عطا کیں ور اِنھاں غو مشرکاں نے یوہ شکر یو ادا کیّو کہ اللہ ناں چھوڑ غے اساں ناں اپٹوں حاجت روا تے مشکل کشا اور خدا من لیّو جھڑا انھاں غی مدد کے کرتا! آپے ہی انھاں غی مدد غا محتاج ہیں تے یہ ہر ویلٹے انھاں غی حفاظت کرن آلا لشکر بنڑ غے انھاں کوٹے حاضر ریہنہ فر قیامت غے تہاڑے ویہہ مشرکاں غے خلاف گواہی دے غے اُنھاں ناں جہنم ماں پُہچانویں غا۔

(٢٥) رحمتِ عالم ﷺ ناں تسلی دتی جارہئی ہے کہ تم انھاں غیں گلاں ور دُکھیا نہ ہووو انھاں غا سارا کرتوت مھاریاں نظراں ماں ہیں ویلو آنڑ ور پورو پورو لیکھو ہوجئے غو۔

(٢٦) یعنی انسان اتنیں بڑیں بڑیں گل کرے، اللہ تعالیٰ ناں مخلوق ہاروں عاجز سمجھ غے کہہ جے جس ویلٹے ہڈیں مٹی بنڑ جیں غیں فر انھاں ناں دوہری واری کون زندہ کرسکے غو ور اللہ تعالیٰ غی قدرت ور غور نیہنہ کرتو، باقی چیزاں ناں چھوڑو، چھڑو انسان اپنٹی پیدائش ور ہی غور کر لیئے۔ جھڑو خدا اک ناپاک توپہ تیں دل، دماغ تے عقل ہوش حواس آلو یوہ انسان بنٹا سکے اس واسطے اس ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کے مشکل ہے !! بس جس نے پہلی واری پیدا کیو وہ ہی دوبارہ وی پیدا کر دیئے غو، اس غی قدرت تے تکو! پانی غا بتّر ناڑ پیدا ہونڑ آلا سَر و نیلا بوٹا ناں وہ سکا غے اس بچوں اگ کڈ دیئے۔ لہذا جھڑو اس را غی مخالف چیزاں ''اگ تے پانی'' ناں اک چیز ماں کھٹھی کرسکے اس واسطے موت زندگی تے زندگی موت غا پھیر پرت ماں وی کجھ اوکھت نیہنہ۔

فائدو:- کجھ مفسراں نے ''نیلا بوٹا'' تیں عرب غا ویہہ خاص بوٹا مرخ تے غفار مراد لیا ہیں جھاں غیں نیلیں ڈالیں آپس ماں رگڑنڑ ناڑ اگ نکل آوے تھی۔

(٢٧) یعنی جس نے زمین اسمان جسیں یہ بڑیں بڑیں چیز پیدا کیں تے انھاں غو نظام قائم کردتو اس واسطے انسان ناں مرن تیں بعد زندو کرنوں کجھ مشکل نیہنہ، فر اس ناں مشکل ہو وی کس را سکے! وہ تے جس چیز غا وجود ماں لیانڑ غو ارادو فرماوے اس واسطے بس اتنوں فرماوے کہ ہوجاء تے واہ ہوجئے، اکھ غا پلکارا غی وی دیری نیہنہ لگتی۔ لہذا اواہ پاک ذات جس غا قبضہ ماں اس ساری کائنات تے ساری جیاجون غی بادشاہی ہے تے مُڑ غے جانوں وی ساراں نے اسے غی بارگاہ ماں ہے وہ مخلوق ہاروں عاجز ہونڑ غا نقص تیں تے ہر قسم غا عیب تیں پاک ہے۔

بفضلہٖ تعالیٰ سورت یسین شریف غی تفسیر اج جمعہ آنٹے تہاڑے ١٨ رمئی ٢٠٠١ء مطابق ٢٣ رصفر ١٤٢٢ھ دیگر غی نماز تیں بعد اسیری غی زندگی ماں مکمل ہوگئی ہے۔ اللہ تعالیٰ اس محنت ناں قبول فرما غے میری تے میرا ماں باپ، استاداں رشتیداراں تے دوستاں اور ساراں ایمان آلاں غی بخشش غو ذریعو بناوے؛ امین یارب العلمین۔

(۱) سورت پاک غو ناں پہلا لفظ وَالصّٰفّٰتِ ور ''صافات'' ہے، یاہ سورت مکی ہے۔ تے مکی سورتاں ہاروں ہی اس ماں وی اسلام غا بنیادی عقیداں یعنی توحید، رسالتِ تے آخرت غو بیان ہے تے یہ گل عقلی دلیلاں ناں خوب مضبوط کی گئی ہیں ناں ہی مشرکاں غاں انھاں اعتراضاں غو جواب وی دتو گیو ہے جہڑا اویہہ توحید، رسالت تے آخرت ور کریں تھا تے شرک غی اک خاص قسم کہ فرشتاں ناں اللہ تعالیٰ غیں تہیں منیوں جئے، جہڑو کہ عرب غاں مشرکاں غو خاص عقید وتھو۔ اس عقیدہ غی خرابی تفصیل ناں اس را بیان فرمائی ہے کہ فرشتاں غا کم تک لیو ویہہ تے سدا اللہ غا حکم غا بنڈیا وا اور اس غا فرمانبردار بندا بنڑ غے ریہنہ فر انھاں ماں تے اللہ تعالیٰ ماں تہی باپ غو رشتو کس راہو سکے!! فر اللہ غا دین ناں منن آلاں موموناں، تے نافرماناں مشرکاں، کافراں غو جنت دوزخ غو انجام بیان ہووو ہے، ناں جنت دوزخ غو مُچ سہنڑو نقشو چھکیو گیو ہے فر تیجا رکوع تیں حضرت نوحؑ، حضرت ابراہیمؑ، حضرت موسیٰؑ تے ہارونؑ، حضرت الیاسؑ، حضرت لوطؑ تے حضرت یونسؑ غو ذکر کر غے یاہ گل سمجھائی گئی ہے کہ جہڑا اللہ تعالیٰ غا دین ناں سینہ ناں لالیں تے اس غا رستہ ماں جانڑ مالڑ ہر طرح غی قربانی دینڑ واسطے تیار ہو جیں انھاں غی ازمائش اور امتحان تے تگڑو وہے ور چھیکڑ دنیا آخرت دواں جہاناں غی کامیابی انھاں ہی غو مقدر بنڑ جئے۔ جد کہ جہڑا نافرمان اللہ غا دین غا مقابلہ ماں آ کڑ دسیں، ایمان آلاں ور ظلم کریں ویہہ چھٹ گھڑی غی پھونکڑ پھانکڑ تیں بعد دنیا آخرت دواں جہاناں ماں تباہ بر باد ہو جیں۔ آخر ماں اک واری فر سورت پاک غا سارا مضمون ور اک چھواتی جئی نظر کروائی گئی ہے۔ تے اس غے ناں ہی عرب غاں مشرکاں ناں درڑیو گیو جے تم پہانویں کجھ وی کر لیو غالب تے چھیکڑ ''مھارا لشکر'' یعنی موموناں نے ہی آنوں ہے اور وہ تہاڑو دور نیہنہ جد عرب غی زمین تھارے واسطے سوڑی ہو جئے غی باقی اصل عذاب تے آخرت غو ہے جت تم خوب تلّیں ملّیں غا تے افسوس کریں غا ور اس ویلے افسوس کرنوں کجھ کم نیہنہ آسے۔

(۲) سورتِ پاک غو پہلو مضمون ''توحید'' اس را شروع کیّو جا رہیو ہے کہ ترے چیزاں غی قسم کر غے فرمایو جے تھارو خدا تے عبادت غو مستحق اک اللہ ہی ہے فر اگے اس غی دلیل بیان فرمائی کہ کیونجے زمین اسمان تے انھاں غا بشکار غی یاہ ساری مخلوق اسے نے پیدا فرمائی ہے تے وہ ہی اس غو مالک ہے فر عبادت کسے دوجا غی کس را ہو سکے!! ور جتھاں ترے چیزاں غی قسم کی ہے یعنی ''صف بنّ غے کھلا ہونڑ آلا، تے جِھڑکنڑ آلا اور ذکر غی تلاوت کرن آلا'' اس تیں مراد کے ہے؟ اس غی قرآن ماں تے وضاحت نیہنہ کیونجے قرآں ماں چھڑا انھاں غا کم تے انھاں غیں صفت بیان ہوئی ہیں، اس گلوں اس غی تفسیر ماں کئیں گل کہئی گئیں ہیں۔ کجھ حضرات فرمانویں جے یہ اللہ غا رستہ ماں جہاد واسطے صف بنڑ غے کھلا ہونڑ آلا مجاہد ہیں جہڑا باطل ناں جھڑکیں تے دوڑیں وی ہیں اور اللہ غو ذکر وی کریں کُجھ مفسراں غو خیال ہے جے یہ نماز ماں صف بنّا غے کھلا ہونڑ آلا نمازی ہیں۔ ور جمہور مفسراں غے نزدیک اس تیں مراد اللہ غا فرشتہ ہیں جہڑا اللہ غی عبادت واسطے، تے اس غو ہر اک حکم پورو کرن واسطے ہر ویلے لینڑ لا غے کھلا ریہنہ جس را کہ اگے آیت/۱۶۵ ماں فرشتا آپ فرمانویں اِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّوْنَ یعنی یقیناً ہم سارا صف بنّا غے کھلا رانہہ'' فر ویہہ نافرماناں ناں دڑ دڑ غے اللہ غی نافرمانی تیں روکیں خاصکر غے شیطاناں ناں، اُپلّی دنیا ماں جانڑ تے ات غیں گل سنن تیں دڑ دڑ غے ڈکیں تے تیجی صفت یاہ ہے کہ ویہہ اللہ غا ذکر، اس غی تسبیح غی تلاوت کریں تے نصیحت غیں گل بنداں تو ڑی پہچانویں۔ علماء نے فرشتاں غی اس قسم تیں یوہ نکتو وی کڈیو ہے جے عرب غا لوک فرشتاں ناں اللہ تعالیٰ غیں کُڑیں کہہ غے انھاں غی عبادت کریں ویں تھا جس را کہ اسے سورت ماں اگے آیت/۱۴۹ ماں آ رہیو ہے۔ اللہ نے فرشتاں غیں یہ صفت بیان کر غے مشرکاں ناں یوہ احساس دوایو جے کجھ تے شرم کرو فرشتا جہڑا اس غا فرمانبردار تے اس غی عبادت واسطے ہر ویلے صف بن غے کھلا ریہنہ ویہہ اس غی خدائی ماں کس را شریک ہو سکیں!! باقی رہئی یاہ گل کہ اللہ تعالیٰ نے فرشتاں غی قسم کس را کی! حالانکہ

سُوْرَةُ الصّٰفّٰتِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَّاثْنَانِ وَّثَمَانُوْنَ اٰيَةً وَّخَمْسُ رُكُوْعَاتٍ

سورت صٰفّٰت مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو بیاسی آیت اور پنج رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

وَالصّٰٓفّٰتِ صَفًّا ۙ﴿۱﴾ فَالزّٰجِرٰتِ زَجْرًا ۙ﴿۲﴾ فَالتّٰلِيٰتِ

(۱) صف بن غے کھلاں ہونڑ آلاں غیں قسم؛ فر جِھڑک غے دڑن آلاں غی قسم! فر ذکر غی تلاوت کرن آلاں

ذِكْرًا ۙ﴿۳﴾ اِنَّ اِلٰـهَكُمْ لَوَاحِدٌ ؕ﴿۴﴾ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

غی قسم؛ بیشک تھارو معبود اکّو ہی ہے وہ ہی جہڑو اسماناں غو تے زیناں غو تے انھاں دواں غا

وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ؕ﴿۵﴾ اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا

بشکار غی ساری چیزاں غو رب ہے تے جہڑو ساراں مشرقاں غو رب ہے (۲) بیشک ہم نے ہی یوہ دنیا آلو اسمان

بِزِيْنَةِ ِالْكَوَاكِبِ ۙ﴿۶﴾ وَحِفْظًا مِّنْ كُلِّ شَيْطٰنٍ مَّارِدٍ ۚ﴿۷﴾

تاراں غی رونق ناں سجایو ہے؛ تے ہم نے ہی ہر ایکنڑ سرکش شیطان تیں اس غی حفاظت کردتی ہے؛

لَا يَسَّمَّعُوْنَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُوْنَ مِنْ كُلِّ

ویہہ اُپلی مجلس در کن وی نیہنہ لاسکتا، تے ہر پاسے تیں (انھاں ور انگارا) پھینکیا

جَانِبٍ ۖ﴿۸﴾ دُحُوْرًا وَّلَهُمْ عَذَابٌ وَّاصِبٌ ۙ﴿۹﴾ اِلَّا مَنْ

جئیں؛ (اُتوں) نسان واسطے تے انھاں واسطے سدا رہنڑ آلو عذاب ہے؛ ور جہڑو کائے

خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهٗ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿۱۰﴾ فَاسْتَفْتِهِمْ

چھوء مار غے لے نسے تاں فٹ اک بلتو انگارو اس غے پچھے لگ جئے (۳) تے تم انھاں ناں پچھو جے کیوں!

اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَّنْ خَلَقْنَا ؕ اِنَّا خَلَقْنٰهُمْ مِّنْ طِيْنٍ

انھاں ناں پیدا کرنوں اوکھو ہے یا جہڑی مخلوق کہ ہم نے پیدا کی ہے؛ ہم نے ویہہ چہڑن آلا گارا

لَّازِبٍ ﴿۱۱﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُوْنَ ﴿۱۲﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوْا لَا

تیں پیدا کیا ہیں (۴) بلکہ (اے نبیؐ) تم تے تعجب کریں تے یہ مخول بناویں؛ اور جسو یلے انھا

يَذْكُرُوْنَ ۝۱۳ وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَّسْتَسْخِرُوْنَ ۝۱۴ وَقَالُوْٓا

ناں سمجھایو جئے ؛ تاں ویہہ سمجھتا ہی نیہنہ تے جد وی کوئے معجزو دیکھیں اس غو مخول بنّالیں؛ تے کیہنہ

اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ۝۱۵ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَّ

جے یوہ تے باندے باچھڑ جادو ہے کیوں ! جسویلّے ہم مٹی تے ہڈیں ہوغے رہ

عِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ ۝۱۶ اَوَاٰبَآؤُنَا الْاَوَّلُوْنَ ۝۱۷ قُلْ

جاں غا اس ویلّے ہم فر پیدا کیّا جاں غا ! تے کیوں ! مھارا پشلا باپ دادا وی ! (اے نبیؐ) تم فرمادیو :

نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُوْنَ ۝۱۸ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَّاحِدَةٌ فَاِذَا

آہو ! نانّے تم ذلیل (وی) ویں غا ؛ واہ تے چھڑی اکّا ہی درڈ وہے غی جس نالّ یہ تدّے ہی

هُمْ يَنْظُرُوْنَ ۝۱۹ وَقَالُوْا يٰوَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّيْنِ ۝۲۰ هٰذَا

دیکھنّ لگ جئیں غا (۵) تے کیہنہ غا : ہائے مھاری شامت ! یوہ تے بدلہ غو تہاڑو ہے ؛ یوہ

يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِيْ كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُوْنَ ۝۲۱ اُحْشُرُوا

وہ ہی فیصلہ آلّو تہاڑو ہے جس ناں تم چھوٹھ سمجھیں تھا (٦) ظالماں ناں نانّے

الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوْا يَعْبُدُوْنَ ۝۲۲ مِنْ

انھاں غاں سنگیاں ناں کٹھا کر لیو تے انھاں ناں وی جنھاں غی یہ عبادت کریں تھا ؛ اللہ تعالیٰ

دُوْنِ اللّٰهِ فَاهْدُوْهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحِيْمِ ۝۲۳ وَقِفُوْهُمْ

تیں علاوہ ، انھاں ساراں ناں جہنم غو رستو دس چھوڑو ؛ تم انھاں ناں ذری کھلّا کرو

اِنَّهُمْ مَّسْـُٔوْلُوْنَ ۝۲۴ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُوْنَ ۝۲۵ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ

کیونجے انھاں کولّوں کجھ پچھیو جئے غو ؛ تمناں کے ہوگیو ! (اج) تم اک دوجا غی مدد نیہنہ کرتا ؛ بلکہ اج تے یہ

مُسْتَسْلِمُوْنَ ۝۲۶ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَسَآءَلُوْنَ ۝۲۷

بڑا فرمانبردار بنّ گیا ہیں (۷) تے ویہہ اک دوجا در مڑ غے آپس ماں سوال (جواب) کریں غا ؛

قَالُوْٓا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَاْتُوْنَنَا عَنِ الْيَمِيْنِ ۝۲۸ قَالُوْا بَلْ لَّمْ تَكُوْنُوْا

کیہنہ غا : تم ہی مھارے کولّے سجی بکھی تیں آویں تھا ؛ (دوجا) کیہنہ غا : (نیہنہ) بلکہ تم آپے ہی

شریعت ماں اللہ تعالیٰ تیں بجنّ کسے غی قسم کرنی جائز نیہنہ ۔ اس غا بارہ ماں حضرت حسن بصریؒ فرمانویں ''اللہ تعالیٰ ناں اختیار ہے وہ اپنّی مخلوق بچوں جس چیز غی چاہوے قسم کرے ور بنداں واسطے اس تیں بجنّ کسے غی قسم کرنی جائز نیہنہ (ابن ابی حاتم، مظہر)

(۳) انھاں آیتاں ماں اک پاسے تے توحید غیں دلیل بیان ہورہئی ہیں جے جس ذات نے یاہ ساری کائنات پیدا کی فر اس ماں یہ لماں چھڑا بندوبست کیا تے جہڑو اس ساری کائنات غو مالک ہے؛ کیوں! عبادت اس غی ہونّی لوڑیئے! یا اِس کائنات بچوں کسے اسی چیز غی یا اسی ہستی غی جہڑی آپے اس غا حکم غی بنّی وی وہے، تے اس غی محتاج بلکہ اس غا در غی سوالی وہے! دوجے پاسے عرب غی اک خاص جہالت غو بیان ہے، جس ویلّے نبی پاک ﷺ نے عرب ماں اپنّی نبوت غو اعلان فرمایو اس ویلّے ات مُچ لوک کاہنّ تے ملنگ بنّ غے بیٹھا وا تھا جہڑا لوکاں ناں غیب غیں گل دسنّ غو دعو و کریں تھا تے آنّ آلا وقت واسطے پیشن گوئیں کریں ویں تھا، عام سدّاں سادا لوکاں غو یوہ خیال تھو جے انھاں کاہناں غا دوست کجھ جن ہیں جہڑا اسماناں ور جا غے فرشتاں غیں گل سُنّ آویں تے فر اپنّاں ان کاہنّ دوستاں ناں دسیں جنھاں غی یہ پیشن گوئی کریں؛ یوہ خیال اتنوں مشہور تھو کہ جس ویلّے رحمتِ عالم ﷺ نے قرآن غی وحی غے مطابق آخرت غا تے جنت دوزخ غا حالات بیان فرمایا اس ویلّے کتناں ہی لوکاں نے حضرت ور وی کاہنّ ہون غو الزام لادتو۔ انھاں آیتاں ماں یاہی گل دسی جارہئی ہے جے اُپلّی دنیا کوئے اتنی کُھلی نیہنہ کہ جد کوئے شیطان چاہوے وہ اُت کنسولا غے آجئے تے اپنّاں دوستاں ناں دس چھوڑے بلکہ اللہ نے اس غی تاراں غے تے ''شہاب ثاقب'' غے ذریعہ اسی حفاظت فرمائی ہے کہ کوئے شیطان اس توڑی پج ہی نیہنہ سکتو تے جیکدے کوئے چھپ لُک غے کائے اک ادھی گل لے نسے فر اس ور ''شہابِ ثاقب'' غو اسو بلتو انگارو لگے کہ اس غو اتے ہی کم پورو ہو جئے۔ باقی یہ انگارا کس راٹّیں! تے شیطان کس را مریں یہ ساریں اپلّی دنیا غیں گل ہیں جنھاں ور قرآن غا بیان غے مطابق مھارو ایمان ہے ور اس غی حقیقت اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانّے۔

(۴) اتوں ہُنّ دو جو مضمون آخرت غو حساب تے مرن تیں بعد زندو ہونّوں بیان کیّو جارہیو ہے، تے جہڑا لوک یوہ خیال کریں تھا جے جد ہڈیں مٹی ماں سُک سڑ جیں غیں فر دوہری واری انھاں ماں جان کس را پے سکے غی؟ اساں لوکاں ناں پچھیو جارہیو ہے کہ انصاف نالّ دسو ہاں! یاہ زمین اسمان غی جہڑی کائنات اللہ نے پیدا کی وی ہے۔ جس ناں تم وی منیں جے یاہ اللہ ہی نے پیدا کی ہے۔ اس غو پیدا کرنوں اوکھو کم ہے یا انسان غو دوہری واری پیدا کرنوں اوکھو کم ہے؟ یقیناً اس کائنات غا مقابلہ ماں انسان ناں دوہری واری پیدا کرنوں تے کجھ کم ہی نیہنہ۔ فر جس ذات واسطے تم منیں کہ یاہ جیا جون اسے نے پیدا کی ہے اس واسطے انسان ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کے مشکل ہے! حالانکہ خود انسان وی اسے نے پیدا کیو ہے۔

(۵) یعنی اے رحمتِ عالم ﷺ تمناں تے انھاں غی گلاں ور تعجب آوے کہ قیامت غا آنّ غیں اتنی بڑیں بڑیں دلیل موجود ہیں فر یہ کس را اس غو انکار کریں! ور یہ انھاں دلیلاں غو وی تے قیامت غو وی مخول بنّانویں یہ اس غی ہاسی اڈانویں، تے جد کائے گل سمجھائی جئے، اس در کجھ تہان ہی نیہنہ کرتا، اور جد کوئے معجزو دیکھیں اس ور ٹھٹھا کرن لگ جیں تے کیہنہ جے یوہ تے نِیش جادو ہے حقیقت کجھ نیہنہ، ورنہ جس ویلّے ہم مر غے مٹی تے ہڈیاں غو پنجر رہ جاں غا اس ویلّے ہم فر زندہ کیا جاں غا! نانّے مھارا باپ دادا وی!! نیہنہ بالکل نیہنہ اسو کدے نیہنہ ہوسکتو۔ اللہ تعالیٰ فرماوے! کیوں نیہنہ ہوسیں! تم ضرور فر زندہ ویں غا سگوں تم ناں ذلیل ہو غے اس غی بارگاہ ماں آنّوں پُوے غو، تم سارا حضرت اسرافیلؑ غی اک درڈ ور محشر غا مدان ماں حاضر ہوجیں غا تے ات غیں سختیں پریشاغیں اپنّی اکھاں نالّ تکتا ویں غا۔

مُؤْمِنِيْنَ ﴿۲۹﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِّنْ سُلْطٰنٍ ۚ بَلْ كُنْتُمْ

ایمان لیان آلا نیہنہ تھا ؛ تے مھارو تھارا ور کجھ زور نیہنہ چلے تھو ؛ بلکہ تم لوکاں نے

قَوْمًا طٰغِيْنَ ﴿۳۰﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَآ ۖ اِنَّا لَذَآئِقُوْنَ ﴿۳۱﴾

آپے ہی اتی چکی وی تھی ؛ چھیکڑ مھارا ور مھارا رب غی گل پوری ہوگئی (ہن) ہم نے مزا چکھنا ہی ہیں؛

فَاَغْوَيْنٰكُمْ اِنَّا كُنَّا غٰوِيْنَ ﴿۳۲﴾ فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى الْعَذَابِ

تے ہم نے تم گمراہ کیّا (اور) ہم تے آپ وی گمرہ تھا (۸) تے ویہہ سارا ہی اس تہاڑے عذاب ماں

مُشْتَرِكُوْنَ ﴿۳۳﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِيْنَ ﴿۳۴﴾ اِنَّهُمْ كَانُوْٓا

شریک ویں غا ؛ ہم مجرماں ناں ایسو ہی کراں (۹) یہ ویہہ لوک ہیں کہ

اِذَا قِيْلَ لَهُمْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ۙ يَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿۳۵﴾ وَيَقُوْلُوْنَ

جسویلے انھاں ناں کہیو جئے تھو: جے اللہ تیں سوا کوئے عبادت غے لائق نیہنہ تاں تکبر کریں تھا؛ تے کہنہ ویں تھا

اَئِنَّا لَتَارِكُوْٓا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُوْنٍ ﴿۳۶﴾ ؕ بَلْ جَآءَ بِالْحَقِّ

کیوں! ہم اپنّاں معبوداں ناں اک سدائی شاعر غا کہن ور چھوڑ دیّاں غا؛ (نیہنہ) بلکہ ویہہ تے حق لے غے آیا ہیں

وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۳۷﴾ اِنَّكُمْ لَذَآئِقُوا الْعَذَابِ

تے انھاں نے رسولاں غی تصدیق کی ہے ؛ یقیناً تم ساراں ناں درد ناک عذاب غو مزو چکھنوں

الْاَلِيْمِ ﴿۳۸﴾ ۚ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿۳۹﴾ ۙ اِلَّا عِبَادَ

پوے غو ؛ تے تمنّاں بدلو اسے غو ملے غو جو کجھ عمل تم کریں ویں تھا (۱۰) ور

اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿۴۰﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَّعْلُوْمٌ ﴿۴۱﴾ ۙ فَوَاكِهُ ۚ

اللہ تعالیٰ غا خاص کیّا وا بندا ؛ انھاں واسطے مقرر کی وی روزی ہے ؛ میواں ہیں

وَهُمْ مُّكْرَمُوْنَ ﴿۴۲﴾ ۙ فِىْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿۴۳﴾ ۙ عَلٰى سُرُرٍ

تے انھاں غی عزت کی جئے غی ؛ نعمت پَہریا وا باغاں ماں ؛ تخت ور

مُّتَقٰبِلِيْنَ ﴿۴۴﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَاْسٍ مِّنْ مَّعِيْنٍ ﴿۴۵﴾ ۙ

آمنے سامنے (بیٹھاوا) ویں غا (۱۱) بغتی (سچی) شراب غا پیالا انھاں غے سامنے پھرتا ویں غا ؛

(۶) یعنی قیامت غو منظر تکتاں ہی ساری آکڑ مٹھی ہو جئے غی، تے اپنی بربادی غو یقین ہو جئے غو اس ویلے تلیں ملیں غا، ور اس ویلے غو افسوس کرنوں کجھ کم نیہنہ آسیں، فر یا تے ایمان آلا اور فرشتا انھاں ناں یاد کرواویں غا یا آپ افسوس ناں ایکن دوجاناں کہنہ غا جے ہائے افسوس!! یوہ تے وہ ہی فیصلہ تے نمیڑا غو تہاڑو ہے جس ناں تم چھوٹھو کہنہ ویں تھا۔

(۷) یوہ حکم فرشتاں ناں وہے غو جے تم کفر شرک کرن آلاں ظالماں ناں تے انھاں غاں ''جوڑاں'' ناں بٹھلا کر لیو! یہ جوڑا یَہانویں خاوند بیوی غا ویں، یَہانویں لیڈراں غا تے انھاں غے پچھے چلن آلاں غا ویں، تے یَہانویں مذہبی رہنما تے انھاں غی کوششاں ور گمراہوں آلا غا ویں یا اک جسّا نافرمانی آلا کم کرن آلاں سنگیاں غا ویں سارا بٹھلا کر لیو، بلکہ انھاں غے ناں ویہہ شیطان جھاں غی یہ اللہ ناں چھوڑ غے پُوجا کریں ویں تھا تے پتھر غا بنایا وا بُتّ وی سب کٹھا کر لیو فر انھاں ساراں ناں دوزخ غو رستو دس دیو جت یہ اپنّاں باطل معبوداں ناں تک غے ہور ہور ذلیل ویں غا؛ فر حکم وہے غو جے انھاں ناں ذری اڑکاؤ! انھاں ناں کجھ پچھیو جانوں ہے فر سوال شروع ہو جیں غا کہ دنیا ماں تے تھاری بڑی ڈنگی سنگت تھی اج تم ایکن دوجا غی مدد کیوں نیہنہ کرتا!! لیڈر اپنّاں ماتحتاں ناں تے پتھر غا بت اپنّاں پجاریاں ناں جہنم تیں بچان غی کوشش کیوں نیہنہ کرتا!! دنیا ماں تے تم بڑی آکڑ دسیں ویں تھا ور اج تم آپ اپنّاں آپ ناں جہنم غے حوالے کر رہیا ہیں! تے بڑی فرمانبرداری ناں جہنم در جا رہیا ہیں! یہ سارا سوال مشرکاں ناں ہور ذلیل کرن واسطے کیا جیں غا، ورنہ اُت کون کسے غی مدد کر سکے غو۔

(۸) یعنی مشرک آپس ماں ایکن دوجا غی مدد کے کریں غا!! اُت تے انھاں ناں آپس ماں ہی لڑائی لگ جئے غی پِچھے چلن آلا عام لوک اپنّاں گمراہ مقدماں تے کھڑ پینچاں در دند بشکیں غا، جے تم نے ہم اپنی مقدمی تے سرداری غا زور ناں گمراہ کیا تھا! تم بدی غا رستہ ناں نیکی غو رستو دس غے تے قسم کر کر غے ہم ناں گمراہ کریں تھا فر مقدم تے سردار لوک اپنی رعایہ در بیڑ یانویں غا کہ ہم نے تم کوئے ڈنڈی غا زور ناں تے نیہنہ گمراہ کیا تھا بلکہ تم اپنّاں اختیار تے اپنی مرضی ناں آپے گمراہ ہووا تھا۔ بس ہُن مھارے اُپرّ خدا غی واہ گل پوری ہوگئی ہے جے گنہگاراں نے جہنم غا عذاب غو مزو چکھنوں ہے لہذا یوہ مزو چکھو! مھارے اُپرّ الزام لان ناں کجھ نیہنہ بنّو۔ ہم نے تم ناں گمراہی غو رستو بیشک دسیو تھو، کیونجے ہم آپے گمراہ تھا ور تم نے یوہ رستو اپنی مرضی ناں اختیار کیّو تھو۔

(۹) یوہ اللہ تعالیٰ غی طرفوں جواب لبھے غو کہ کسے نے گمراہ کیّو تے کوئے دوجا غی تبلیغ ور گمراہ ہووو، ور کفر، شرک تے خدا غی نافرمانی غا کم تے ساراں نے ہی کیا ہیں، اس ماں سارا شامل تھا لہذا ہُن عذاب ماں وی ساراں ناں شریک ہونوں ہی پُوے غو مجرم تے گنہگار کسے وی قسم غو وہے ور اس ناں اللہ غی طرفوں اس غا گناہ غے مطابق سزا غو معاملو ضرور پیش آوے غو۔

(۱۰) یعنی یہ بڑا بڑا ویہہ گناہیں جھاں غی وجہ تیں ہم مجرماں ناں سزا دین غو معاملو ضرور کراں۔

(۱۱) یعنی اُن گنہگاراں غا مقابلہ ماں اللہ غا یہ مخلص بندا یہ خاص کیا وا خوش نصیب بندا خدا غا عذاب تیں ہر طرح محفوظ ریہنہ غا سگوں انھاں ناں اپنی ایکن ایکن نیکی غو کئیں درجہ بدھ ثواب لبھے غو تے یہ جنت غی ان نعمتاں ماں ویں غا، انھاں واسطے معین کیو وو وہ رزق وہے غو جس غیں جگہ جگہ صفت بیان ہوئی ہیں تے جہڑ وا ایمان آلاں ناں معلوم ہی ہے۔ ہر قسم غا لذت غا میوہ ویں غا تے ویہہ جنت ماں عزت ناں رکھیا جیں غا خدا غی قدرت ناں انھاں غا تخت اس راڈ ڑیا وا ویں غا کہ ویہہ سدّا ایکن دوجا در منہ کر غے گل کریں غا تے آمنے سامنے بیں غے عیش کریں غا۔ فائدو:- ﴿فَوَاكِهُ﴾ غو لفظی مطلب ہے لذت دین آلی چیز تے عربی ماں ﴿فَوَاكِهُ﴾ ہر اک ایسی چیز ناں کہیو جئے جہڑی روٹی تیں علاوہ چھڑی لذت واسطے کھائی جئے۔ ہم اس غو ترجموں ''میوا'' وی اسے گلوں کراں کیونجے وہ وی لذت لین واسطے کھئیں ور حقیقت

ماں ﴿فَوَاكِهُ﴾ غو مطلب ''میوا'' تیں زیادہ کو نپھر وہے۔ امام فخر الدین رازی نے اسے لفظ تیں یاہ گل بیان کی ہے جے جنت ماں کائے نعمت پہکھ مارن واسطے یا صحت بناݨ واسطے کھاݨ غی لوڑ نیہنہ پیسیں بلکہ جھڑی وی نعمت کھائیں غا واہ لذت حاصل کرن تے سوادلین واسطے ہی کھائیں غا (تفسیر کبیر)

بَيْضَآءَ لَذَّةٍ لِّلشّٰرِبِيْنَ ﴿٤٦﴾ لَا فِيْهَا غَوْلٌ وَّلَا هُمْ عَنْهَا

جھڑو چٹو (تے) پیݨ آلاں واسطے مچ سوادلو وہے غو؛ نہ تے اس ماں کرائی وہے غی تے نہ اس ناݨ انھاں غی

يُنْزَفُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ عِيْنٌ ﴿٤٨﴾ كَاَنَّهُنَّ

مت ماری جئے غی؛ تے انھاں کولے نظر نیویں رکھݨ آلیں موٹی موٹی اکھاں آلیں (حور) ویں غیں؛ جس را کہ ویہہ

بَيْضٌ مَّكْنُوْنٌ ﴿٤٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَسَآءَلُوْنَ ﴿٥٠﴾

تہریا وا آنڑا ہیں (۱۲) فر ویہہ اک دوجا در مڑ غے آپس ماں گل بات کریں غا؛

قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ اِنِّيْ كَانَ لِيْ قَرِيْنٌ ﴿٥١﴾ يَّقُوْلُ اَئِنَّكَ

انھاں بچوں اک کہݨ آلو کہہ غو جے میرو اک سنگی وہے تھو وہ (مناں) کہہ وے تھو: جے کیوں! توں وی

لَمِنَ الْمُصَدِّقِيْنَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَّعِظَامًا

(قیامت ناں) سچ منݨ آلاں ماں ہے؟ کیوں! جسویلے ہم مرجاں غا اور ہم مٹی تے ہڈیں ہو غے رہ جاں غا

ءَاِنَّا لَمَدِيْنُوْنَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ اَنْتُمْ مُّطَّلِعُوْنَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ

اس ویلے فر ہم ناں جزا سزا دتی جئے غی؟ (فر) کہہ غو کیوں! تم اوکڑ غے تکیں غا؟ فر وہ اوکڑے غو

فَرَاٰهُ فِيْ سَوَآءِ الْجَحِيْمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَّ

تے اس ناں جہنم غے بشکار تکے غو؛ وہ کہہ غو خدا غی قسمیں! توں تے مناں تباہ ہی

لَتُرْدِيْنِ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّيْ لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِيْنَ ﴿٥٧﴾

کرن ورتھو؛ تے جے میرا رب غو فضل نہ ہوتو؛ تاں ہوں وی انھاں لوکاں ماں شامل ہو جاتو جھڑا ابݨ غے آنیاں گیا ہیں (۱۳)

اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِيْنَ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُوْلٰى وَمَا نَحْنُ

کیوں! (یاہ گل نیہنہ کہ ہݨ) ہم نے کدے مرنوں نیہنہ؛ سوائے مہاری (اس) پہلی موت غے! تے نہ ہمناں

بِمُعَذَّبِيْنَ ﴿٥٩﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ

عذاب وہے غو؛ بیشک یاہ بہت بڑی کامیابی ہے؛ اسی کامیابی واسطے

هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعٰمِلُوْنَ ﴿٦١﴾ اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا اَمْ شَجَرَةُ

عمل کرن آلاں ناں عمل کرنوں چاہیے (۱۴) الاّ! یاہ مہمانی چنگی ہے! یا تھوہر

(۱۲) جنت ماں سچی شراب غا جام مجلس ماں چلتا ویں غا کہ جتنا روح کرے پیو وراس شراب ماں دنیا غی گندی بدبو آلی شراب غی کائے خرابی نیہنہ ہوسے دنیا غی شراب ناݨ سِر ماں تے ٹہڈ ماں دردو ہے، منہ تیں بدبو آوے تے ڈاکیں لکݨ لگ جیں اس تیں انسان غی مت ماری جئے وہ اُرار پار غیں فاتریں ویں دیݨ لگ جئے، آپ ہُد رو گل کرتو رہ، اسی کائے گل جنتی شراب ماں نیہنہ ہوسیں بلکہ واہ تے چھڑی لذّت دیݨ آلی چاندی ہاروں چٹی وہے غی کیو نجے دنیا غی شراب میواں غا رس ناں ترکا غے بݨائی جئے جدکہ آخرت غی شراب غا اماء پھٹا وا ویں غا تے اس غیں نہر بغتیں ویں غیں۔ انھاں ساریاں نعمتاں غے ناݨ ناݨ دل غا سکون واسطے جنت ماں ویہہ حور ویں غیں جھڑی اسی باحیاء ویں غیں کہ اپݨاں خاوند تیں سُوا کسے درا کھ چا غے نیہنہ تکسیں موٹی موٹی سُہݨی اکھاں آلیں اسیں خوبصورت وی غیں جس را شتر مرغ غا آنڑا اپراں ہیٹھ چھپایا ویں۔ تے عرب ماں کاݨسری غی خوبصورتی ناں آنڑا ناݨ تشبیہ دیݨ غو عام رواج تھو۔

(۱۳) جنت ماں جنتی دنیا غیں گل بات یاد کر غے آپس ماں گل کریں غا اچانک ایکݨ جنتی ناں اپݨوں اک ملݨ آلو یاد آ جئے غو کہ میرو اک جاݨ پشاݨ آلو اسو مشرک کافر تھو جھڑو آخرت ناں نیہنہ منیں تھو سگوں میرا عقیدا ور تعجب کرے وہے تھو کہ ہم مرن تیں بعد کس را زندا ہواں غا۔ فر عملاں ور نمیڑو کس را وہے غو، حالانکہ اس ویلے ہڈیں گل سڑ غے مٹی بݨ گئیں ویں غیں، فر وہ جنتی اپݨاں جنتی سنگیاں ناں کہہ غو الاّ! تم اس ناں تکنوں چاہویں آ ؤ! خورے جہنم ماں پیو وکِدے لبھ جئے خدا غی قدرت ناݨ اس ناں وہ جنت تیں ہزاراں میل دور جہنم غے بشکار سڑتو لبھے غو۔ وہ جنتی خدا غو شکر ادا کرے غو کہ جیکدے اللہ غو فضل نہ ہو تو تاں تے ہوں وی اس غی گلاں ماں آ غے اپݨوں بیڑ و غرق کرا چھوڑتو۔ اس ماں اللہ تعالیٰ اپݨاں مومن بنداں ناں شونق دواوے کہ تم اپنی دوستی تے سنگت ور ہمیشاں سخت نظر رکھیو کِدے کسے جہنمی ناݨ دوستی لا غے اپݨوں بیڑ و غرق نہ کرا چھوڑیو۔

(۱۴) جنت غیں انھاں نعمتاں غا مقابلہ ماں اپݨاں سنگی ناں جہنم ماں تک غے اس جنتی غا دل ماں جذبات چھلی مارن لگ جیں تے وہ اپݨاں آپ ناں تسلی دیݨ واسطے اپݨاں دل ناݨ یہ گل کرن لگ جئے کہ کیوں! یاہ حقیقت نیہنہ کہ ہݨ ہم نے دنیا غی اس پہلی موت تیں بعد کدے مرنوں نیہنہ نہ کدے ہمناں عذاب وہے غو تے ہݨ ہم سدا انھاں نعمتاں ماں ہی را نہہ غا!! آہو! بیشک یاہ حقیقت ہے اسرا وہ اپݨاں آپ ناں یقین دواوے جنت غیں یہ نعمت سدا رہݨ غیں ہیں انھاں غا مُکݨ یا سمݨ غو کوئے خطر و نیہنہ فر اس تیں بڑی کہڑی کامیابی ہو سکے! اس موقع ور اللہ تعالیٰ فرماوے کہ ہاں! اسی کامیابی تے اسیں نعمتاں واسطے محنت کرن آلاں ناں محنت کرنی لوڑیئے تے جس ناں کجھ کرن غی تاہنگ وہے وہ انھا نعمتاں ناں کھٹݨ واسطے ضرور عمل کرے۔

الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِّلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ

غو بوٹو (۱۵) ہم نے وہ ظالماں واسطے سخت ازمائش بنّایو ہے ؛ بیشک وہ اک اسو بوٹو ہے جہڑو

فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾

دوزخ غے تھلّے تیں نکلے ؛ اس غا گچھا اس را غا ہیں جس را شیطاناں غا سر ؛

فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ

تے ویہہ (جہنمی) اس ناں کھسیں غا ، تے اسّے ناںٔ ٹہڈّ پہریں غا ؛ فر

إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ

اس (کھاناں) ناںٔ انھاں ناں اُبلتو پاݨی رلّا غے دتو جئے غو ؛ فر انھاں غی واپسی

لَإِلَى الْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ

دوزخ در ہی وہے غی (۱۶) انھاں نے اپݨاں باپ دادا گمراہی ماں دیکھیا ؛ فر یہ وی

عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ

انھاں ہی غا کھرا ور دوڑ پیا ؛ تے انھاں توں پہلاں وی مچ سارا پشلا لوک گمراہ

الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِم مُّنذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانظُرْ

ہوگیا تھا ؛ تے یقیناً ہم نے انھاں ماں (وی مچ سارا) ڈرانٔ آلا چلّا یا تھا ؛ فر تک لیو !

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنذَرِينَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

چھیکڑ انھاں لوکاں غو کسو انجام ہو وو جہڑا ڈرایا گیا تھا ور اللہ تعالیٰ غا خاص کیّا وا بندا (محفوظ رہیا) (۱۷)

وَلَقَدْ نَادَانَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ

تے مھارے اگے نوحؑ نے فریاد لائی تے ہم خوب فریاد سننٔ آلا ہاں ؛ تے ہم نے انھاں ناں تے انھاں

وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ

غاں گھر آلاںٔ ناں بڑا پہارا غم تیں نجات دتی (۱۸) تے ہم نے انھاں غی اولاد ہی باقی رہنٔ آلی

الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ

بنّا چھوڑی (۱۹) تے پچھے آنٔ آلاں ماں یاہ گل چھوڑ چھوڑی ؛ جے نوحؑ ور

(۱۵) یعنی اک پاسے جنت غیں یہ نعمت ہیں، دوجے پاسے دوزخ غا یہ عذاب ہیں جت کھانٔ واسطے تھو ہر غو زہریلو بوٹو وہے غو ہنٔ انسان نے فیصلو کرنو ہے کہ وہ اپݨاں واسطے کہڑی چیز بہتر سمجھے، تے کہڑی چیز پسند کرے اور کہڑو رستو اختیار کرے۔

(۱۶) یعنی یوہ بوٹو وی مشرکاں واسطے اک ازمائش، اک امتحان بلکہ فتنہ غو ذریعہ بنٔ گیو ہے مشرک اس غی ہاسی بنّانویں ! جے تکو ! ہنٔ اگ ماں وی بوٹا جمنٔ لگ گیا ہیں ! روایتاں ماں آوے کہ ابوجہل نے یاہ گل اپݨاں سنگیاں ناں کہئی تھی کہ کتناں تعجب غی گل ہے محمد (ﷺ) کیہنہ جے اگ ماں بوٹو پیدا وہے غو حالانکہ اگ تے بوٹا ناں کھا جئے فر اس نے اس راہاسی بنّائی کہ ہم تے ''زقوم'' کھجور تے مکھن ناں کا نہہ لہذا ہم اس ناں لذت لے لے غے کھاں غا (درِ منثور) کیونجے کجھ اک لوک ''زقوم'' کھجور اور مکھن ناں وی کیہنہ ویں تھا۔ اللہ نے فرمایو! آہو! وہ بوٹو میری قدرت ناںٔ جہنم غے بشکار ہی پیدا وہے غو فر اس غی ڈالیں سارا جہنم ماں کھنڈ جئیں غیں، اس غا گچھا اسا پہیڑا بدشکلا ویں غا جس را شیطاناں غا سر ویں دوزخیاں ناں وہ کھا غے اپݨوں پیٹ پہرنوں پورے غو تے جس ویلّے اُس ناںٔ تس لگے غی فر اُپروں انھاں ناں اُبلتو پانی پلایو جئے غو۔ تے اس راکھوانٔ پیانٔ غے ویہہ فر جہنم ماں موڑ دتا جیں غا **فائدو**: - اس غاں گچھاں ناں شیطاناں غا سر ہاروں کہینوں یاہ لوکاں غا خیال غے مطابق اک خیالی گل ہے تے خیالی تشبیہ حالانکہ شیطاناں غا سر تے کسے نے تکیا ہی نیہنہ کیونجے لوک کسے پہیڑی چیز ناں اسے را خیالی طور ور بیان کریں جس را گندی کالّسری ناں کہہ دیں جے یاہ تے چڑیل ہے حالانکہ چڑیل وی کسے نے نیہنہ تکی یا کسے سُہنّی کالّسری ناں کہہ چھوڑیں جے یا تے پری ہے جدکہ پری وی کسے نے نیہنہ تکی۔

(۱۷) یعنی جہنم غی اس سخت تگڑی سزا غی وجہ یاہ ہے کہ یہ انّا کا ناں ہو غے باپ دادا غا رستہ ور دوڑ پیا تے یوہ نیہنہ سوچیو کہ پشلا کتناں ہی لوک گمراہ تھا ہو سکے مھارا بڑا وی جنھاں ناں ہم اپݨاں بڑا کا نہہ واں ویہہ گمراہ ہی ویں، فر اللہ نے اپݨا پیارا پیغمبر وی چلایا ور انھاں نے گمراہ باپ دادا غی انّی تقلید نیہنہ چھوڑی ہنٔ تک لیو انھاں غو انجام کے ہو وو۔!

(۱۸) جن لوکاں در نبی چلایا گیا تھا جنھاں ناں اُپر ﴿مُنْذَرِيْنُ﴾ فرمایو تھو انھاں غا مختصر ذکر تیں بعد ہنٔ ﴿مُنْذِرِيْنُ﴾ یعنی نبیاں غو ذکر کیو جا رہیو ہے حضرت نوحؑ نے یاہ فریاد ساڈا نو سو سال (۹۵۰) تبلیغ کرن تیں بعد اس ویلّے کی تھی جد انھاں ناں وحی غے ذریعہ ہی پتو لگ گیو تھو جے اس نافرمان قوم بچوں ہنٔ ہور کسے ناں ایمان نصیب نیہنہ ہوسیں فر اللہ نے ویہہ تے انھاں غا سارا اہل ''یعنی سارا مومن وی تے اک کافر پوت اور گھر آلی ناں چھوڑ غے سارا گھر آلّا وی اس بڑی مصیبت'' سلاب'' تیں بچالیا تھا انھاں غی تعداد کجھ مفسراں نے اسّی بیان کی ہے۔

(۱۹) حضرت نوحؑ ہی غی ''لہڑی باقی رہنٔ آلی بنّا چھوڑی'' اس غی تفسیر کجھ اک مفسراں نے تے اس را کی ہے جے نافرماناں بچوں کسے غو ناں نشان باقی نیہنہ رہیو تے بس حضرت نوحؑ ہی غی لہڑی ناقی رہ گئی۔ ور جمہور مفسراں نے اس را تفسیر کی ہے کہ اس طوفان تیں بعد انسانی آبادی حضرت نوحؑ غی لہڑی ناںٔ بسائی، اسے گلوں انھاں ناں ''دوجو آدم'' وی کہیو جئے، مفسراں نے انھاں غاں ترے پوتاں غو ناں لیو ہے حام، سام تے یافث ؛ اس تفسیر غے مطابق اج ساری دنیا ماں بس انھاں ہی غی اولاد ہے ترمذی شریف تے مستدرک حاکم غی ایکنٔ روایت تیں اسے تفسیر غی تائد و ہے، اس تفسیر غے مطابق جہڑا باقی لوک کشتی ماں بچ گیا تھا انھاں غی اگے نسل نیہنہ چلی خاندان بس حضرت نوحؑ ہی غو چلیو، واللہ اعلم۔

(۲۰) یعنی طوفان ماں جت سب نافرماناں غو بیڑو غرق ہو گیو اُت اللہ نے حضرت نوحؑ ناں طوفان تیں ہی نیہنہ بچایو بلکہ قیامت توڑی رہتی دنیا ماں انھاں غی نیک نامی تے صفت باقی رکھ چھوڑیں قیامت توڑی جد وی اللہ غو کوئے بندو انھاں غو ناں سُنے غو وہ انھاں غی صفت ہی بیان کرے غو سگوں انھاں واسطے سلامتی غی دعا کرے غو تے ''علیہ السلام'' پڑھے غو۔ سبحان اللہ! اج مسلمان تے خیر حضرت نوحؑ ناں اللہ غا سچا سُچا پیغمبر منیں ہی ہیں مسلماناں تیں علاوہ یہودی تے عیسائی وی انھاں ناں اپنوں بزرگ منیں۔ ہاں! یاہ بکھری گل ہے کہ ویہہ انھاں غی تعلیم ور عمل نیہنہ کرتا۔ اللہ تعالیٰ فرماوے ہم نیکو کار ہر اک مخلص بندہ ناں اسے راجزادیاں کہ ویہہ خدائی عذاب تیں وی محفوظ ریہنہ تے دنیا ماں انھاں غی نیک نامی وی باقی رہ جئے۔

عَلٰى نُوْحٍ فِي الْعٰلَمِيْنَ ﴿۷۹﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي

دنیا جہان ماں سلام ہے ؛ بیشک ہم نیکو کاراں ناں اسے را

الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۸۰﴾ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۸۱﴾ ثُمَّ

بدلو دئیاں ؛ یقیناً ویہہ مھارا ایمان آلاں بنداں بچوں تھا ؛ فر ہم نے

اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِيْنَ ﴿۸۲﴾ وَاِنَّ مِنْ شِيْعَتِهٖ لَاِبْرٰهِيْمَ ﴿۸۳﴾ اِذْ

دوجا سارا غرق کر چھوڑیا (۲۰) تے انھاں ہی غی جماعت بچوں ابراہیمؑ تھا ؛ جسو یلے

جَآءَ رَبَّهٗ بِقَلْبٍ سَلِيْمٍ ﴿۸۴﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيْهِ وَقَوْمِهٖ

ویہہ اپناں رب کونے بے روگ دل لے غے آیا ؛ (یاد کرو) جد انھاں نے اپناں باپ تے اپنی قوم ناں کہیو :

مَاذَا تَعْبُدُوْنَ ﴿۸۵﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُوْنَ اللّٰهِ تُرِيْدُوْنَ ﴿۸۶﴾

تم کس چیز غی عبادت کریں ؟ کیوں ! تم اللہ ناں چھوڑ غے کوڑ مکوڑ بنایا وا خدا لوڑیں ؟

فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿۸۷﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُوْمِ ﴿۸۸﴾

فر دنیا جہان غا رب غا بارہ ماں تھارو کے خیال ہے (۲۱) فر ابراہیمؑ نے تاراں ناں نظر مار غے تکیو:

فَقَالَ اِنِّيْ سَقِيْمٌ ﴿۸۹﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِيْنَ ﴿۹۰﴾ فَرَاغَ

تے فرمایو : ہوں ماندو ہوں ؛ تاں ویہہ لوک انھاں ناں چھوڑ غے چلیا گیا ؛ فر ویہہ بلّیں جے انھاں غاں

اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَاْكُلُوْنَ ﴿۹۱﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُوْنَ ﴿۹۲﴾

خدایاں در گیا تے کہن لگا تم کھاتا کیوں نیہنہ ؟ تمناں کے ہو گیو تم بولتا نیہنہ !

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِيْنِ ﴿۹۳﴾ فَاَقْبَلُوْٓا اِلَيْهِ يَزِفُّوْنَ ﴿۹۴﴾

فر سجّا ہتھ ناں انھاں ناں مارن پہنن پے مُگّا ؛ تے ویہہ لوک انھاں در دوڑتا آ گیا (۲۲)

قَالَ اَتَعْبُدُوْنَ مَا تَنْحِتُوْنَ ﴿۹۵﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا

ابراہیمؑ نے فرمایو: کیوں! تم انھاں غی عبادت کریں جھاں ناں اپناں ہتھاں ناں بنانویں حالانکہ تم وی اللہ ہی نے پیدا کیا ہیں

تَعْمَلُوْنَ ﴿۹۶﴾ قَالُوا ابْنُوْا لَهٗ بُنْيَانًا فَاَلْقُوْهُ فِي الْجَحِيْمِ ﴿۹۷﴾

تے ویہہ چیز وی جہڑیں تم بنانویں ؛ انھاں نے کہیو : ابراہیمؑ واسطے اک گھر بناؤ ! فر تم اس ناں اگ غا ٹھیر ماں سٹ چھوڑو ؛

(۲۱) یعنی حضرت نوحؑ ہاروں ہی توحید تے سچا دین در دعوت دین آلا اللہ غا نبی حضرت ابراہیمؑ وی تھا، اُنھاں نے وی اپنی گمراہ بلادری ناں تے اس دور غاں گمراہ لوکاں ناں پچھیو تھو جے تم نے سارا جہاناں غا پالنہار اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے اپنے ہتھیں بنایا وا پتھراں غا یہ بت اپناں خدا بنا لیا ہیں؟ فر تھارو اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں کے خیال ہے جہڑو سارا جہان غو پالنہار ہے! کیوں! تم پتھر غاں ان بے جان بتاں ناں رب العلمین غے برابر سمجھیں!! کیوں! تم اتنوں بڑو ظلم کر غے اس غا عذاب تیں بے خوف ہو گیا ہیں!۔

(۲۲) حضرت ابراہیمؑ غو بت پہنن غو یوہ قصو اس تیں پہلاں تفصیل ناں سورت انبیاء ماں گذر گیو ہے، جے اک تہاڑے جد ساری قوم نے ایکن میلا ماں جانوں تھو، حضرت نے تاراں در تک غے جس ناں دیکھن آلاں ناں سہئی ہووو کہ حضرت کسے گل ماں غور فکر کر رہیا ہیں۔ فرمایو: ہوں اج بل نیہنہ یعنی تم جاؤ۔ میری طبیعت ٹھیک نیہنہ فر جس ویلے سارا لوک میلا ماں چلیا گیا حضرت شہر غا کسے بڑا بت خانہ (مندر) ماں تشریف لے گیا جت بتاں اگے شیرنی وغیرہ دیکھ غے فرمان لگا: تم کھاتا کیوں نیہنہ! تمناں کے ہو گیو! تم جواب کیوں نیہنہ دیتا؟ پتھراں غا بت بچارہ کے جواب دیتا: بس فر سجا ہتھ ماں ہتھوڑو لے غے انھاں غی چنگی خبر لی۔ شہر غا لوک جس ویلے میلا تیں واپس مڑیا ویہہ اپناں خداں غو یوہ حال تک غے گھبرا گیا، آپس ماں پچھ پڑتال کی جے یوہ کس غو کم ہو سکے؟ اس ور کسے نے حضرت غو ناں لیو جے ابراہیمؑ ناں غو اک نوجوان انھاں غو ناں برائی ناں لیتو رہ وے۔ جس را کہ سورت انبیاء آیت ۶۰/ ماں ہے۔ بس یاہ گل سُن غے ویہہ حضرت ابراہیمؑ در دوڑ پیا، حضرت نے یوہ سارو کم انھاں ناں یو ہی احساس دوان واسطے کیو تھو جے انھاں بتاں غا ہتھ ماں کجھ نیہنہ فر حضرت نے توحید ور یاہ تقریر فرمائی۔ جس ور لوکاں نے حضرت ابراہیمؑ ناں چخیا ماں سٹن غو فیصلو کر لیو ور اللہ نے اپناں خلیل غی حفاظت فرما غے انھاں غا ہی سارا داء تے چھل تھلے لا چھوڑیا جس غی تفصیل واسطے تکو سورت انبیاء آیت ۷۰/ غی تفسیر۔ فائدو:- پتو لگو توحید غو عقیدو دلاں ماں بسان واسطے بتاں ناں پہنن غی یاہ بچ پرانی ابراہیمی سنت ہے۔ جہڑی قرآن نے بیان کی ہے تے یا ہی سُنّت سجری کرتاں رحمتِ عالم ﷺ نے مکہ پاک غا فتح ہون ور کعبہ پاک غے اندر ترے سوسٹھ بت آپے اپنی سوہٹی مبارک ناں ٹہا غے کعبو پاک بتاں غی گندگی تیں پاک کیو تھو۔ فر حضرت علیؓ تے کجھ دوجا صحابہ کرام یوہ حکم دے غے ٹور یا تھا، جے تم سارا مکہ شہر ماں تے مکہ پاک غے آسیں پاسیں جت وی تمناں کوئے بُت لبھے وہ پہن توڑ غے ختم کر دیو، فر لوکاں نے تکیو کہ وہ عرب جس غا ہر اک کھند بجلا ماں کیئں کیئں بُت تے بت خانہ تھا اس ماں بُت ناں غی کائے بلا نیہنہ رہئی، تے یوہی اسلام غو حکم بن گیو کہ جت اسلامی ملک ماں کوئے غیر مسلم، مشرک بتاں غو پجاری نہ وہے ات تے کوئے بت رکھن غو مطلب ہی نیہنہ ہو سکتو؛ ہاں! جت اسلامی حکومت غے ماتحت کجھ مشرک ''ذمی'' ویں اُت ویہہ خاص اپنی پوجا واسطے اپناں گھراں ماں بُت رکھ سکیں اساں بتاں ناں پہنن غی بالکل اجازت نیہنہ۔ خیر! یاہ اک اسی گل ہے جسماں دنیا غا کسے مسلمان ناں کوئے شک شبو نیہنہ ہو سکتو۔ ور افسوس! اس دور غی سیاسی غلامی نے مُچ ساراناں غا مسلماناں غو دل دماغ عقل سب کجھ غلام بنا لیو

ہے اے ہُݨ کجھ تہاڑاں غی گل ہے افغانستان غاں مسلماناں نے مہاتما بدھ غا ویہہ بت پَہنّݨ غو فیصلو کیو جتھاں غوات کوئے پجاری نیہنہ تھو بلکہ ویہہ چھڑا مشرک لوکاں ناں دس دس غے پیسہ بٹورن غو ذریعو تھا، اس اعلان ور ساری دنیا غا غیر مسلم مشرک تے گل نہ سمجھن غی وجہ تیں بیڑیان لگ گیا، کسے نے قومی ثقافت کہہ غے بچاݨ غی ''تواہی'' دتی، تے کسے نے بزرگاں غی پرانی یادگار بچاݨ غی اپیل کی، یاہ کائے تعجب آلی گل نیہنہ تھی انھاں ناں تے یوہی کجھ کرنوں لوڑیئے تھو ور حیرانگی غی گل یاہ ہوئی کہ مشرکاں غے ناݪ ناݪ انھاں غا ذہنی غلام کیئں ساراناں غا مسلمان وی مدان ماں کدگیا، تے قومی ثقافت، قومی ورثو، ماضی غیں یادگار غاناں تہر تہر غے اپݨاں دوستاں ناں خوش کرن واسطے بتاں ناں بچاݨ غیں اپیل کرن لگ گیا، کسے نے کائے دلیل پیش کی تے کس نے کائے۔ دلّی غا اک سرکاری مُلاں نے تے ات توڑی کہہ چھوڑیو جے اسلام ماں بت غی پوجا کرنی منع ہے، باقی بت پہنّݨ غی گل تے کِدے آئی ہی نیہنہ، افسوس! اس ناں کوئے پچھے آ! جیکدے بت پَہنن غی بالکل کائے گل نیہنہ فر کعبہ پاک غے اندر غا ترے سوسٹھ بت کت ہیں؟ کیوں! جیکدے بت وی قومی یادگار ہوسکیں فر عرب غا مشہور بت لات، عزّیٰ، ہبل، نائلہ، اساف وغیرہ کیوں نیہنہ قومی یادگار رہݨیاں تے ویہہ کیوں ملیامیٹ کیا گیا، جیکدے بت قومی یادگار ہوسکیں فر دسو! ابراہیم نے کیوں بُت توڑیا تھا؟ خدا غو شکر ہے افغانی مسلماناں نے کسے غی اپیل غو کجھ اثر نیہنہ لیّو تے اپݨاں مالک غی رضا پچھے ساری دنیا ناراض کر غے ابراہیمی سنت زندی کردتی۔

فَاَرَادُوْا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنٰهُمُ الْاَسْفَلِيْنَ ﴿۹۸﴾ وَقَالَ

ویہہ تے ابرہیمؑ ناݪ اک چال کرنی چاہویں تھا ور ہم نے ویہہ ہی تھلے لا چھوڑیا؛ تے ابراہیمؑ؛ نے فرمایو:

اِنِّیْ ذَاهِبٌ اِلٰى رَبِّیْ سَيَهْدِيْنِ ﴿۹۹﴾ رَبِّ هَبْ لِیْ

ہوں اپݨاں رب در چلیو ہوں وہ ضرور مناں رستو دسّے غو؛ اے میریا ربّا! توں مناں نیکو کار

مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۱۰۰﴾ فَبَشَّرْنٰهُ بِغُلٰمٍ حَلِيْمٍ ﴿۱۰۱﴾ فَلَمَّا

اولاد عطا فرما! تے ہم نے انھاں ناں اک تحمل آلا بچہ غی خوشخبری دتی (۲۳) فرجسویلے

بَلَغَ مَعَهُ السَّعْیَ قَالَ يٰبُنَیَّ اِنِّیْۤ اَرٰى فِی الْمَنَامِ

وہ بچو انھاں ناݪ ٹرن پھرن غی عمر ناں پج گیو؛ ابراہیمؑ نے فرمایو: میرا بچہ! ہوں خواب ماں دیکھوں کہ

اَنِّیْۤ اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى ؕ قَالَ يٰۤاَبَتِ افْعَلْ مَا

ہوں تناں حلال کر رہیو ہوں تے توں وی دیکھ تیری کے رائے ہے؟ بچہ نے کہیو: ابا جی! تمناں جہڑو حکم دتو جا رہیو ہے

تُؤْمَرُ ؗ سَتَجِدُنِیْۤ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ مِنَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿۱۰۲﴾ فَلَمَّاۤ

تم وہ کر لیو؛ جے اللہ نے چاہیو تاں تم مناں صبر کرن آلو ہی دیکھیں غا (۲۴) تے جسویلے

اَسْلَمَا وَتَلَّهٗ لِلْجَبِيْنِ ۚ ﴿۱۰۳﴾ وَنَادَيْنٰهُ اَنْ يّٰۤاِبْرٰهِيْمُ ۙ ﴿۱۰۴﴾

دواں نے حکم منّ لیّو، اور باپ نے بچو متھا پَہار لمّو کر لیّو؛ تے ہم نے انھاں ناں اواز دتی جے اے ابراہیمؑ!

قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا ۚ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِی الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۰۵﴾

تم نے واقعہ ہی خواب سچی کر دسی بیشک ہم نیکو کاراں ناں اسّے را جزا دیٔاں؛

اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبِيْنُ ﴿۱۰۶﴾ وَفَدَيْنٰهُ بِذِبْحٍ عَظِيْمٍ ﴿۱۰۷﴾

واقعہ ہی یاہ اک کھلی ازمائش تھی؛ تے ہم نے اس غا بدلہ ماں اک بڑی قربانی دتی؛

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِی الْاٰخِرِيْنَ ﴿۱۰۸﴾ ۖ سَلٰمٌ عَلٰۤى اِبْرٰهِيْمَ ﴿۱۰۹﴾

تے ہم نے پچھے آݨ آلاں ماں یاہ گل چھوڑ چھوڑی؛ جے ابراہیمؑ ور سلام ہے؛

كَذٰلِكَ نَجْزِی الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۱۰﴾ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا

ہم نیکو کاراں ناں اسے را بدلو دیٔاں؛ یقیناً ویہہ مھاراں ایمان آلاں

توحید تو یہ ہے کہ خدا حشر میں کہہ دے؛؛ یہ بندہ دوعالم سے خفا میرے لئے ہے

(۲۳) چجیا غی ازمائش تیں اللہ غا فضل ناݪ کامیابی سنگ ٹھیک ٹھاک باہر آ جاݨ ور حضرت ابراہیمؑ نے اپݨاں وطن عراق تیں ہجرت کرن غو فیصلو فرمالیو تے مشہور روایت غے مطابق اپݨاں پہتجا حضرت لوطؑ تے اپݨی بیوی حضرت مائی سارہؑ غے ناݪ مصر غے رستے شام پج گیا، جت پج غے غالبًا کنبہ بلادری تیں کنی ہوݨ غا احساس ماں تے اپݨی جانشینی واسطے اللہ اگے اک نیک بچہ غی دعا منگی جہڑی قبول ہوگئی تے اللہ غی طرفوں اک ہونہار نیکو کار متحمّل تے بردبار بچہ غی خوشخبری دیدتی گئی یاہ خوشخبری حضرت اسماعیلؑ غی شکل ماں پوری ہوئی۔ جہڑا حضرت غی دوجی بیوی حضرت مائی ہاجرہ غا شکم تیں پیدا ہووا۔ جہڑیں مصر غیں رہݨ آلیں تھیں۔

(۲۴) حضرت ابراہیمؑ غی اللہ نے کیئں کیئں طرح ازمائش کی بڈھیواں ماں اللہ نے اک بچو عطا کیّو جس غا بارہ ماں پہلاں یوہ حکم دتو جے اس ناں تے اس غی مائی ناں مکہ غا بیابان بݨ ماں چھوڑ غے آ جاؤ! فرجسویلے یوہ بچو اپݨاں باپ ناݪ ٹُرن پھرن غی عمر ناں پجُیو جہڑی کہ کجھ مفسراں نے ۱۲ یا ۱۳ سال لکھی ہے (قرطبی) یوہ دوجو حکم آ گیو جہڑو ہور زیادہ ازمائش واسطے خواب ماں دتو گیو حضرت نے خواب ماں دیکھیو جے ہوں اپݨاں لخت جگر ناں اپݨے ہتھیں حلال کر رہیو ہوں۔ کجھ تفسیری روایتاں ماں ہے جے حضرت نے یوہ خواب اوپر وتھلی ترے رات تکیو (رواح المعانی) نبیاں غو خواب وی وحی وہے۔ حضرت سمجھ گیا جے یوہ مناں بچہ غی قربانی واسطے اشارو دتو جا رہیو ہے۔ حالانکہ یوہ کوئے سوکھو کم نیہنہ تھو، بڈھیواں غی دعا ناݪ منگی وی اولاد فر وہ وی ایکلّو بچو انھیر اگھہر غی لوء، کیونجے اجوں حضرت اسحاقؑ دنیا ماں تشریف نیہنہ لیا تھا ور حضرت فٹ اللہ غو حکم پورو کرن واسطے تیار ہو گیا، لیکݨ اپݨاں نیکو کار پوت ناں پہلاں خواب سݨاݨی ضروری سمجھی تا نجے پوت وی اپݨان ذہݨ ناݪ پوری طرح اللہ غی رضا واسطے تیار ہو جے حضرت اسماعیلؑ وی آخر حضرت ابراہیمؑ ہی غا فرزند تھا۔ مُجّ ادب ناݪ عرض کی ابا جی! تمناں خدا نے جہڑو حکم دتو ہے تم وہ پورو کر دیو ہوں کتری تے نیہنہ کرتو ور جے میرا مالک غی مدد میرے ناݪ رہئی تے جے اس غو فضل ہوو تاں تم تک لیں غا کہ ہوں اس غا فرمانبردار صبر کرن آلاں بنداں ماں شامل ہوؤں غو۔

(۲۵) اللہ تعالیٰ غی منشا حضرت ابراہیمؑ غے ہتھیں حضرت اسماعیلؑ حلال کرانا نیہنہ تھی، نہ خواب ماں حضرت ابراہیمؑ نے یوہ دیکھیو تھو جے میں اسماعیلؑ حلال ہی کر چھوڑیا ہیں بلکہ یوہ دیکھیں تھا جے ویہہ حلال کر رہیا ہیں، اللہ تعالیٰ تے بس حضرت ابراہیمؑ غی سچی سُچی محبت تے فرمانبرداری غو امتحان لیٔنو ں چاہوے تھو کہ جس انسان غا پیدا ہونۡ ور فرشتاں نے کہیو تھو جے خدایا! تیری تسبیح اور پاکی تے ہم ہی خوب بیان کراں!، اج ساری کائنات دیکھے کہ وہ انسان خدا غی کسی فرمانبرداری غو ثبوت دیئے۔ فر یوہی ہوو حضرت ابراہیمؑ نے اپنۡاں فرزند حضرت اسماعیلؑ جسویلۡے متھا پہار یا دوجی تفسیر غے مطابق بکھی پہار زمین ور لمّا باہ لیا تے دوئے باپ پوت اللہ غی فرمانبرداری واسطے تیار ہوگیا۔ اللہ غی طرفوں آواز آ گئی جے بس بس! اے ابراہیمؑ تم نۡے اپنۡوں خواب سچو کر دسیو ہے۔ یاہ بہت بڑی ازمائش تھی جسماں تم کامیاب ہوگیا ہیں ہم نۡے اسماعیلؑ قربان نیہنہ کروانا ہم نۡے تے بس تھاری فرمانبرداری تکنی تھی۔ اس ور جنت تیں اک ہَنڈو آیو جے لیو اس ناں حلال کرو! اسے ناں ات ''بڑو فدیوؔ'' کہیو گیو ہے (ابن کثیر) حضرت ابراہیمؑ ناں وی یاہ جزا ملی جے بچر توڑی دنیا قائم رہ غی تھاری نیک نامی رہ غی، نیک بندا تھارا اور سلام پہچیں غا، اللہ غی طرفوں وی تھارا ور سلام وہے غو۔ اللہ اپنۡاں نیکوکار بنداں ناں اسے را جزا دیئے کہ ویہہ ازمائشاں ماں کامیاب وی ویں فر دنیا آخرت ماں انھاں ناں نیک نامی وی نصیب وہے۔ فائدو:- ﴿لِلْجَبِيْنِ﴾ غو ترجموں مچ مفسراں نے تے ''منہ پَہار لمّا باہنا'' کیّو ہے ویہہ کیہنہ جے یاہ حضرت اسماعیلؑ ہی نے وصیت کی تھی جے تم مناں منہ پَہار لمّا باہیو تا نجے میرو منہ تک غے تمناں شفقت نہ آ جئے۔ ور کجھ مفسر فرماویں کہ ﴿لِلْجَبِيْنِ﴾ غو مطلب بکھی پَہار اس را لمّا باہنۡو ہے کہ اک اکھ ذری زمین ناںؔ لگ جئے۔ حضرت ابن عباسؓ تیں وی اک روایت اسے را ہے کیونجے جبین اکھ غے اپر غی جگہ ناں کیہنہ، اس را ہر بندہ غیں دو جبین ویں تے بشکار غی متھا آلی جگہ ناں عربی ماں ﴿جَبْهَةٌ﴾ کہیو جئے۔

(۲٦) حضرت اسماعیلؑ تیں بعد اللہ نے حضرت ابراہیمؑ ناں دوجا صاحبزادہ حضرت اسحاقؑ غی خوشخبری سنائی جہڑا حضرت سارہؑ غا شکم تیں پیدا ہووا جہڑا کہ بائبل غی روایت غے مطابق حضرت اسماعیلؑ تیں ۱۴ سال نِکّا تھا۔ انھاں غو تفصیلی ذکر سورت ہود ماں گذر گیو ہے۔ فر دواں غی اولاد ماں خوب برکت ہوئی حضرت اسحاقؑ غا خاندان ماں بنی اسرائیل غو تے اسرائیلی نبیاں غو سلسلو چلیو جد کہ حضرت اسماعیلؑ غا خاندان ماں مُچ پِہڑیں بعد ساراں نبیاں غا سردار رحمتِ عالم ﷺ تشریف لیایا۔ یہ دوئے بڑا اُچا خاندان تھا؛ دراصل گل خاندان غی نیہنہ ہوتی بلکہ تقوٰی غی وہے، اللہ تعالیٰ یاہی گل بیان فرماوے جے انھاں دواں پہائیاں غی لہڑی ماں کجھ اللہ غا فرمانبردار نیکوکار بندا وی ہیں ور کجھ باندے با چھڑ کفر، شرک تے خدا غی نافرمانی کرن آلاؔ ظالم وی ہیں۔ جہڑا اپنۡے اپر ہی ظلم کریں کہ اتناں اُچاں بزرگاں غی اولاد ہو غے فر وی اپنۡاں آپ ناں جہنم ماں پہچانویں۔

(۲۷) حضرت موسیٰؑ تے انھاں غا پہائی حضرت ہارونؑ غو تفصیلی ذکر اس تیں پہلاں سورت بقرہ، سورت اعراف، سورت ہود، سورت طٰہٰ تے سورت شعرٰی اور قصص ماں گذر گیو ہے۔

الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنٰهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿١١٢﴾

بنداں بچوں تھا (۲۵) تے ہم نۡے انھاں ناں اسحاقؑ نبی غی خوشخبری وی دتی جہڑا نیکوکاراں ماں ویں غا ؛

وَبٰرَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَ ۭ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ

تے ہم نۡے انھاں ور اور اسحاقؑ ور برکت نازل کی ؛ تے انھاں دواں غی لہڑی ماں نیکوکار وی ہیں

وَّظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ مُبِيْنٌ ﴿١١٣﴾ ع وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوْسٰى

تے اپنۡے اُپر کھلم کھلّا ظلم کرن آلاؔ وی ! (۲٦) تے یقیناً ہم نۡے موسیٰؑ تے ہارونؑ ور

وَهٰرُوْنَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنٰهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيْمِ ﴿١١٥﴾

بڑو احسان کیّو ؛ تے ہم نۡے انھاں دواں ناں ناۡلے انھاں غی قوم ناں بڑی پَہاری مصیبت تیں نجات دتی ؛

وَنَصَرْنٰهُمْ فَكَانُوْا هُمُ الْغٰلِبِيْنَ ﴿١١٦﴾ وَاٰتَيْنٰهُمَا الْكِتٰبَ

تے ہم نۡے انھاں غی مدد کی فر ویہہ ہی غالب ہوگیا ؛ تے ہم نۡے انھاں دواں ناں واضحہ کتاب

الْمُسْتَبِيْنَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنٰهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ﴿١١٨﴾

عطا فرمائی ؛ تے ہم نۡے انھاں ناں سِدّا رستہ غی ہدایت دتی ؛

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْاٰخِرِيْنَ ﴿١١٩﴾ سَلٰمٌ عَلٰى مُوْسٰى

تے ہم نۡے پچھے آنۡ آلاں ماں یاہ گل چھوڑ چھوڑی ؛ جے موسیٰؑ تے ہارونؑ

وَهٰرُوْنَ ﴿١٢٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٢١﴾ اِنَّهُمَا

ور سلام ہے ؛ بیشک ہم نیکوکاراں ناں اسّے را بدلو دئیاں ؛ یقیناً ویہہ دوئے

مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٢٢﴾ وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿١٢٣﴾

مھاراں ایمان آلاں بنداں بچوں تھا (۲۷) تے الیاسؑ وی یقیناً پیغمبراں بچوں تھا ؛

اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿١٢٤﴾ اَتَدْعُوْنَ بَعْلًا وَّ

(یاد کرو) جسویلۡے انھاں نے اپنۡی قوم ناں کہیو : کیوں ! تم (اللہ تیں) ڈرتا نیہنہ ؛ کیوں ! تم بعل غی عبادت کریں تے

تَذَرُوْنَ اَحْسَنَ الْخَالِقِيْنَ ﴿١٢٥﴾ اللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ

(اُس) بہترین پیدا کرن آلاؔ ناں تم چھوڑ دیں ؛ یعنی اللہ ناں جہڑو تھارو وی رب ہے تے تھاراں

اٰبَآئِكُمُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿۱۲۶﴾ فَكَذَّبُوْهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُوْنَ ﴿۱۲۷﴾

پشلاں باپ داداغو وی رب ہے؛ ور انھاں نے الیاسؑ ناں جُھوٹھو کہہ دتو تے بیشک ویہہ بنّ غے حاضر کیّا جیں غا (۲۸)

اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿۱۲۸﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي

ور اللہ تعالیٰ غا خاص کیّا وا بندا (محفوظ ریہنہ غا) ؛ تے ہم نے پچھے آنّ آلاّں ماں یاہ گل

الْاٰخِرِيْنَ ﴿۱۲۹﴾ سَلٰمٌ عَلٰٓى اِلْ يَاسِيْنَ ﴿۱۳۰﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ

چھوڑ چھوڑی ؛ جے سلام ہے الیاسؑ ور ؛ بیشک ہم نیکو کاراں ناں

نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۱۳۱﴾ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۳۲﴾

اسّے را بدلو دئیاں ؛ یقیناً ویہہ مھاراں ایمان آلاّں بنداں بچوں تھا (۲۹)

وَاِنَّ لُوْطًا لَّمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۳۳﴾ اِذْ نَجَّيْنٰهُ وَاَهْلَهٗٓ

تے بیشک لوطؑ وی پیغمبراں بچوں تھا ؛ جس گھڑی ہم نےّ انھاں ناں تے انھاں غا گھر غاں ساراں

اَجْمَعِيْنَ ﴿۱۳۴﴾ اِلَّا عَجُوْزًا فِي الْغٰبِرِيْنَ ﴿۱۳۵﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا

ناں نجات دیدتی ؛ ور اک بڈی جھڑی پچھے رہ جانّ آلاّں ماں تھی ؛ فر ہم نےّ دوجا (سارا)

الْاٰخَرِيْنَ ﴿۱۳۶﴾ وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّوْنَ عَلَيْهِمْ مُّصْبِحِيْنَ ﴿۱۳۷﴾

ملیامیٹ کر چھوڑیا ؛ اور تم تے سویرے وی انھاں (غیں بستیاں) کولّوں لنگیں ؛

وَبِالَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿۱۳۸﴾ وَاِنَّ يُوْنُسَ لَمِنَ

تے شام ویلّے وی ! فر کیوں ! تم عقل تیں کم نیہنہ لیتا ! (۳۰) تے بیشک یونسؑ وی

الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۳۹﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُوْنِ ﴿۱۴۰﴾ فَسَاهَمَ

پیغمبراں بچوں تھا ؛ (یاد کرو) جسویلّے ویہہ نس غے اک پَہری وی کشتی ماں جا پجّیا ؛ فر قرعو سٹیو گیو ؛

فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِيْنَ ﴿۱۴۱﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوْتُ وَهُوَ مُلِيْمٌ ﴿۱۴۲﴾

تاں ویہہ ہی ترنجیا وا ہوگیا ؛ فر ویہہ مچھی نے ننگل لیّا تے ویہہ (اپناں آپ ناں) ملامت کرن لگ گیا (۳۱)

فَلَوْلَآ اَنَّهٗ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِيْنَ ﴿۱۴۳﴾ لَلَبِثَ فِيْ بَطْنِهٖٓ

تے جے ویہہ تسبیح کرن آلاّں ماں نہ ہوتا ؛ تاں ویہہ قیامت توڑی اس غا پیٹ

(۲۸) حضرت الیاسؑ غو ذکر قرآن پاک ماں دو ہی جگہ آیو ہے اک ات دوجے سورت انعام ماں، حدیث ماں وی انھاں غو کوئے تفصیلی ذکر نیہنہ، جمہور مفسراں غو خیال ہے جے یہ حضرت ہارونؑ غی اولاد بچوں ویہہ ہی اسرائیلی پیغمبر ہیں جنھاں غو ذکر بائبل ماں ''ایلیاہ'' ناں ور آیو ہے۔ اللہ نے یہ فلسطین غے نیڑے سامرہ علاقہ در نبی بناّ غے چلایا تھا جت غا لوک بعل ناں غا ایکنّ بت غی پوجا کریں ویں تھا۔ انھاں نے اپنّی قوم ناں تبلیغ فرمائی جے تم اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے۔ جہڑو تھارو وی تے تھاراں پشلاں غو وی پالنہار ہے۔ اس بعل بت غی پوجا کریں؟ جہڑو نہ کسے ناں کجھ دے سکے تے نہ لے سکے! ور اس نافرمان قوم نے انھاں غی مخالفت ہی کی جس غا جواب ماں اللہ تعالیٰ فرماوے جے ویہہ ''پھڑ غے حاضر کیا جیں غا'' یعنی آخرت ماں دوزخ غا عذاب ناںّ سڑیں غا تے دنیا ماں خدائی عذاب ناںّ ملیامیٹ ویں غا، بائبل غی تے کجھ دوجی تاریخی روایتاں تیں پتو لگے کہ فر اس قوم ور سخت خدائی عذاب آیو جس ناںّ انھاں غی حکومت ٹوٹا ہوگئی۔

(۲۹) یعنی ات وی نیکوکار بندا محفوظ رہیا جہڑا آخرت ماں وی ہر طرح غا عذاب تیں بچ غے جنت غا مستحق ویں غا تے حضرت الیاسؑ غی وی دنیا ماں نیک نامی باقی رہ گئی ایمان آلاّ سدا انھاں غو نیک تذکرو کرتا ریہنہ غا تے انھاں ور سلام پڑھتا ریہنہ غا، یوہ انھاں غی نیکوکاری غو صلو ہے۔ کیونجے ویہہ اللہ غا مومن بنداں بچوں تھا۔ اللہ تعالیٰ جگہ جگہ اپنّاں نبیاں غو ذکر کر غے فرماوے جے یہ مومن بندا تھا حالانکہ نبی تے مومن وہے ہی ہے؛ دراصل اس ماں اس گل در اشارو ہے جے بندو پہانویں کتنّا ہی اُچا رتبہ ور پُج جئے ور اللہ تعالیٰ غے سامنّے وہ اس غو فرمانبردار بندو ہی وہے، وہ خدا نیہنہ بنّ جاتو، نہ اس ناں خدا غی خدائی ماں کجھ شرکت تے سنجھیا لُلی لبھ جئے، جس را کہ دنیا غیں جاہل تے مشرک قوماں غو خیال رہیو ہے۔

فائدو:- ﴿اِلْيَاسِيْنَ﴾ حضرت الیاسؑ ہی غو دوجو انداز یا تلفظ ہے جس را کہ طورِ سیناء ناں طورِ سینین وی کہیو جئے۔

(۳۰) حضرت لوطؑ غو اس تیں پہلاں سورت حجر تے سورت شعرٰی ماں ذکر گذر گیو ہے انھاں غی نافرمان قوم غیں تباہ برباد ہوئیں وی بستیں جت پانی غو اک زہریلّو سمندر بنّ گیو تھو مکہ غا لوکاں غا رستہ ماں پُویں تھیں جسویلّے کہ ویہہ تجارتی قافلا لے غے شام جیں ویں تھا۔ انھاں ناں ہی کہیو جا رہیو ہے جے تم اتوں سویرے شام لنگیں ور کجھ سبق حاصل نیہنہ کرتا۔ تے تم انھاں غی تباہی تک غے وی انھاں جسیں کاراں تیں باز نیہنہ آتا! اور یاہ گل نیہنہ سوچتا جے مھاری نافرمانیاں ور وی اسے را عذاب آسکے، کجھ تے عقل تیں کم لیو۔

(۳۱) حضرت یونسؑ غو اس تیں پہلاں دو جگہ سورتِ یونس ماں تے سورت انبیاء ماں ذکر آ گیو ہے ویہہ عراق غا شہر موصل جس ناں نینوا وی کہینہ در اللہ غی طرفوں نبی بناّ غے چلایا گیا تھا۔ ویہ لمّا عرصہ توڑی تبلیغ کرتا رہیا ور ات غا لوک ایمان نیہنہ لیایا جس ور انھاں نے فرمایو جے ہُنّ ترے تہاڑاں غے اندر اندر خدا غو عذاب آ جئے غو۔ تیجی رات ویہہ یوہ سمجھ غے کہ ہُنّ تے عذاب آنّ ہی آلو ہے اڈّی رات بستی تیں ہجرت واسطے نکل پیا۔ یوہ سب کجھ انھاں نے اپنّاں اجتہاد ناںّ کیّو تھو حالانکہ اجوں اللہ غی طرفوں ہجرت غو حکم نیہنہ آیو تھو، اسے گلوں قرآن نے یہ لفظ استعمال کیا جے ''جس گھڑی ویہہ اپنّاں مالک غی اجازت تیں بجنّ نس پیا تھا'' ﴿اَبَقَ﴾ غو مطلب وہے کسے غلام غو اپنّاں مالک غے گھروں نس جانّوں، خیر! رستہ ماں اک دریا آوے تھو۔ تے علامہ آلوسی غی تحقیق غے مطابق یوہ دجلہ غو دریا تھو (روح المعانی) واللہ اعلم۔ دریا پار کرن واسطے اس کشتی ماں بیس گیا جہڑی مسافراں ناںّ پَہری وی تھی کشتی بشکار دریا غے طوفان غا ہولاّ ماں آ گئی۔ کشتی آلاّں نے فیصلو کیّو جے باقی مسافراں غی جانّ بچانّ واسطے کشتی ہولّی کرنی پوے غی تے اس واسطے اک سواری دریا ماں سٹنّی پوے غی اس واسطے قرعو سٹیو گیو جہڑو حضرت یونسؑ غے ناں نکل آیو اس را ویہہ قرعہ اندازی ماں ہار گیا تے دریا ماں سٹ دتا گیا جت ویہہ ایکنّ مچھی نے ثابت ہی ننگل لیا تے اک روایت یاہ وی ہے کہ قرعہ اندازی اس گلوں ہوئی تھی کیونجے ات غاں لوکاں غو یوہ خیال تھو جے کشتی تاں ہی دریا ماں پھسے جد اس ماں کوئے اسو غلام آ بیسے جہڑو اپنّاں آقا تیں نٹھو وو ہے۔ واللہ اعلم۔

إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿۱۴۴﴾ فَنَبَذْنَٰهُ بِٱلْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿۱۴۵﴾

ماں ٹکیا رہتا ؛ فر ہم نے ویہہ اک کھلا مدان ماں سٹ چھوڑیا تے اس ویلے ویہہ ماندہ تھا

وَأَنۢبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ﴿۱۴۶﴾ وَأَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ

تے ہم نے انھاں ور اک بیل آلو بوٹو جما چھوڑیو ؛ تے ہم نے ویہہ اک لکھ

مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ﴿۱۴۷﴾ فَـَٔامَنُوا۟ فَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ

سگوں اس تیں وی زیادہ لوکاں در پیغمبر بنّا غے چلایا ؛ تے ویہہ لوک ایمان لے آیا فر ہم نے انھاں ناں

حِينٍ ﴿۱۴۸﴾ فَٱسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ ٱلْبَنَاتُ وَلَهُمُ ٱلْبَنُونَ ﴿۱۴۹﴾

اک زمانہ توڑی عیش دیدتی (۳۲) (اے نبیؐ) تم انھاں ناں پچھو ! کیوں تھارا رب واسطے بچیں ہیں تے انھاں واسطے بچا ہیں

أَمْ خَلَقْنَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ إِنَٰثًا وَهُمْ شَٰهِدُونَ ﴿۱۵۰﴾ أَلَآ

یا یہ اس ویلے دیکھ رہیا تھا جد ہم نے فرشتاں ناں کالسریں پیدا کیو ؛ سنوں !

إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿۱۵۱﴾ وَلَدَ ٱللَّهُ وَإِنَّهُمْ

یہ اپنی بنائی وی چھوٹھیں گل کہہ رہیا ہیں ؛ جے اللہ تعالیٰ غی اولاد ہے تے یہ یقیناً

لَكَٰذِبُونَ ﴿۱۵۲﴾ أَصْطَفَى ٱلْبَنَاتِ عَلَى ٱلْبَنِينَ ﴿۱۵۳﴾ مَا لَكُمْ

چھوٹھا ہیں (۳۳) کیوں ! اللہ تعالیٰ نے گدراں غا مقابلہ ماں کڑیں پسند کرلیں ہیں ؛ تمنّاں کے ہوگیو!

كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿۱۵۴﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿۱۵۵﴾ أَمْ لَكُمْ سُلْطَٰنٌ

تم کسو فیصلو کریں ؛ کیوں ! تم غور نیہنہ کرتا ؛ یا تھارا کونے کائے صاف

مُّبِينٌ ﴿۱۵۶﴾ فَأْتُوا۟ بِكِتَٰبِكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿۱۵۷﴾ وَجَعَلُوا۟

دلیل ہے ؛ فر لیاؤ اپنی کتاب جیکر تم سچا ہیں (۳۴) تے انھاں نے اللہ تعالیٰ

بَيْنَهُۥ وَبَيْنَ ٱلْجِنَّةِ نَسَبًا ۚ وَلَقَدْ عَلِمَتِ ٱلْجِنَّةُ

اور جنّاں غے بشکار رشتیداری بنّالی ہے حالانکہ جنّاں ناں اس گل غو پتو ہے

إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿۱۵۸﴾ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿۱۵۹﴾ إِلَّا

کہ ویہہ بنّ غے حاضر کیّا جیں غا ؛ یہ جو کجھ بیان کریں اللہ تعالیٰ اس تیں پاک ہے ؛ ور

(۳۲) یعنی جے کدے ویہہ پہلاں تیں اللہ غی تسبیح تے اس غو ذکر کرن آلاں لوکاں بچوں نہ ہوتا تے کشتی ماں وی اللہ غی تسبیح نہ کرتا۔ جس را کہ سورت انبیاء ماں ہے۔ تاں مچھی غو ٹہڈ ہی انھاں غی قبر بنّ جاتو جتوں فر قیامت غے تہاڑے ہی اُٹھتا، ور انھاں نے اللہ غی تسبیح کی اس گلوں ویہہ جیتا جیتا مچھی غا ٹہڈ تیں باہر آ گیا مچھی نے گہنڈ اور اک اسا مدان ماں ویہہ سٹ دتا جت کہاہ بوٹو کجھ نیہنہ تھو، فر اللہ غی قدرت ناںٔ ات اک بیل آلو بوٹو پیدا ہوگیو جس نے چھاں غو وی بندو بست کیو تے پھکھ غو وی ! تفسیری روایتاں ماں ہے جے یاہ ڈوبری یا الٔ غی بیل تھی، اُواں اُنھاں غی قوم وی عذاب غا اثر تک غے پکا سچا دل ناںٔ ایمان لے آئی تھی جس غی تفصیل سورت یونس ماں ہے لہذا جس ویلے حضرت یونسؑ ذری بلّ ہوگیا اللہ نے ویہہ فر اسے قوم در نبی بنّا غے چلا دتا جھاں غی تعداد اک لکھ تیں وی اپر تھی، تے کجھ مفسر فرمانویں کہ عام انساناں ناں دیکھ غے یوہی خیال وہے تھو جے یہ اک لکھ یا اس تیں کجھ زیادہ ہیں تے کجھاں نے اس را تفسیر کی ہے جے بالغ بڑا نفر تے اک لکھ تھا ور نکا موٹا سارا رلاٗ غے لکھ تیں اپر تھا۔

(۳۳) اللہ تعالیٰ غی نافرمانی، خاصکر غے شرک غی برائی ماں یہ ساریں گل بیان فرما غے اللہ تعالیٰ عرب غاں مشرکاں ناں مخاطب فرماوے، جہڑا فرشتاں ناں اللہ تعالیٰ غیں کُڑیں کہہ غے انھاں غی عبادت کریں تے انھاں اگے دعا منگیں تھا اور یاہ سمجھیں تھا جے یہ اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں سفارش کر غے مھارا کم بنّا چھوڑیں غا۔ اللہ اپنّاں حبیب ﷺ ناں فرماوے جے تم انھاں ناں پچھو! کہ تم اپنے گہر کُڑی پیدا ہونٔ ناں تے نحس سمجھیں، تے اپنّاں واسطے گدرا پسند کریں فر اللہ تعالیٰ واسطے گدریں کس رامنیں؟ یعنی چنگی چیز اپنے واسطے تے جس ناں آپ مندی سمجھیں واہ اللہ واسطے!! فر تمنّان یوہ پتو ہی کس را لگو کہ فرشتا گدرا نیہنہ بلکہ کُڑیں ہیں؟ کیوں جد اللہ فرشتاں ناں پیدا فرما رہیو تھو اس ویلے تم اُت موجود تھا؟ انھاں بچوں کائے گل نیہنہ۔ بس یہ پلّے تیں بنّا غے کوڑ بلکہ پُھوہڑ ماریں جے اللہ غی اولاد ہے، اس غی کائے اولاد نیہنہ نہ گدرا، نہ کُڑیں! کیونجے اس غی جنس غو کوئے دوجو ہو ہی نیہنہ سکتو، ورنہ کیئں خدا بنٔ جیں غا فر وہ بے پرواہ ہے اس ناں تہیاں پوتاں غی کے لوڑ!۔

(۳۴) یعنی چارے قضاء چھٹ ایکنٔ واسطے من لیاں خدا غی اولاد ہے! ور فر وی یوہ کس را ہو سکے! کہ وہ تھارا خیالٔ غے مطابق اپنے واسطے نرس چیز کُڑیں تے رکھتو تے تمنّاں سرس چیز گدرا دیتو، کجھ تے سوچو! تم کسا پُٹھ سپٹھا فیصلہ کریں۔ لہذا تھارا کونے خدا غی اولاد ثابت کرن واسطے کائے عقلی دلیل تے ہے ہی نیہنہ فر کیوں! کائے نقلی دلیل ہے؟ کسے اسمانی کتاب ماں اسی گل آئی ہے؟ جیکدے ہے تاں واہ کتاب پیش کرو! جیکر تم سچا ہیں۔ صاف گل ہے اسی کہڑی اسمانی کتاب وہے غی جس ماں اسو باطل کفری، شرکی عقید و لکھیو وو وہے غو۔ لہذا ثابت ہوگیو جے یہ سارا پلّے تیں بنّا یا وا چُھوٹھا باطل عقیدا ہیں۔

عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِيْنَ ﴿۱۶۰﴾ فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُوْنَ ﴿۱۶۱﴾ مَآ

اللہ تعالیٰ غا خاص بندا (محفوظ ریہنہ غا) (۳۵) تے بیشک تم ناتے جھاں غی تم عبادت کریں؛ تم سارا

اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفٰتِنِيْنَ ﴿۱۶۲﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيْمِ ﴿۱۶۳﴾

کسے ناں اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں گمراہ نیہنہ کرسکتا؛ وراس آدمی ناں جھڑو جہنم ماں ہی جانٔ آلو ہے (۳۶)

وَمَا مِنَّآ اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ ﴿۱۶۴﴾ وَّاِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّوْنَ ﴿۱۶۵﴾

تے (فرشتا کیہنہ :) جے مھارا بچوں ہر ایکنٔ غی جگہ مقرر ہے؛ تے بیشک ہم لین لا غے کھلا رانہہ؛

وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُوْنَ ﴿۱۶۶﴾ وَاِنْ كَانُوْا لَيَقُوْلُوْنَ ﴿۱۶۷﴾ لَوْ

تے بیشک ہم (اللہ تعالیٰ غی) تسبیح کرن آلا ہاں (۳۷) تے یہ لوک کیہنہ ویں تھا؛ کہ جے

اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِّنَ الْاَوَّلِيْنَ ﴿۱۶۸﴾ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ

مھارے کوئے پشلاں غی کائے نصیحت (آلی کتاب) ہوتی؛ تاں ہم ضرور اللہ تعالیٰ غا

الْمُخْلَصِيْنَ ﴿۱۶۹﴾ فَكَفَرُوْا بِهٖ فَسَوْفَ يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۷۰﴾ وَلَقَدْ

خاص بندا ہوتا؛ فر یہ اس تیں نمکر گیا تے ہُنٔ نیڑے ہی انھاں ناں پتو لگ جئے غو (۳۸) تے یقیناً

سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۷۱﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُوْرُوْنَ ﴿۱۷۲﴾

مھاری گل مھاراں اُن بنداں واسطے جھڑا پیغمبر ہیں پہلاں ہی طے ہوئی وی ہے؛ کہ بلا شبہ مدد انھاں ہی غی وہے غی

وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغٰلِبُوْنَ ﴿۱۷۳﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى

تے مھارو لشکر ہی غالب ہوغے رہ غو؛ ہُنٔ کجھ وقت توڑی تم انھاں تیں منہ

حِيْنٍ ﴿۱۷۴﴾ وَّاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُوْنَ ﴿۱۷۵﴾ اَفَبِعَذَابِنَا

پھیر لیو؛ تے تم انھاں ناں تکتا رُہو؛ ویہہ وی تاولاں ہی (نتیجو) تک لیں غا (۳۹) تے کیوں! یہ مھارا عذاب واسطے

يَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿۱۷۶﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَآءَ صَبَاحُ

کاہلا ہوواہیں؛ سنٔوں! جسویلے وہ انھاں غا بہڑاماں لہہ آوے غو اسویلے جھاں لوکاں ناں ڈرایو گیو تھو انھاں غی

الْمُنْذَرِيْنَ ﴿۱۷۷﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِيْنٍ ﴿۱۷۸﴾ وَّاَبْصِرْ فَسَوْفَ

سویر مچ پہیڑی وہے غی؛ تے تم کجھ وقت توڑی انھاں تیں منہ پھیر لیو؛ تے تکتا رُہو ویہہ وی تاولاں ہی

(۳۵) عرب غا مشرک فرشتاں ناں تے اللہ تعالیٰ غیں تہیں کیہنہ ہی تھا۔ ناںٔ ہی خزاعہ، کنانہ جسا کجھ مشرک قبیلہ جنّاں غی وی اللہ تعالیٰ ناںٔ رشتید اری کڈیں تھا۔ کجھ مشرک کیہنہ تھا جے فرشتہ سردار جناں غیں کُڑیاں غا شکم تیں پیدا ہووا ہیں؛ اُواں فرشتاں ناں اللہ تعالیٰ غیں وی تہیں کیہنہ تھا؛ اس راجناں ماں تے اللہ ماں – نعوذ باللہ – ساہوری رشتو کڈیں تھا۔ حضرت ابوبکر صدیقؓ نے اک واری انھاں مشرکاں ناں پچھیو جے تم اللہ ناں فرشتاں غو باپ کیہنہ فر انھاں غی ماں کونٔ ہے؟ انھاں نے جواب دتو جے سردار جنّاں غیں کُڑیں (ابن کثیر) تے کجھ اس تیں وی دو قدم اگے چھالٔ ماریں تھا انھاں غو عقیدو تھو جے ابلیس تے اللہ تعالیٰ دو پہائی ہیں، خدا نیکی پیدا کرے تے ابلیس اور اس غی اولاد بدی پیدا کریں (ابن کثیر، تفسیر کبیر، قرطبی) تے تفسیر فتح القدیر ماں ﴿اَلْجِنَّةُ﴾ غو ترجموں حضرت مجاہدؒ تیں ''فرشتاں غی اک جماعت'' نقل ہوو وہے، بہر حال ان آیتاں ماں مشرکاں ناں کہیو جا رہیو ہے کجھ تے شرم کرو! تم جنّاں غی اللہ تعالیٰ ناںٔ رشتید اری کنڈیں حالانکہ جنّ تے آپ جانٔے کہ ایمان آلاں نیکو کاراں ناں چھوڑ غے اُن ساراں نے پہلکے دوزخ ماں سڑنوں ہے۔

(۳۶) یعنی اے گمراہ لوکو! تم وی تھارا سارا باطل معبود وی کسے ناں زور زبردستی ناںٔ گمراہ نیہنہ کرسکتا، تھاری کوششاں ناںٔ تے وہ ہی گمراہ وہے غو جھڑو اپنٔی مرضی ناںٔ گمراہی غو رستو نوڑے غو، جہنم جانٔ غو فیصلو کر لئے غو۔ نیکو کاراں ناں تم کدے گمراہ نیہنہ کرسکتا۔

(۳۷) یعنی فرشتا جھاں ناں تم خدا غی خدائی ماں شریک کریں ویہہ تے آپ ہی اقرار کریں جے ہم تے صرف اللہ غا فرمانبردار بندا ہاں جھڑا بندگی غا رُتبہ تیں اپر کدے نیہنہ جاتا بلکہ ہر ویلے اللہ غی تسبیح تے عبادت ماں لگا رانہہ۔

(۳۸) عرب غا مشرک نبی پاک ﷺ تیں پہلاں یاہ تاہنگ کریں ویں تھا کہ افسوس کدے مھاری بلادری ماں وی کوئے نبی آ تو فر ہم اس غی گل من غے خدا غا نیکو کارا بندا بنتا ور جد حضرت تشریف لے آیا اس ویلے ضد تے جاہل پونٔاں ماں آ غے مخالف ہو گیا۔ یاہ گل قرآن نے کیئں جگہیں انھاں ناں یاد کروائی ہے۔

(۳۹) انھاں آیتاں ماں نبی پاک ﷺ ناں اور ایمان آلاں ناں تے یاہ خوشخبری سنٔائی گئی ہے جے کافراں غی یاہ پھونکڑ پھانکڑ چار تہاڑا غی ہے تم صبر کرو اللہ غو وعدو ہے وہ اپنٔاں نبیاں غی دنیا تے آخرت ماں ضرور مدد کرے تے چھیکڑ اللہ غو لشکر یعنی ایمان آلا ہی غالب آویں بس لوڑ کجھ تہاڑا غا صبر غی ہے۔ ور اس غے ناںٔ ہی انھاں آیتاں ماں مشرکاں کافراں واسطے سخت درڑ، بلکہ تہمکی ہے جے تم پہانویں کجھ وی کر لیو ور تھاری یاہ نچ کُد بس چار ہی تہاڑا غی ہے چھیکڑ اللہ غی مدد ناںٔ غالب تے ایمان آلاں نے ہی آنٔوں ہے بس کجھ تہاڑا تم وی حالات غی پھیر پرت تک لیو ہم وی تھاری بربادی غاں تہاڑاں ناں اڈیکاں لگا لیکن یاد رکھیو جد انھاں لوکاں غے سامنٔے خدا غو عذاب آ جئے غو جھاں ناں پہلاں ہی خدا غا عذاب تیں ڈرایو گیو تھو، فر وہ سویرا انھاں غی مُچ پہیڑی سویر وہے غی۔ فر یو ہی ہوو وکجھ تہاڑاں تیں بعد ہی لوکاں نے بدر، احد، خندق تے فتح مکہ غا موقع ور خدائی عذاب انھاں غا بہڑاماں لہتو تک لیو۔ جدکہ آخرت غو اصل عذاب تے اجوں باقی ہے۔

(۴۰) سورت پاک توحید غا بیان تیں شروع فرمائی تھی انھاں ترے آیتاں ماں ساری سورت پاک غو نچوڑ یا خلاصو بیان فرمادتو ہے۔ پہلی گل تے یاہ کہ مشرک شرک غیں جتنیں وی گندیں گل اللہ تعالیٰ ناں جوڑیں تے اس غے ناں شرک کریں وہ انھاں ساریاں گلاں تیں تے ہر قسم غا شرک تیں پاک ہے، اس نے اپنْی اسے توحید غی دعوت واسطے ہر دور ماں اپنْاں نبی چلایا باطل پرستاں نے انھاں غی مخالفت کی ور اللہ نے چھیکڑ اپنْاں نبی غالب کر دتا، انھاں ساراں نبیاں ور اللہ غو سلام وہے، تے بنداں غی ہدایت واسطے نبیاں ناں چلانْوں فر انھاں ناں غالب کر دیٹْوں سب اللہ غو کرم ہے لہذا بنداں ناں اس غو شکر کرنوں لوڑیئے، تے کہنْوں چاہیئے جے ساری صفتاں غو مالک تے صفتاں غو مستحق جہاناں غو رب اللہ تعالیٰ ہی ہے۔ حضرت ابو سعیدؓ فرمانویں جے میں کئی واری سنیوں کہ رحمتِ عالم ﷺ نماز تیں بعد یہ ترے آیت تلاوت فرمانویں ویں تھا (قرطبی) حضرت علیؓ فرمانویں جہڑو یاہ چاہوے جے قیامت غے تہاڑے اس غو ثواب اس ناں پورو پورو در جو لبھے اس ناں اپنْی ہر مجلس غا ختم ہونْ ور یہ ترے آیت پڑہنْی چاہئیں (ابن ابی حاتم، بغوی)

سورت صافات اللہ تعالیٰ غا فضل ناں اج ۲۲ر مئی ۲۰۰۱ء مکمل ہوئی۔

سورت ص

(۱) سورت پاک غو ناں پہلا لفظ ور ہی ''ص'' ہے۔ اس سورت پاک غا شانِ نزول ماں اک قصو بیان کیو جئے جس غا بارہ ماں کجھ مفسراں۔ علامہ زمخشری، امام رازی وغیرہ۔ غو خیال ہے جے یوہ قصو حضرت عمرؓ غا اسلام قبول کرن تیں فٹ بعد پیش آیو ہے۔ اس لحاظ ناں یاہ سورت پاک نبوت غا اعلان تیں کوئے چار پنج سال بعد نازل ہوئی ہے۔ ور زیادہ مفسر اس قصہ ناں نبی پاک ﷺ غا چاچا ابو طالب غی وفات تیں ذری پہلاں پیش آنْ آنْو قصو سمجھیں اس اعتبار ناں یاہ سورت پاک مکہ غا آخری دور یعنی ہجرت تیں دو ترے سال پہلاں نازل ہوئی ہے۔ یوہ قصو حدیث غی کتاباں ترمذی، نسائی، مستدرک حاکم تیں علاوہ تفسیر غی ساریں مشہور کتاباں ماں بیان ہوو وہے قصو یوہ ہے جے جد ابو طالب ماندہ ہوگیا۔ اور مچ مفسران غی تحقیق ہے جے یاہ انھاں غی واہ آخری ماندگی تھی جسماں انھاں غی وفات ہوگئی تھی۔ مکہ غا بڑاں بڑاں سرداراں نے سر جوڑ غے صلاح سوٹھا کیا جے ہمنْاں انھاں غی زندگی ماں ہی محمد (ﷺ) ناں اپنْی گل مکا لینی چاہیئے اسو نہ وہے انھاں غی وفات ہو جئے، تے اس تیں بعد انھاں غا پتیجا ناں مھاری کائے چنگی مندی گل ہو جئے، فر ہمنْاں عرب غا لوک مہنْاں ماریں کہ بجر توڑی چاچو جیئے تھو انھاں غو لحاظ کریں تھا، ہُنْ چاچا غی وفات تیں بعد پتیجا ور ہتھ چکنْ غی ہمت ہوگئی ہے، یوہ مشورو کر غے قریش غا بڑا بڑا مقدم ابو جہل، امیہ، عاص، عتبہ، شیبہ، اسود بن عبدالمطلب وغیرہ ابو طالب غے کہر پُج گیا تے اپنْی شکایت بیان کر غے کہنْ لگا جے ہم تھارا اگے اک انصاف آلی گل رکھاں تم اسے گل ور مھاری اپنْاں پتیجا ناں صلاح کرا چھوڑو کہ وہ ہم ناں مھارا مذہب ور رہنْ دیئے باقی آپ جس دینْ ور روح کرے چلے تے وہ مھاراں خداں ناں کجھ نہ کہہ، انھاں غی برائی نہ کرے باقی آپ جس معبود غی چاہوے عبادت کرے، ہم اس ناں کجھ نیہنہ کہتا ابو طالب نے بندو چلا غے نبی پاک ﷺ بلا لیا تے قریشی سرداراں غی ساری مانگ سنْا دتی رحمتِ عالم ﷺ نے جواب دتو! چاچا جی! ہُوں تے انھاں غے سامنْے چھڑی اک ہی گل رکھوں، تے جے یہ لوک واہ گل من لیں غا تاں سارو عرب انھاں غو ماتحت ہو جئے غو سگوں عجم غا ملکاں ور انھاں غی حکومت ہو جئے غی۔ ابو جہل بولیو وہ کہڑی گل ہے؟ جس اک گل ناں مھاری صلاح ہو سکے ہوں تے اک غے بجائے اس راغیں دس گل کہنْ واسطے تیار ہوں نبی پاک ﷺ نے فرمایو تم کہو ﴿لَا اِلٰـــهَ اِلَّا اللّٰهُ﴾ اس ور انھاں غاں دلاں ماں اگ لگ گئی تے سارا کپڑا چھنڈ غے اُٹھ کھلا ہووا و یہہ گل کہتا کہتا مُڑ پیا جنھاں غو سورت غا پہلا رکوع ماں ذکر ہے کجھ سیرت غی کتاباں تیں پتو لگے جے یوہ قصو اک واری نیہنہ بلکہ کئیں واری پیش آیو تھو۔ واللہ اعلم۔ سورت پاک غا مچ سارا مضمون اسے قصہ ور اک طرح غو تبصرو ہیں، بشکارکئیاں نبیاں غی دعوت غو تے اللہ غا رستہ ماں اوکھت چہلنْ اور صبر کرن غو ذکر ہے جنت دوزخ غو نقشو چھک غے ہر شخص ناں جنت دوزخ غا دوئے رستا صاف صاف دس دتا گیا ہیں تے آخری رکوع ماں حضرت آدمؑ تے ابلیس لعین غو قصو بیان کر غے یاہ گل سمجھائی گئی ہے۔ جے کفر شرک تے تکبر آنْو یوہ رستو اصل ماں ابلیس

يُبْصِرُونَ (۱۷۹) سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (۱۸۰) وَسَلٰمٌ

(نتیجو) تک لیں غا؛ تھارو رب عظمت آنْو رب پاک ہے انھاں گلاں تیں جہڑیں یہ بیان کریں؛ تے سلام ہے

عَلَى الْمُرْسَلِينَ (۱۸۱) وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِينَ (۱۸۲)

ع ۵ ۹

رسولاں ور تے ساریں صفت اللہ تعالیٰ غیں ہیں جہڑو جہاناں غو رب ہے (۴۰)

سُوْرَةُ صٓ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَمَانٍ وَّثَمَانُونَ اٰيَةً وَّفِيهَا خَمْسُ رُكُوعَاتٍ

سورت ''صٓ''، مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اٹھاسی آیت تے پنج رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آنْو ہے

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا

(۱) قسم ہے نصیحت آلا قرآن غی (جے تم حق ور ہیں) بلکہ کافر لوک ہی

فِي عِزَّةٍ وَّشِقَاقٍ (۲) كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ

گھمنڈ ماں تے نموہر پوناں ماں پیا وا ہیں؛ ہم نے انھاں تیں پہلاں کتنیں ہی امت ہلاک

قَرْنٍ فَنَادَوْا وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ (۳) وَعَجِبُوا اَنْ

کر چھوڑیں، فر وہ یہہ لگا فریاد کرن! ور وہ خلاصی غو وقت نیہنہ تھو (۲) تے انھاں ناں اس گل ور تعجب ہوو وہ جے

جَآءَهُمْ مُّنْذِرٌ مِّنْهُمْ ۡ وَقَالَ الْكٰفِرُونَ هٰذَا سٰحِرٌ

انھاں کونْے انھاں بچوں ہی اک ڈرانْ آنْو آ گیو، تے کافراں نے کہیو: یوہ تے جادوگر ہے

كَذَّابٌ (۴) اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَّاحِدًا ۚ اِنَّ هٰذَا

بڑو چھوٹھو ہے (۳) کیوں! اس نے اتناں خداں غی جگہ اک ہی خدا بنا لیّو ہے؛ یاہ تے

لَشَيْءٌ عُجَابٌ (۵) وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا

بڑی تعجب آلی گل ہے؛ تے انھاں غا مقدم یاہ گل کہہ غے ٹر پیا جے چلو

وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ ۚ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُّرَادُ (۶) مَا

تے اپنْاں معبوداں ور ڈٹ جاؤ؛ اس گل ماں تے ضرور کوئے مطلب ہے؛ یاہ گل

لعینڑ غو ہے جہڑ و اپنا ازلی دشمن غا سکھا لا ماں آ غے نافرمان انسان نے نوڑ لیو ہے جس غو نتیجو دنیا غی رسوائی تیں علاوہ آخرت غو سدا رہنڑ آلو عذاب ہے۔

(۲) یعنی یوہ اچا رتبہ آلو عالیشانڑ قرآن جہڑو نصیحت ناڑ پہر یو وہ ہے اس غی عظمت غی قسمیں اس غو اک اک لفظ گواہی دئے جے واقعہ ہی یوہ اللہ غو برحق کلام ہے۔ تے رحمتِ عالم ﷺ وی جھاں ور یوہ قرآن نازل ہو رہیو ہے یقیناً اللہ غا پیغمبر ہیں۔ تے یہ مشرک جہڑا قرآن غی تے خاتم انبیا ﷺ غی مخالفت کرر ہیا ہیں اس غو یوہ مطلب بالکل نیہنہ جے قرآن غی نصیحتاں ماں تے عالیشان ہونڑ ماں کجھ کمی ہے بلکہ گل کجھ ہور ہے۔ کہ یہ تکبر، گھمنڈ، ضِد، نفرت تے جہالت آلی مخالفت غی اس جھ ماں پھسیا و اہیں۔ جتوں نکل غے یہ ہدایت غا صاف سدا رستہ ور آ ہی نیہنہ سکتا۔ ور انھاں ناں یاد رکھنوں چاہیئے، کہ اللہ غی کتاباں غی تے اس غاں سچاں پیغمبراں غی مخالفت کائے نویں گل نیہنہ، انھاں تیں پہلاں وی بڑا بڑا متکبر ہو گذر یا ہیں جہڑا اللہ غا دین غا مقابلہ واسطے بانہہ کنج غے رڑے میدان آ گیا تھا لیکنڑ جد خدا غی پغڑ غو ویلو آ گیو تے اس غا عذاب نے ویہہ چمکھی تیں کھیر لیا اس ویلے ویہہ چینک چینک غے خدا غی فرمانبردای غا اعلان کرن لگ گیا ور ویلو کھڑا غے انھاں ناں یاہ تواہی پا ہر یا تے یوہ ڈنڈ رولو کجھ کم نیہنہ آیو۔ لہذا اے نافرمانوں! خدا غی نافرمانی تیں باز آ جاؤ اس تیں پہلاں کہ خدا غو عذاب تمناں اپناں کھیر اماں لے لئے تے فر تمناں تھاری چینک پکار وی کجھ کم نہ آوے۔

(۳) یعنی کسا جاہل تے بیوقوف لوک ہیں کہ جد انھاں ہی غی بلا دری غا، انھاں غی جانڑ پشانڑ غا اک بندہ جھاں غی سچائی، امانت داری، خیر خواہی، ہمدردی غی چالی سال توڑی یہ قسم چکیں تھا؛ انھاں ناں خبر دار کرن واسطے اور خدا غا عذاب تیں نافرماناں ناں اگاہ کرن واسطے مقرر کیا گیا تے انھاں ناں اس ور تعجب ہو گیو حالانکہ اس ماں تعجب آلی کہڑی گل تھی! تعجب آلی گل تے یاہ ہوتی جے اچن چیت کائے اسمانی مخلوق، کوئے جن یا فرشتو انھاں ناں خبر دار کرن آ جا تو فر یہ کہتا جے جہڑو انسان ہے ہی نیہنہ، جہڑو مھاری ضرورتاں تے مجبوریاں ناں جانتو ہی نیہنہ ہم اس غیں گل کس را سمجھ سکاں، تے اس غی زندگی ناں اپناں واسطے کس رانمونو بنا سکاں؟ یا چانڑ چک کسے دوجی بلا دری غو یا دوجا علاقہ غو بندو پیغمبر بنڑ غے آ جا تو فر لوکاں ناں اس ور حیرانگی ہوتی جے اس غا خاندان تیں، جس غا کردار تے اخلاق تیں ہم واقف ہی نیہنہ اس غا بارہ ماں ہم کے کہہ سکاں؟ ور سبحان اللہ! تعجب ہوو و تے کس گل ور ہوو و! جے مھاری انسانی جنس غا، مھاری ہی بلا دری غا تے مھاری جانڑ پشانڑ غا بندہ نبی کس را ہو سکیں! اتنوں ہی نیہنہ بلکہ کا فرلوک تے ضد، کرود اور دشمنی ماں حدوں ہی ٹپ گیا ہیں جھاں ناں چالی سال توڑی ﴿اَلصَّادِقُ﴾ (بہوں سچیارا) کیہنہ تھا انھاں ناں نعوذ باللہ! کذاب بہت بڑا چھوٹھا تے جادوگر کہنڑ لگ گیا جے انھاں غی گلاں ماں تے انھاں غی تبلیغ ماں جادو غو اثر ہے، جہڑو وی کنڑ لا غے انھاں غی گل سُنڑ لئے فر وہ انھاں غی سنگت ماں کسے چیز غی وی پرواہ نیہنہ کرتو، باپ پوت ناں، پوت باپ ناں، ماں بچاں ناں تے بچا اپنی ماں ناں، بیوی خاوند ناں تے خاوند اپنی گھر آلی ناں انھاں غی تبلیغ پچھے چھوڑ دیئے۔ بلکہ ضرورت پے جئے تاں ہجرت واسطے سب کا ئیں تیں پلو چھنڈ غے وطن ناں وی تج چھوڑے۔

(۴) اتوں ہُنڑ مکہ غا مشرک مقدماں غی انھاں گلاں ور تبصرو ہو رہیو ہے جہڑیں انھاں نے ابو طالب کولے کیں تھیں بلکہ اسے واقعہ غی کائے خاص گل نیہنہ حقیقت ماں تے یوہ اس جہالت غو اک معمولی جئو چھلکا رو ہے جہڑی اسلام تے رحمتِ عالم ﷺ غے خلاف انھاں غا دماغ ماں ہر ویلے پہنڑ پہنڑ کرتی رہ تھی یوہ کس را ہو سکے کہ مھارا یہ سارا دیوی دیوتا جھاں ناں مھارا بزرگ منتا آیا ہیں، جھاں ناں ہم خدا غا پیارا تے اس غی بارگاہ غا سفارشی سمجھاں یہ سارا ختم کر دتا جیئں تے عبادت چھڑی اک ایکلا اللہ تعالیٰ واسطے خاص کر دتی جئے اس تیں بجنڑ نہ کسے ور کجھ چڑھاوو چڑھے، نہ کسے غی منت منی جئے تے نہ کسے اگے سجدو وہے یاہ تے مُچ ہی تعجب بلکہ حیرانگی آلی گل ہے فر یہ مقدم ابو طالب غی مجلس بچوں اک دو جاناں یاہ تبلیغ کرتا اُٹھیں کہ پہایو! بڑ واوکھو تے مشکل ویلو آ گیو ہے اج مھاراں خداں ناڑ مھاری سچی عقیدت غو امتحان ہونوں ہے، اُٹھو! تے اپناں خدا غی عبادت ور ڈٹ جاؤ۔ کیوں جے گل چھڑی ہزاراں

سَمِعْنَا بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ ۚۖ اِنْ هٰذَآ اِلَّا

ہم نے پشلا مذہب ماں وی کدے نیہنہ سُنی ؛ یاہ تے بالکل پلے

اخْتِلَاقٌ ⑦ ۚۖ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْۢ بَيْنِنَا ۭ بَلْ هُمْ

تیں بنائی وی گل ہے کیوں ں مھارا بچوں اسے آدمی ور نصیحت غی کتاب نازل کی گئی ہے (گل یاہ نیہنہ) بلکہ یہ

فِيْ شَكٍّ مِّنْ ذِكْرِيْ ۚ بَلْ لَّمَّا يَذُوْقُوْا عَذَابِ ⑧ ۭ اَمْ

میری نصیحت ہی غا بارہ ماں شک ماں پیا و اہیں، بلکہ انھاں نے اجاں میرا عذاب غو مزو چکھیو ہی نیہنہ (۴) کیوں

عِنْدَهُمْ خَزَاۗىِٕنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيْزِ الْوَهَّابِ ⑨ ۚ اَمْ

تھارا غالب (تے) مُچ دینڑ آلا رب غی رحمت غا خزاناں انھاں کوتے ہیں ؛ یا

لَهُمْ مُّلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۣ فَلْيَرْتَقُوْا

اسماناں ور تے زمین ور تے انھاں دواں غا بشکار غی ساری چیزاں ور انھاں ہی غی بادشاہی ہے! فر تے انھاں ناں

فِي الْاَسْبَابِ ⑩ جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ مِّنَ

سڑھ لا غے چڑھ جانوں چاہیئے (۵) یوہ وی بڑی بڑی جماعتاں بچوں اک نکو جئیو لشکر ہے جہڑو اتے ہی

الْاَحْزَابِ ⑪ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوْحٍ وَّعَادٌ وَّ

ہار جئے غو ؛ انھاں تیں پہلاں نوحؑ غی قوم تے قوم عاد اور

فِرْعَوْنُ ذُو الْاَوْتَادِ ⑫ ۙ وَثَمُوْدُ وَقَوْمُ لُوْطٍ وَّاَصْحٰبُ

میخاں آلا فرعون نے وی (نبیاں ناں) چھوٹھا کہیو تھو ؛ تے قوم ثمود نے تے لوطؑ غی قوم نے اور بنڑ

لْــــَٔيْكَةِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ الْاَحْزَابُ ⑬ اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ

آلاں نے وی ! یہ ویہہ جماعت تھیں ؛ کہ انھاں بچوں ہر ایکنڑ نے رسولاں ناں چھوٹھاں کہیو

فَحَقَّ عِقَابِ ⑭ ۧ وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَاۗءِ اِلَّا صَيْحَةً وَّاحِدَةً ع ۱۴ ۱۰

فر میرو عذاب آپیو (۶) تے یہ بس اک زور غی گج ناں ہی اڈیکیں

مَّا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ⑮ وَقَالُوْا رَبَّنَا عَجِّلْ لَّنَا قِطَّنَا

جس ماں کجھ ٹھلّ نیہنہ ہوسیں (۷) تے انھاں نے کہیو : ربا! توں ہمناں حساب غا تہاڑا تیں

ناں چھوڑ غے ایکنّ غو پلو پغڑن غی نیہنہ بلکہ ہمنّاں تے اس غے پچھے کجھ ہور ہی دسے لگو۔ محمد (ﷺ) جھڑا اتناں زور شور نالّ لوکاں ناں مھاراں معبوداں غے خلاف پہڑ کا رہیا ہیں یاہ بے لوث محنت بالکل نیہنہ ہوسکتی ضرور اس ماں انھاں غو کوئے اپنّوں مقصد ہے اور وہ یوہی ہے جے ہم ساراں ناں اک خدا غاناں ور گھٹھا کر غے اپنّے ماتحت کرلیں جس نالّ ہم ساراں غی سرداری ختم ہوجئے، فر ایکلّا خدا غی عبادت آلّی اسی گل تے ہم نّے اپنّاں بڑاں بڈیراں ماں وی کدے نیہنہ سُنّی، مھارے آسیں پاسیں یہودی تے عیسائی دو جا مذہب غا لوک وی ہیں انھاں نے وی اسی نیش توحید غی گل کدے نیہنہ کہئی، کجھ نہ کجھ شرک تے ویہہ وی منیں ہی ہیں۔ اصل ماں یاہ ساری گل بالکل پلّے تیں بنّائی وی ہے۔ فر ویہہ دو قدم پچھے ہٹ غے کیہنہ چلّو چارے قضاء من لیاں قرآن اللہ غو ہی کلام ہے ور یوہ کے قہر ہے کہ مھارا جسا بڑا بڑا سردار تے مقدم موجود ہوتاں ہم ساراں بچوں قرآن غا نازل ہونّ واسطے عبداللہ غا یتیم ہی چُنیا جیں؟ کیوں! سارا عرب ماں بس یہ ہی اک اس عہدہ غا مستحق رہ گیا تھا؟ اللہ تعالیٰ انھاں غی اس ساری رڑھ غو جواب دیئے جے رحمتِ عالم ﷺ غا سچا تے امانت دار سگوں سارا عرب ماں سب تیں سُچا اُچا کردار غا مالک ہونّ ماں اِنھاں ناں کجھ شک شبو نہ تھو تے نہ ہے یہ اُنھاں غی سچائی غی چالی سال توڑی قسم کھاتا رہیا ہیں۔ بلکہ اصل ماں انھاں ناں قرآن غی اس نصیحت غا بارہ ماں شک ہے جھڑی وہ مٹھار سیلا انداز نالّ انھاں ناں کر رہیو ہے! جے خدا غی نافرمانی تیں باز آ جاؤ نیہنہ تے ملیا میٹ ہوجیں غا اور آخرت ماں سدا دوزخ ماں سڑیں غا۔ تے اس نصیحت غا بارہ ماں اس گلوں شک ہے کیونجے جس عذاب تیں انھاں ناں ڈرایو جا رہیو ہے اجوں انھاں نے اس غو کجھ مزو چکھیو ہی نیہنہ بس جد یہ خدائی مار غو مزو چکھیں غا فر انھاں غو سارو شک ٹھسو دور ہوجئے غو، یوہ مضمون سورت انعام آیت ۳۳ ماں وی آیو ہے۔

(۵) یوہ انھاں غی تُہتھ غو دوجا انداز غو جواب ہے کہ زمین اسمان غاں ساراں خزاناں غو مالک تے اللہ تعالیٰ ہے اسے غا ہتھ ماں یاہ ساری بادشاہی ہے۔ وہ سب ور غالب ہے، لہذا وہ اپنّی رحمت نالّ جس ناں نوازنّوں چاہوے اس ناں کوئے روک نیہنہ سکتو، اس غی مرضی وہ جس ناں چاہوے نبی بنّاوے تے جس ور چاہوے اپنّوں پاک کلام نازل کرے کسے غی کے جبروت کہ کوئے اس غا کسے کم ور اعتراض کر سکے۔ جیکدے انھاں کھڑ پینچاں ناں رحمتِ عالم ﷺ ور اللہ غی رحمت ہونّ تے قرآن نازل ہونّ ور اعتراض ہے۔ فر کیوں! یہ خدا غی رحمت غاں خزاناں غا آپ مالک ہیں یا زمین اسمان غی بادشاہی انھاں غا ہتھ ماں ہے! کہ یہ جس ور چاہویں مہربانی کرانویں تے جس ناں چاہویں اس تیں محروم رکھیں جیکدے اسی گل ہے فر تے انھاں ناں رسّیں تان غے اسمان ور چڑ جانّوں چاہیئے تے اتوں رحمتِ عالم ﷺ ور قرآن غو یوہ سلسلو بند کرا دینّو چاہیئے؛ تے اپنّی مرضی غاں مقد ماں ور نازل کرا غے اپنّی طاقت غو ثبوت پیش کرنوں چاہیئے۔

(۶) یعنی یہ مشرک ہیں کے! انھاں غی حیثیت ہی کے ہے! بس اک متکبر جتھو ہی تے ہے؛ جھڑو خدا غا دین غا مقابلہ ور آ گیو ہے تے جس نے رڑے مدان شکست کھانی ہے، کیونجے یوہ کوئے نوووں جتھوں نیہنہ، اس تیں پہلاں وی بڑا بڑا جتھا ہووا ہیں جھڑا طاقت ماں تے مال دولت ماں انھاں تیں چُ بدھیا وا تھا ور انھاں ناں وی چھیکڑ شکست ہی ہوئی تھی۔ ذری اکھ اگاڑو، تاریخ غا ورقا پرت غے تکو! انھاں تیں پہلاں حضرت نوحؑ غا دور غاں کافراں نے، تے قومِ ثمود نے، قومِ عاد نے اور اُس ظالم فرعون نے وی تے اللہ غا نبی غی مخالفت کی تھی۔ جس غی حکومت غو بہت بڑو دبدبو تھو تے جھڑو لساں غا وجود ماں میخ ٹھوک ٹھوک غے ظلم کرے وہے تھو، اسے را حضرت لوطؑ غی قوم نے تے انھاں بنّ آلّاں نے وی اللہ غا نبی غی مخالفت کی تھی جھاں ور حضرت شعیبؑ نبی بنّا غے چلایا گیا تھا۔ یہ سارا اپنّاں آپ ناں سچا تے اللہ غا نبیاں ناں چُھوٹھا کیہنہ تھا، جس غو نتیجو ساری دنیا غے سامنّے ہے کہ انھاں ساراں ور خدا غا قہر غو اسو مانجو پھریو جس نے اُنھاں غو دنیا تیں ناں نمودو ہی پٹ چھوڑیو۔

(۷) یعنی انھاں نافرماناں قوماں غو حشر تک غے وی جے یہ نافرمانیاں تیں باز نیہنہ آتا، فر آخر یہ کانہہ غی اڈیک ماں ہیں؟ کیوں! قیامت غی اڈیک ماں ہیں! کہ جد واہ زور غی گج آ جئے غی جھڑی اس سارا نظام

قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿۱۶﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُوْلُوْنَ وَاذْكُرْ

پہلاں ہی مھارا حساب غو دے چھوڑ (۸) (اے نبیؐ) تم انھاں غی گلاں ور صبر کرتا رُہو تے مھارا بندہ

عَبْدَنَا دَاوٗدَ ذَا الْاَيْدِ ۚ اِنَّهٗۤ اَوَّابٌ ﴿۱۷﴾ اِنَّا سَخَّرْنَا

داؤدؑ ناں یاد کرو جھڑا بڑی طاقت آلّا تھا بیشک ویہہ چ متوجہ ہونّ آلّا تھا؛ یقیناً ہم نّے پہاڑ انھاں

الْجِبَالَ مَعَهٗ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿۱۸﴾ وَالطَّيْرَ

غے ماتحت کیّا وا تھا جے ویہہ شام سویرے انھاں نالّ تسبیح کریں؛ تے پکھیرواں ناں وی!

مَحْشُوْرَةً ؕ كُلٌّ لَّهٗۤ اَوَّابٌ ﴿۱۹﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهٗ وَ

جھڑا جمع ریہنہ تھا، سارا ہی اسّے ور متوجہ ریہنہ تھا؛ تے ہم نّے انھاں غی بادشاہی مضبوط کر دتی، تے

اٰتَيْنٰهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿۲۰﴾ وَهَلْ اَتٰىكَ

ہم نّے انھاں ناں حکمت اور فیصلو کرن آلی گل عطا کی؛ (۹) تے کیوں! تمنّاں واہ

نَبَؤُا الْخَصْمِ ۘ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿۲۱﴾ اِذْ دَخَلُوْا

جھگڑا آلّاں غی گل پجی جسو یلّے ویہہ کند ترپ غے عبادت خانہ ماں آ بڑیا تھا؛ جسو یلّے ویہہ داؤدؑ

عَلٰى دَاوٗدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوْا لَا تَخَفْ ۚ خَصْمٰنِ

کونّے پجُیا، فر ویہہ اُنھاں تیں ڈر گیا انھاں نے کہیو: تم ڈرو نہ! ہم دواں ولّاں غو اک مقدموں ہے

بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا

مھارا بچوں ایکنّ نے دوجا ور زیادتی کی ہے تم مھارے بشکار انصاف نالّ فیصلو کر دیو، تے تم

تُشْطِطْ وَاهْدِنَاۤ اِلٰى سَوَآءِ الصِّرَاطِ ﴿۲۲﴾ اِنَّ هٰذَاۤ

بے انصافی نہ کریو اور ہم ناں سِدّو رستو دسّو؛ گل یاہ ہے کہ یوہ

اَخِيْ ۫ لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُوْنَ نَعْجَةً وَّلِيَ نَعْجَةٌ

میرو پہائی ہے؛ اس کونّے نڑینویں ڈُنبیں ہیں، تے میرے کونّے اکّا

وَّاحِدَةٌ ۫ فَقَالَ اَكْفِلْنِيْهَا وَعَزَّنِيْ فِي الْخِطَابِ ﴿۲۳﴾

ڈُنبی ہے، ہُنّ یوہ کہہ جے واہ وی میرے حوالے کر چھوڑ؛ تے اس نے منّاں گل بات ماں وی دبا لیّو ہے؛

ناں تباہ کرن تیں پہلاں ساہ وی نیہنہ لےسیں اُس ویلٔے اس ناں تک غے ایمان لیانویں غا؟ حالانکہ اس ویلٔے غو ایمان تے کسے ناں کجھ فائدو نیہنہ دےسیں۔

(۸) یاہ گل مشرک قیامت غو ذکر سنٔ غے اس غی ہاسی بنانٔ واسطے کیہنہ ویں تھا کہ جس عذاب تیں ہمناں ڈرانویں ہم قیامت توڑی اس غی اڈیک نیہنہ کر سکتا، لہٰذا اجھڑ و عذاب مہارا حصہ غو ہے وہ اتے ہی مہارا اُپر لیا غے مہارو کھاتو بے باق کر چھوڑو۔

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ ۖ

داؤدؑ نے فرمایو: یقیناً اس نے تیری دُنبی ناں اپنٔی دُنبیاں نالٔ رلانٔ غو مطالبو کر غے تیرا ور بڑو ظلم کیّو ہے

وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ

تے بیشک مچ سارا سانجھ آلا لوک (اکثر) اک دوجا ور ظلم کرتا ریہنہ؛

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ ۗ

سوائے انھاں لوکاں غے جھڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیّا اور اسا لوک مچ ہی گھٹ ہیں (۱۰)

وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا

تے داؤدؑ سمجھ گیا جے ہم نٔے انھاں غی ازمائش کی ہے تے انھاں نے اپنٔاں رب کولٔوں بخشش منگی تے ویہہ سجدہ ماں ڈھہ پیا

وَأَنَابَ ۩ ﴿۲۴﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ ۖ وَإِنَّ لَهُ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ

اور اللہ در متوجہ ہو گیا (۱۱) تے ہم نٔے انھاں ناں معاف کر چھوڑیو، تے بیشک انھاں واسطے مہارے کولٔے قرب (غو رتبو) ہے

وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿۲۵﴾ يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ

تے سُہنٔوں ٹھکانٔوں ہے؛ اے داؤدؑ بیشک ہم نٔے تم زمین ماں حاکم بنٔایا ہیں

فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ

لہٰذا تم لوکاں غے بشکار انصاف نالٔ فیصلو کریو تے اپنٔی مرضی ور نہ چلیو؛ نیہنہ تے واہ تمناں اللہ غا

عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ

رستہ تیں گمراہ کر چھوڑے غی، بیشک جھڑا لوک اللہ غا رستہ تیں ترنج

اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿۲۶﴾ وَمَا

جیں انھاں واسطے درد ناک عذاب تیار ہے کیونجے انھاں نے حساب غو تہاڑو بسار چھوڑیو ہے (۱۲) تے

خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ۚ ذَٰلِكَ

ہم نٔے اسمان تے زمین اور جو کجھ انھاں دواں غے بشکار ہے اینویں پیدا نیہنہ کیّو! یوہ

ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿۲۷﴾

انھاں لوکاں غو خیال ہے جھڑا کافر ہیں تے اساں کافراں واسطے اگ غی تباہی ہے؛

(۹) مشرکاں غی مخالفت تے ہاسی مخول بنانٔ ور رحمتِ عالم ﷺ ناں جھڑو غم وہے اس غی تسلی واسطے قرآن نے جگہ جگہ حضرت ناں پراناں نبیاں غا قصا سنا غے صبر غی شونق دوائی ہے ات وی صبر غی ترغیب دے غے کیئاں نبیاں غو ذکر کیو جا رہیو ہے، جتھاں ماں ساراں تیں مُہرے حضرت داؤدؑ غو قصو بیان ہو رہیو ہے حضرت شاہ عبدالقادرؒ اپنٔی تفسیر مَوضِح القراں ماں اس غی مناسبت بیان کرتاں فرمانویں: ''جے حضرت داؤدؑ نے وی مُچ مصیبت چَھلیں تھیں ور چھیکڑ اللہ نے انھاں غے ہتھوں جالوت جیئا جابر ناں قتل کروا غے انھاں ناں حکومت عطا فرمادتی تھی، یعنی مخالف جہاد نالٔ دبایا تھا بس یوہی نقشو مہارا حضرت غو ہے'' تے مطلب یوہ کہ تم وی صبر کرو چھیکڑ خدا حضرت داوودؑ ہاروں ہی ہُنٔ وی ایمان آلاں ناں غالب کر دیئے غو۔ فر حضرت داؤدؑ غی صفت بیان کی جے ویہہ ''ہتھاں آلا تھا'' ابن کثیر فرمانویں: مطلب یوہ ہے جے ''اللہ نے انھاں ناں عملی علمی ہر طرح غی طاقت عطا کی تھی، لوہ انھاں غا ہتھ ماں موم ہو جئے تھو، حکومت انھاں غی مضبوط تھی، روزی اپنٔاں ہتھ نالٔ کما غے کھئیں تھا، عبادت غی طاقت ماں تے انھاں غی مثال ہی نیہہ تھی، سورت سبا غی تفسیر حاشیہ (۹) ور یاہ حدیث گذر گئی ہے جے حضرت داؤدؑ غی رات غی نماز تے تہاڑی غو روزو وچ زیادہ پسندیدہ عبادت تھی (بخاری مسلم) فر انھاں غو معجزو بیان فرمایو جے ہم نٔے پہاڑاں تے پکھیرواں ناں حکم دتو وو تھو جے تم وی سویرے شام انھاں غی آواز نالٔ اواز جوڑ غے اللہ غی تسبیح تے اس غو ذکر کرو جس نالٔ انھاں ناں ذکر ماں اک خاص لطف آوے تھو تے انھاں ور اللہ تعالیٰ غا ہور یہ یہ انعام تھا کہ اللہ نے انھاں غی حکومت بڑی تگڑی بنا دتی تھی نالٔ ہی انھاں ناں اپنٔاں خاص خزانہ تیں عقل، حکمت دانشمندی بلکہ نبوت غی دولت وی عطا فرمادتی تھی تے انھاں ناں دوٹوک فیصلہ آلٔی صاف گل کہنٔ غی طاقت وی بخشی تھی ویہہ تقریر وی صاف صاف کریں تھا تے جد کسے مقدمہ غو نمیڑو کرنو وہے تھو تاں وی دوٹوک انصاف آلٔی گل کیہنہ تھا، مفسراں نے اس نعمت غا بارہ ماں انھاں غا کیئیں قصا وی بیان کیّا ہیں۔

(۱۰) حضرت داؤدؑ غی صفتاں ماں اک بڑی صفت یاہ بیان فرمائی تھی جے ویہہ ہر ویلٔے اللہ تعالیٰ در متوجہ رہنٔ آلا تھا ہُنٔ اک قصّو بیان کر غے یاہی گل دسی جا رہئی ہے جے تکو! ویہہ کس را ہر معاملہ ماں اللہ تعالیٰ در متوجہ ہو جیں تھا، تے یاہ گل وی کہ ویہہ اپنٔی حکومت غا نظام کس را عدل انصاف نالٔ چلانٔویں ویں تھا۔ قصو یوہ ہے جے اک واری ویہہ رات غے ویلٔے اپنٔاں خاص عبادت آلا کمرہ ماں اللہ تعالیٰ غی عبادت کریں تھا، جت کسے ناں آنٔ غی اجازت نیہنہ تھی، باہر بُوآ ور وی دربانٔ کھلا تھا جھڑا کسے ناں اندر نیہنہ آنٔ دیں تھا تانجے حضرت داؤدؑ ناں عبادت ماں خلل نہ ہو جئے، ور چانٔ چک کے تکیں کہ دو بندا کندوروں ترپ غے سِدّا عبادت آلا کمرہ ماں آ بڑیا ہیں حضرت انھاں تیں ذری گھبرا گیا جے یہ کون لوک ہیں جھڑا رات غے ویلٔے بجنٔ اجازت تیں اس را اندر آ بڑیا ہیں، انھاں دواں نے عرض کی تم گھبراؤ نہ! ہم ایکنٔ مقدمہ غا دو ولٔ ہاں! فیصلو کرانٔ تھارے کولٔے آیا ہاں؛ مہارے بچوں ایکنٔ نے دوجا ور زیادتی کی ہے فر انھاں نے سختی نالٔ کہیو جے تم مہارے بشکار انصاف نالٔ فیصلو کر دیو تے ناانصافی بالکل نہ کریو اور ہم ناں سِدّا رستہ غی رہنمائی کرو! فر اک بولیو یوہ دو جو میرو دینی پہائی ہے اس کولٔے نڑینویں دُنبیں (پھیڈ) ہیں جد کہ میرے کولٔے اک ہی دُنبی ہے، ور یوہ مناں کہہ جے واہ اک وی توں میرے حوالے کر چھوڑ تے یوہ ہے وی بڑو منہ زور، مناں گل بات ماں وی دبا لئے! حضرت داؤدؑ نے اس غی گل سُنٔ غے فرمایو اس نے تیری دُنبی اپنیاں دُنبیاں نالٔ رلانٔ غو سوال کر غے واقعہ ہی تیرے ور ظلم کیو ہے فر حضرت نے اک اصولی گل دسی جے آپس ماں رل مل غے رہنٔ آلا لوک اکثر آپس ماں

اک دوجا ور ظلم کرتا رہنہ ہاں! اس تیں بس نیک عمل کرن آلاّ مومن بندا ہی بچ سکیں ور ویہہ سروں تھوڑا ہی ویں۔

(۱۱) یہ دو بندا کون تھا؟ فرشتا یا انسان، تے یوہ سچیں مچیں ہی کوئے مقدموں تھو یا چھڑی اک مثال تھی جس غے ذریعہ حضرت داؤدؑ ناں گل سمجھائی جا رہئی تھی؟ تے حضرت داؤدؑ غی واہ کہڑی لغزش تھی جس غو اُنھاں ناں اَت چیتو آ گیو تے ویہہ سمجھ گیا جے یاہ تے میری ازمائش ہوگئی ہے، اور فر ویہہ چیتو آتاں ہی سجدہ ماں پے غے توبہ کرن لگ گیا؟ ان ساریں گلاں غی قرآن ماں کائے تفصیل نیہنہ، حدیث ماں وی رحمتِ عالم ﷺ نے آپ کائے وضاحت نیہنہ فرمائی اسے گلوں مفسراں غے بشکار اس آیت غی تفسیر ماں خاصو اختلاف ہے۔ کجھ حضرات غو خیال ہے جے یہ دو انسان ہی تھا تے اک سچو مقدموں لے غے آیا تھا اور حضرت تیں لغزش یاہ ہوگئی جے اک ولّ غی گل سُنّ غے دوجاناں ظالم کہد تو تے نہ گواہ منگیا اور نہ دوجا ولّ ناں حقیقت پچھی حضرت ناں یا ہی لغزش یاد آ گئی جس ور سجدہ ماں ٹھہ پیا۔ کجھ دوجا مفسر فرمانویں جے فیصلو تے ضابطہ غے مطابق دُواں غی گل سُنّ غے دتو تھو ور قرآن نے مقدمہ غو خلاصو بیان کیو ہے تفصیل بیان نیہنہ کی اور لغزش یاہ ہوگئی تھی کہ انھاں ناں بے وقت کندوروں لنگ غے آنّ ناں تے بے ادبی غا انداز ماں گل کرن ناں دل دل ماں لہر چڑھی تھی ویہہ اسے ناں اپنّاں اُچا رتبہ غا لحاظ ناں اک لغزش سمجھیں تھا۔ کجھ حضرات فرمانویں جے یہ دو فرشتا تھا جہڑا حضرت غو تحمل تے بردباری غو امتحان لین چلایا گیا تھا جس ور بعد ماں حضرت ناں خیال آیو جے یوہ تے میرو امتحان ہو رہیو تھو اگلی آیت ناں جوڑ غے دیکھو تاں یاہ تفسیر قرآن غا لفظاں تیں مُچ نیڑے ہے کیونجے اگے یا ہی گل بیان فرمائی جا رہئی ہے جے تم عدل انصاف ناں فیصلو کرن ماں دل غی تاہنگ ناں نیڑے نہ لکنّ دیو؛ یہ مُچ سارا قول امام رازیؒ تے علامہ آلوسیؒ وغیرہ بزرگاں نے نقل کیا ہیں، اک تفسیر حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غا قول غے مطابق اس را کی جئے کہ حضرت داؤدؑ غو عبادت خانوں کدے عبادت کرن آلاں تیں خالی نیہنہ وہے تھو، انھاں نے اپنّاں ٹبر واسطے اسے را عبادت غا وقت متعین کیا وا تھا، اس ور کِدے انھاں غا منہ تیں فخر ناں یاہ گل نکل گئی تھی جے خدایا! دیکھ تیری عبادت تیں میرو گھر کدے خالی نیہنہ ہوتو، جس ور اللہ نے فرمایو یوہ سب کجھ میری توفیق ناں ہی وہے، اچھا اک تہاڑے ہوں تنّاں تیرا نفس غے حوالے کر غے تیری ازمائش کروں غو، فر ان دو فرشتاں غے ذریعہ انھاں غی ازمائش ہوگئی، تے اِنھاں غا مقدمہ ماں لگ غے ویہہ تھوڑی دیر اپنّی عبادت جاری نیہنہ رکھ سکیا، جس ور حضرت داؤدؑ ناں اپنّی واہ گل یاد آ گئی تے ویہہ سجدہ ماں ٹھہ پیا یاہ روایت مستدرکِ حاکم ماں صحیح سند ناں آئی ہے اس گلوں کیئں مفسراں نے اسے غے مطابق تفسیر کی ہے، انھاں ساریاں گلاں تیں کنی یہودیاں غی کتاباں ماں حضرت داؤدؑ ور الزام لانّ واسطے شائت انھاں غاں مخالفاں نے اک گندو قصو لکھیو ہے جے نعوذ باللہ حضرت داؤدؑ غی نظر کسے اپنّاں فوجی غی ٹبری ور پے گئی تھی، جسناں نکاح کرن غی گل انھاں غا دل ماں بیس گئی تھی، بلکہ بائبل غی کتاب سموئیل باب ۱۱ ماں تے انھاں ور اس کالسری ناں بدکاری غو الزام لایو گیو ہے۔ کُجھ اک مفسراں نے اس آیت غی تفسیر ماں یا ہی اسرائلی روایت کجھ گھاٹا باھدا ناں نقل کر چھوڑی ہے، ور علامہ ابن کثیرؒ، ابن جوزیؒ، قاضی بیضاوی، ابن حزم، ابوحیان غرناطی، علامہ زمخشری تے امام فخر الدین رازی اور روح المعانی غا منصف علامہ آلوسی جیہاں بڑاں بڑاں تحقیق کرن آلاں مفسراں نے اس قصہ غی سخت تردید تے مخالفت کی ہے جے نعوذ باللہ یوہ کسے نبی غی اچی شان غے لائق نیہنہ ہوسکتو۔ اسے گلوں حافظ عمادالدین ابن کثیرؒ نے بہترین طریقو اختیار کیو ہے، جے جہڑی گل اللہ تعالیٰ نے راز ماں رکھی تے کھول غے بیان نیہنہ کی ہمنّاں اس غا بارہ ماں اپنّی طرفوں کجھ اندازو نیہنہ لانّوں چاہیئے۔ بس ہمنّاں اتنّی گل منّی چاہیئے جے حضرت داؤدؑ غی اچی شان غے مطابق کائے معمولی لغزش ہوئی ہونّی جہڑی انھاں ناں یاد آ گئی تھی، تے ویہہ فٹ اپنّاں رب در متوجہ ہوگیا تھا تے ہمنّاں یا ہی گل سمجھائی جا رہئی ہے جے ہم وی ہر اک معاملہ ماں اللہ تعالیٰ در متوجہ رانہہ۔ میرا خیال ماں یا ہی بہترین تے ودیا تفسیر ہے۔

وما لیَ ۲۳ ۴۲۶ صٓ ۳۸

اَمْ نَجْعَلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ كَالْمُفْسِدِيْنَ

کیوں ہم انھاں لوکاں ناں جہڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیّا انھاں غے برابر کر دیاں غا جہڑا زمین ماں اتی

فِي الْاَرْضِ ۡ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِيْنَ كَالْفُجَّارِ ﴿۲۸﴾ كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ

مچاتا پھریں؛ کیوں! ہم پرہیزگاراں ناں بدکاراں جسا کر دیاں غا (۱۳) یاہ اک برکت آلی کتاب ہے جہڑی (اے نبیؐ) ہم

اِلَيْكَ مُبٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوْٓا اٰيٰتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿۲۹﴾

نے تھارا در نازل کی ہے؛ تانجے لوک اس غی آیتاں ماں غور کریں؛ تے سمجھ آلاّ نصیحت حاصل کریں (۱۴)

وَوَهَبْنَا لِدَاوٗدَ سُلَيْمٰنَ ۭ نِعْمَ الْعَبْدُ ۭ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ ﴿۳۰﴾ۭ

تے ہم نے داؤدؑ ناں سلیمانؑ عطا کیّا جہڑا مچ چنگا بندہ تھا ویہہ (اللہ در) متوجہ رہنّ آلاّ تھا؛

اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصّٰفِنٰتُ الْجِيَادُ ﴿۳۱﴾ۙ

(یاد کرو) جد لوہڑے ویلے سکھایا وا بہت کاری غا گھوڑا انھاں غے سامنّے آنیاں گیا؛

فَقَالَ اِنِّىْٓ اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّيْ ۚ حَتّٰى

تے فرمانّ لگا جے میں اپنّاں رب غی یاد تیں (غافل ہو غے) اس مال ناں محبت کرلی، ات توڑی کہ

تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿۳۲﴾ رُدُّوْهَا عَلَيَّ ۭ فَطَفِقَ مَسْحًۢا بِالسُّوْقِ

دیہنہ پڑدہ ماں چلیو گیو؛ (کہنّ لگا) انھاں ناں فر میرے کولے لیاؤ! فر انھاں غیاں پنیاں ور تے گاٹا ور

وَالْاَعْنَاقِ ﴿۳۳﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰي كُرْسِيِّهٖ

ہتھ پھیرن لگا (۱۵) تے ہم نے سلیمانؑ غی ازمائش کی تے ہم نے انھاں غی کرسی ور اک جسو (جثیو)

جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿۳۴﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِيْ وَهَبْ لِيْ

سٹ چھوڑیو، فر ویہہ (اللہ) در متوجہ ہوگیا (۱۶) انھاں نے دعا کی ربّا! میری بخشش فرما! تے منّاں اسی بادشاہی

مُلْكًا لَّا يَنْۢبَغِيْ لِاَحَدٍ مِّنْۢ بَعْدِيْ ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿۳۵﴾

عطا فرما! کہ میرے تیں بعد واہ کسے ناں نہ سوبھے، بلاشبہ توں تے مچ ہی دینّ آلو ہے؛

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيْحَ تَجْرِيْ بِاَمْرِهٖ رُخَاۗءً حَيْثُ اَصَابَ ﴿۳۶﴾ۙ

فر ہم نے ہوا انھاں غے ماتحت کر چھوڑی جہڑی انھاں غا حکم ناں ویہہ جیاں جانّوں چاہویں تھا نرمی ناں چلے تھی؛

منزل ۶

اک پیر چاہے غے زہیاں پیراں ور کھلا ہون آلا

وَالشَّيٰطِيْنَ كُلَّ بَنَّآءٍ وَّغَوَّاصٍ ﴿۳۷﴾ وَّاٰخَرِيْنَ مُقَرَّنِيْنَ

تے جنّات وی! (انھاں غے ماتحت کرچھوڑیا) ہرقسم غا مستری تے ٹُبی مارن آلا؛ تے کجھ دوجا (جنّ وی) جہڑا

فِي الْاَصْفَادِ ﴿۳۸﴾ هٰذَا عَطَآؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ

سنگلاں ماں جکڑیا رہینہ تھا (۱۷) یاہ مھاری بخشش ہے ہُنڑ تم احسان کرو پہانویں رکھ لیو، کوئے

حِسَابٍ ﴿۳۹﴾ وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿۴۰﴾ وَاذْكُرْ

حساب نیہنہ؛ تے بیشک انھاں واسطے مھارے کوڑے قرب (غورتبو) ہے تے سُہنوں ٹھکانوں ہے (۱۸) تے (اے نبیؐ) مھارا

عَبْدَنَآ اَيُّوْبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗٓ اَنِّيْ مَسَّنِيَ الشَّيْطٰنُ

بندہ ایوبؑ ناں یاد کرو! جسویلے انھاں نے اپڑاں رب اگے فریاد لائی، جے مڑاں شیطان نے

بِنُصْبٍ وَّعَذَابٍ ﴿۴۱﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ ۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ

دکھ اور بڑی تکلیف پہچائی ہے؛ (ہم نے کہیو) اپڑوں پیر زمین ور مارو یوہ ٹھنڈو اماء پاڑی ہے

بَارِدٌ وَّشَرَابٌ ﴿۴۲﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اَهْلَهٗ وَمِثْلَهُمْ مَّعَهُمْ

نہانڑ جگو وی تے پینڑ جگو وی! (۱۹) تے ہم نے انھاں ناں انھاں غو عیال نالے انھاں غے نالڑ اتناں ہی ہور وی عطا کیا

رَحْمَةً مِّنَّا وَذِكْرٰى لِاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿۴۳﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ

یاہ مھاری طرفوں خاص رحمت تے عقل آلاں واسطے اک نصیحت تھی؛ تے (ہم نے کہیو: جے) اپڑاں ہتھ ماں

ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِّهٖ وَلَا تَحْنَثْ ۭ اِنَّا وَجَدْنٰهُ صَابِرًا ۭ نِعْمَ

تیلیاں غی مٹھی لیو تے اس نالڑ مارو تے قسم نہ پہنوں، واقعہ ہی ہم نے ویہہ صبر کرن آلا دیکھیا، بڑا ہی چنگا

الْعَبْدُ ۭ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ ﴿۴۴﴾ وَاذْكُرْ عِبٰدَنَآ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْحٰقَ

بندہ تھا (اللہ تعالیٰ در) مچ ہی متوجہ رہنڑ آلا تھا (۲۰) تے مھاراں بنداں ابراہیمؑ تے اسحاقؑ

وَيَعْقُوْبَ اُولِي الْاَيْدِيْ وَالْاَبْصَارِ ﴿۴۵﴾ اِنَّآ اَخْلَصْنٰهُمْ بِخَالِصَةٍ

اور یعقوبؑ ناں یاد کرو جہڑا ہتھاں آلا تے لوء آلا تھا؛ بیشک ہم نے ویہہ اک خاص گل نالڑ چنڑ لیا تھا

ذِكْرَى الدَّارِ ﴿۴۶﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿۴۷﴾

(تے) واہ آخرت غا گھر غی یاد تھی؛ تے یقیناً یہ مھارے کوڑے چڑیا وا چنگا بنداں بچوں ہیں (۲۱)

(۱۲) سورت بقرہ آیت ۳۰ غی تفسیر ماں یاہ گل گذر گئی ہے جے خلیفہ غو مطلب ہے دنیا ماں اللہ غی رضا تے اس غا قانون غے مطابق عمل کرن آلو تے اسے رادنیا غو نظام چلانڑ آلو اور اس غا قانون غے مطابق عدل انصاف نالڑ نمیڑا کرن آلو، حضرت داؤدؑ ناں یاہ گل فرمائی جا رہئی ہے جے تم زمین ماں خلیفہ ہیں، لہذا اللہ غا حکم تے اس غا قانون غے مطابق لوکاں ماں عدل انصاف نالڑ فیصلا تے حکومت کریو، تے کسے معاملہ ماں کدے نفس غی خواہشاں ناں نیڑے نہ لگنڑ دیو کیونجے اپنی تاہنگ تے اپنی مرضی ور عمل کرنوں انسان ناں سِدّا رستہ تیں ہٹا چھوڑے اور یوہ سب کجھ اس گلوں وہے کیونجے آدمی آخرت غا حساب کتاب آلا تہاڑا ناں پُھل جئے۔ اس ناں یاہ گل نظراں ماں نیہنہ رہتی جے میں اس ذات غی عدالت مان جانوں ہے جہڑو دلاں ماں آنڑ آلا خیال ناں وی جانڑے، تے جہڑا لوک آخرت غا حساب کتاب آلا تہاڑا ناں بسار غے سدا رستہ تیں ترنج جیں انھاں واسطے آخرت ماں سخت عذاب ہے۔

(۱۳) انھاں مشرکاں تے کافراں ناں سمجھایو جا رہیو ہے جہڑا قیامت ناں ناممکن سمجھیں تھا، سگوں اس غو مخول بنانڑ واسطے کہینہ تھا ’’جے ہم قیامت غا تہاڑا ناں کے اڈیکاں! مھارا حصہ غو عذاب یا ثواب اج ہی ہم ناں بے باق کر دیو‘‘ انھاں ناں ہی کہیو جا رہیو ہے کہ جد حضرت داؤدؑ ناں ہم دنیا ماں عدل انصاف قائم کرن غی اتنی سخت تاکید کر رہیا ہاں! فرتم احکم الحاکمین غا بارہ ماں کس را سوچیں جے وہ نیک اور بد ماں کوئے نمیڑو نیہنہ کرسے اپڑاں فرمانبرداراں تے نافرماناں ناں عدل انصاف نالڑ جزا سزا نیہنہ دے سیں! سگوں! یاہ زمین اسمان غی کائنات بیکار پیدا نیہنہ ہوئی اسی سوچ تے آخرت غاں منکراں کافراں غی ہے، بلکہ اس غو اک مقصد ہے کہ یاہ ساری جیا جون انسان ناں فائدو پہچاوے تے انسان اس ماں غور کر غے اپڑاں مالک ناں پشاڑیں فر اک تہاڑے اس مقصد غو امتحان وہے جت فرمانبرداراں ناں جزا تے نافرماناں ناں سزا ملے، ورنہ تے یاہ دنیا اندھیر نگری ہو جئے غی حالانکہ ایسو کدے نیہنہ ہو سکتو کہ اللہ نیکوکاراں پرہیزگاراں ناں نافرماناں گنہگاراں غے برابر کر دیئے، کہ نہ نیکاں ناں کجھ انعام لبھے تے نہ بداں ناں کجھ سزا۔

(۱۴) یعنی قرآن غی انھاں حکمت تے نصیحت آلی گلاں تیں ثابت ہو گیو کہ یوہ عرب غاں مشرکاں غا کہنڑ غے مطابق جادو منتر نیہنہ، بلکہ اک مبارک تے برکت آلی کتاب ہے جس تیں ہر شخص برکت کھٹ غے اپنی دنیا آخرت بنا سکے ور یاہ گل تاں ہی ہو سکے جد لوک اس غی آیتاں ماں غور کریں، تے عقل تیں کم لے غے اس غی نصیحتاں تیں سبق حاصل کریں۔

(۱۵) انھاں آیتاں ماں حضرت سلیمانؑ غو اک قصو بیان ہو رہیو ہے ور اس قصہ غا بارہ ماں حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں دو روایت ہیں اک روایت غو نچوڑ تے یوہ ہے کہ حضرت سلیمانؑ نے جہاد واسطے گُھوڑا پالیا تھا اک تہاڑے ویہہ گُھوڑاں غو معائنوں کر رہیا تھا کہ انھاں ماں اس را لگ گیا جے دیہنہ ڈب گیو تے حضرت غی دیگر غی نماز یا کجھ روایتاں غے مطابق کوئے خاص وظیفو جہڑو ویہہ دیگر تے نواشاں غے درمیان پڑھیں تھا قضاء ہو گیو اس ور حضرت ناں بہت دُکھ ہووو تے فرمایو یہ گُھوڑا واپس میرے کوڑے لیاؤ! فر یاہ گل سوچ غے جے یہ گُھوڑا نماز قضاء ہونڑ غو سبب بنیاں ہیں ویہہ گھوڑا اللہ غا رستہ ماں قربان کر دتا کیونجے انھاں غی شریعت ماں پہیڈ، پہاروں تے مھیس گاں ہاروں گُھوڑا غی قربانی وی جائز تھی (روح المعانی) یاہ گل اسے را ہو گئی جس را حضرت ابوطلحہؓ نے اپڑوں باغ اس گلوں خیرات کر چھوڑیو تھو کیونجے ویہہ اس ماں نماز پڑھ رہیا تھا تے اک چڑی باغ ماں پھس گئی تھی جس نے انھاں غو تہان ایاں اُواں کر چھوڑیو تھو (حیاۃ الصحابہ) مچ مفسراں نے یاہی تفسیر کی ہے کیونجے اس تفسیر غی ایکنڑ مرفوع حدیث تیں تائد وہے جہڑی حضرت ابی ابن کعبؓ تیں مروی ہے اور ابنِ مردویہ تے معجم طبرانی تیں علامہ سیوطی نے دُرّ منثور ماں لکھی ہے تے حافظ ابنِ کثیرؒ نے اسے غے مطابق تفسیر کی ہے؛ دوجی روایت حضرت ابنِ عباسؓ غی ہے، جے حضرت نے گُھوڑاں غو معائنو کیوں فر فرمایو جے یہ مڑاں اللہ غی یاد یعنی جہاد غی وجہ تیں مچ پسند ہیں تے گھوڑا دوڑتا دوڑتا جس گھڑی نظراں تیں اولے ہو گیا فرمایو انھاں ناں فر میرے کوڑے لیاؤ! تے فر پیار نالڑ انھاں غا گاٹا ور ناڑے پنیاں ور ہتھ پھیرن لگا۔ علامہ ابن جریر نے تے امام فخر الدین رازیؒ نے اسے روایت غے مطابق تفسیر کی

ہے۔ عربی گرائمر غا لحاظ ناں آیت ماں دواں ترجماں تے دواں تفسیراں غی گنجائش ہے۔ واللہ اعلم۔ ''صَافِنَات'' ویہہ سکھایا واتے کڈیا وا گھوڑا جھڑا اگلو اک پیر چک غے ترہیاں پیراں ورکھلا ہو جیں تے ''جِیَاد'' مچ کاری غا، تیز چلن آلا رہوار گھوڑا۔

(۱۶) حضرت سلیمانؑ غی اس ازمائش غی تفصیل قرآن نے نیہنہ بیان کی تے نہ کسے حدیث ماں نبی پاک ﷺ نے اس آیت غی تفسیر ماں کجھ فرمایو ہے اس تیں یوہی پتو لگے کہ اللہ پاک اس گل ناں کھول غے نیہنہ بیان فرمانوں چاہتو کہ حضرت سلیمانؑ غی کس گل ور ازمائش ہوئی تے انھاں غی کُرسی ور کے ''تہڑ'' سٹیو گیو؟ بلکہ وہ ایمان آلاں ناں بس اتنی گل سمجھانی چاہوے جے دیکھو! ازمائش مھاراں بڑاں بڑاں بنداں غی وی وہے؛ ور ویہہ ہر ازمائش ور فٹ اپناں مالک در متوجہ ہو جیں۔ امام ابن کثیرؒ نے وی اس گل غی مچ کھوج کرنی چنگی نیہنہ سمجھی۔ باقی متاں مفسراں نے اس آیت غی تفسیر ماں بخاری تے مسلم شریف غی واہ حدیث نقل کی ہے جے حضرت سلیمانؑ نے اک واری قسم کی تھی جے اج رات ہوں اپنیاں ساریاں گھر آلیاں ناں ملاقات کروں غو تانجے ہر اک تیں اک اک مجاہد پیدا وہے جھڑو اللہ غا رستہ ماں جہاد کرے؛ ور ویہہ انشاء اللہ کہنوں پُھل گیا تھا، جس ور خدا غی طرفوں یاہ ازمائش ہوئی کہ انھاں غی کسے بیوی ناں بچو رہیو ہی نیہنہ بس ایکن بیوی ناں اک مُووو بچو ہووؤ۔ اس ور حضرت سلیمانؑ ناں اپنی پُھل غو احساس ہو گیو، تے ویہہ فٹ توبہ استغفار واسطے اپناں مالک در متوجہ ہو گیا۔ اکثر بزرگ فرمانویں جے ات اسے گل در اشارو ہے ور امام رازیؒ وغیرہ دوجاں مفسراں غو یوہ کہنوں ہے جے اس حدیث ماں آیت غی تفسیر غو کوئے ذکر نیہنہ، نہ امام بخاریؒ نے یاہ حدیث تفسیر غا بیان ماں نقل کی ہے۔ لہذا یوہ کوئے دوجو واقعو ہے واللہ اعلم۔ لیکن کجھ تفسیراں ماں اس آیت غی تفسیر کرتاں بنی اسرائیل غی کتاباں – تالمود وغیرہ – غا عجیب قسم غا قصا لکھیا گیا ہیں، جتھاں غو حضرت سلیمانؑ غی پاک زندگی ناں کسے طرح غو کجھ جوڑ نیہنہ حافظ ابن کثیرؒ نے ان بچوں مچ سارا قصا نقل کر غے انھاں غی تردید کرتاں فرمایو ہے جے بنی اسرائیل غی اک جماعت ہمیشاں تیں حضرت سلیمانؑ غی مخالف رہئی ہے، جھڑی انھاں ناں نبی وی نیہنہ منے تھی بس یہ چھوٹھا قصا اسے جماعت نے پلّے تیں بنایا ہیں (ابن کثیر) بنی اسرائیل حضرت سلیمانؑ غا کیوں دشمن تھا تے ویہہ انھاں ور اسا چھوٹھا الزام کیوں لانویں تھا اس غی ہور تفصیل واسطے تکو سورت بقرہ آیت ۱۰۲/ غی تفسیر۔

(۱۷) حضرت سلیمانؑ ناں اللہ نے جسی نعمتاں ناں نوازیو تھو تے جسو رُتبو دتو تھو اس غے مطابق ہی دعا منگن غو وی خاص مچ عطا فرمایو دتھو؛ مسیں اپر بخاری تے مسلم غی جھڑی حدیث گذری ہے اُس غے مطابق اِس دعا غو مقصد یوہی وہے غو تانجے جھڑا متکبر دنیادار بادشاہ ہیں اُنھاں غا مقابلہ ماں اللہ غا دیں غو جھنڈ و اُچّو کیّو جئے۔ اللہ نے اسے رادعا قبول فرمائی تے واقعہ ہی اسی بادشاہی عطا فرمادتی جھڑی نہ اس تیں پہلاں کسے ناں لبھی تھی نہ انھاں غا دور غا کسے دنیادار بادشاہ کوئے تھی تے نہ انھاں تیں بعد کسے ناں لبھی۔ کہ ہوا انھاں غے ماتحت کردتی گئی جھڑی انھاں غا تخت ناں جیئاں ویہہ چاہویں تھا انھاں غی مرضی غے مطابق نرمی ناں لے جئے تھی۔ جنّات انھاں غے ماتحت کردتا گیا، کجھ بڑیں بڑیں عالیشان عمارت بنان آلا تے کُجھ چُبّی مار غے سمندراں بچوں موتی کنڈن آلا باقی جھڑا جن نافرمان سرکش قسم غا تھا ویہہ سنگلاں ماں جکڑ دتا گیا، یوہ سب کجھ اللہ تعالیٰ غو انعام تے دعا قبول ہون غو نتیجو تھو۔

(۱۸) یعنی تھاری دعا غے مطابق ہم نے تمناں یہ بے حساب نعمت تے یاہ بادشاہی عطا کردتی ہے ہُن اس بچوں تم جس ناں چاہویں دیو تے جس ناں چاہویں نہ دیو تھارا کولوں کُجھ حساب نیہنہ لیو جئے غو، فریاہ تے دنیا غی گل ہے اصل مسئلو تے آخرت غو ہے جت اُنھاں غو مھارے کوئے خاص قرب غو مقام وہے غو تے مچ سُہنوں انجام وہے غو۔

(۱۹) اللہ غا رستہ ماں مصیبتاں پریشانیاں ور صبر غی تلقین دین تے شوق پیدا کرن واسطے حضرت ایوبؑ غو قصو یاد کروایو جارہیو ہے۔ انھاں غا صبر غو امتحان اس راہو و کہ اللہ نے ویہہ کسے بیماری ماں مبتلا کر چھوڑیا

وَاذْكُرْ اِسْمٰعِيْلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ ۭ وَكُلٌّ مِّنَ الْاَخْيَارِ ۝۴۸

تے اسماعیلؑ تے الیسعؑ اور ذوالکفلؑ ناں یاد کرو! یہ سارا بہترین بنداں بچوں ہیں؛

هٰذَا ذِكْرٌ ۭ وَاِنَّ لِلْمُتَّقِيْنَ لَحُسْنَ مَاٰبٍ ۝۴۹ جَنّٰتِ عَدْنٍ

یاہ نصیحت غی گل ہے (۲۲) تے یقیناً پرہیزگاراں واسطے سُہنی جگہ ہے؛ (یعنی) سدا رہن آلا باغ

مُّفَتَّحَةً لَّهُمُ الْاَبْوَابُ ۝۵۰ مُتَّكِــِٕيْنَ فِيْهَا يَدْعُوْنَ فِيْهَا

جتھاں غا بوآ انھاں واسطے کھلا وا ہیں؛ ویہہ انھاں باغاں ماں سرہاناں لا غے بیٹھا وا ویں غا تے ویہہ اُت

بِفَاكِهَةٍ كَثِيْرَةٍ وَّشَرَابٍ ۝۵۱ وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ

مچ سارا میوا تے پین غیں چیز منگتا ویں غا؛ تے انھاں کوئے نظر نیویں رکھن آلیں ہانی ہانی

اَتْرَابٌ ۝۵۲ هٰذَا مَا تُوْعَدُوْنَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ۝۵۳ اِنَّ هٰذَا

حور ویں غیں؛ یوہی ہے جس غو تھارا ناں حساب غا تہاڑا واسطے وعدو ہو رہیو ہے؛ بیشک یاہ

لَرِزْقُنَا مَا لَهٗ مِنْ نَّفَادٍ ۝۵۴ هٰذَا ۭ وَاِنَّ لِلطّٰغِيْنَ لَشَرَّ

مھاری روزی ہے جھڑی کدے سمّن نیہنہ لگی (۲۳) یوہ تے ہے (پرہیزگاراں غو انجام) (۲۴) تے یقیناً ان متاں واسطے

مَاٰبٍ ۝۵۵ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ۚ فَبِئْسَ الْمِهَادُ ۝۵۶ هٰذَا ۙ

مچ پھیڑی جگہ ہے (یعنی) جہنم جس ماں ویہہ جیں غا، تے واہ کتنی ہی مندی جگہ ہے؛ یوہ

فَلْيَذُوْقُوْهُ حَمِيْمٌ وَّغَسَّاقٌ ۝۵۷ وَّاٰخَرُ مِنْ شَكْلِهٖٓ

ابلتو پانی تے بغتی پاک ہے ہُن تم اس غو مزو چکھو؛ تے اسّے را غی ہور وی کئیں

اَزْوَاجٌ ۝۵۸ هٰذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ ۚ لَا مَرْحَبًۢا بِهِمْ ۭ اِنَّهُمْ

چیز ہیں (۲۵) یاہ اک ہور جماعت ہے جھڑی تھارے ناں اندر بڑے غی انھاں واسطے کائے خوشی نیہنہ: بیشک یہ وی

صَالُوا النَّارِ ۝۵۹ قَالُوْا بَلْ اَنْتُمْ ۣ لَا مَرْحَبًۢا بِكُمْ ۭ اَنْتُمْ

دوزخ ماں ہی جان آلا ہیں؛ ویہہ کیہنہ غا: بلکہ تم ہی ہیں ویہہ جتھاں واسطے کائے خوشی نیہنہ؛ تم نے ہی تے

قَدَّمْتُمُوْهُ لَنَا ۚ فَبِئْسَ الْقَرَارُ ۝۶۰ قَالُوْا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا

یاہ مصیبت مھارے اگے آنی ہے؛ تے رہن غی یاہ مچ پھیڑی جگہ ہے؛ ویہہ کیہنہ غا: ربّا! جھڑا ہمناں اس مصیبت توڑی

هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾ وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى

لیایا ہیں ، انھاں ناں دوزخ ماں دوݨوں عذاب دے ؛ تے ویہہ کیہنہ غا: جے کے گل ہے ات ہم ناں ویہہ

رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِّنَ الْأَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا

لوک نیہنہ دِستا ؛ جھاں ناں ہم منداں لوکاں ماں شمار کراں واں تھا ؛ کیوں ! ہم تے ہی انھاں غو مخول بݨایو و تھو

أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ

یا فر ویہہ نظراں تیں کدے اولے ہو گیا ہیں ؛ یقیناً دوزخیاں غو یوہ کھولݨ (جھگڑو)

أَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنْذِرٌ ۖ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا اللّٰهُ

ع ۴ ۱۳

سچی گل ہے (۲۶) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: بیشک ہوں تے بس ڈرساݨ آلو ہی ہوں تے عبادت غے لائق کوئے نیہنہ سوائے

الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ

اک اللہ غے جہڑو غالب ہے؛ وہ اسماناں غو تے زمین غو اور انھاں غا بشکار غی ساری چیزاں غو رب ہے؛ زبردست ہے

الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ ﴿٦٧﴾ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾

بچ بخشݨ آلو ہے ؛ تم فرمادیو : یاہ اک بہت بڑی خبر ہے ؛ جس تیں تم منہ پھیر رہیا ہیں ؛

مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلٰى إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾

مناں اپلی دنیا غی کوئے خبر نیہنہ تھی جسویلے ویہہ آپس ماں کھولݨ کر رہیا تھا ؛

إِنْ يُوحٰى إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٧٠﴾ إِذْ قَالَ رَبُّكَ

میرے در تے بس یاہی وحی کی جئے کہ ہوں صاف صاف خبردار کرن آلو ہی ہوں (۲۷) جسویلے تھارا رب نے

لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ

فرشتاں ناں کہیو: جے ہوں مٹی ناݨ انسان بݨاݨ آلو ہوں ؛ تے جسویلے ہوں اس ناں ٹھیک بݨا لیوں

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سٰجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ

تے اس ماں ہوں اپݨی طرفوں روح پھوک لیوں فر تم اس غے اگے سجدہ ماں ٹہہ جائیو ! فر فرشتاں

الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ ۖ اسْتَكْبَرَ

نے تے ساراں نے ہی سجدو کیّو ؛ ور ابلیس نے ! (نیہنہ کیّو) وہ گھمنڈ ماں آ گیو ؛

جس ور انھاں نے اللہ غی توفیق ناݨ خوب صبر کیّو تے جد اس غی بارگاہ ماں دعا واسطے چھولی کھلیاری فر وی بچ ادب احترام ناݨ عرض کی جے ربا! مناں یاہ ماندگی تے یہ پریشانیں شیطان نے لا چھوڑیں ہیں، یوہ نیہنہ کہیو جے تیں مناں یہ تکلیف دتیں ہیں۔ کیونجے ادب اسے ماں ہے کہ چنگی گل اللہ تعالیٰ در منسوب کی جئے ور پھیڑی گل غی نسبت اس در کرنی بے ادبی ہے اس غی نسبت شیطان در کی جئے، جس را کہ حضرت موسیٰؑ غا سنگی نے بسر جاݨ غی نسبت شیطان در کی تھی دیکھو سورتِ کہف آیت ۶۳ ، تے ترمذی شریف غی ایکݨ روایت ماں ہے رحمتِ عالم ﷺ نے ایکݨ کاݨسری غا ''استحاضہ'' غا بارہ ماں فرمایو تھو: یوہ ''حیض'' کت ہے! یوہ تے شیطان نے اڈی مارغے (بیماری غو) خون کڈ چھوڑیو ہے، تے حضرت ابن عباسؓ نے اس موقع ور شیطان غا وسوسہ گھلݨ غو اک واقعو بیان فرمایو ہے کجھ مفسراں نے اسے غے مطابق تفسیر کی ہے (مسند احمد کتاب الزہد) خیر! حضرت نے دعا کی جہڑی قبول ہوگئی تے حکم ہوو و کہ تم اپݨاں پیر غی اڈی مارو اس ناݨ اک اماء پھٹ پُوے غو فر اس غو پانی پیو تے اس ماں نہایئو اس ناݨ ساری بیماری ختم ہو جئے غی۔ فائدو:- قصہ کہاݨی لکھݨ آلاں نے حضرت ایوبؑ غی بیماری غا بچ سارا بے بنیاد قصا لکھیا ہیں ور علماء لکھیں جے نبی ماندا تے ہو سکیں ور کائے اسی بیماری نیہنہ لگ سکتی جس غی وجہ تیں لوکاں ناں انھاں تیں نفرت ہوݨ لگ جئے بس یاہ کائے نکی موٹی انھاں غی شان غے مطابق تکلیف تھی جس غی تفصیل نہ قرآن نے بیان کہ نہ رحمتِ عالم ﷺ نے (روح المعانی)۔

(۲۰) کجھ تفسیری رویتاں ماں ہے جے حضرت ایوبؑ غا بالݨ بچا کدے کوٹھا ہیٹھ دب غے مر گیا تھا جد حضرت ایوبؑ بلّ ہو گیا، اللہ نے انھاں ناں پہلاں تیں وی دوݨا بچا عطا کر دتا، تے کجھ حضرات فرمانویں جے مطلب بس اتنوں ہے جے خوب بالݨ بچا دتا واللہ اعلم، حضرت نے ماندگی غاں دناں ماں اپݨی فرمانبردار بیوی ور کسے گل تیں ناراض ہو غے قسم کر لی تھی جے تناں سو کوڑا ماروں غو بلّ ہو غے ویہہ فکرمند ہو گیا جے ہُݨ کے کروں! کوڑا ماروں تے گھر آلی ور زیادتی ہے تے نہ ماروں فر قسم کس را پوری کروں!! اللہ تعالیٰ فرماوے یہ ساریں عنایت انھاں ور اس گلوں ہوئیں کیونجے ویہہ مھارا صبر کرن آلا بچ کاری غا بندہ تھا، اس ماں عقل آلاں واسطے بڑی نصیحت تے سبق غی گل ہے جے اللہ غا رستہ ماں تکلیفاں ور صبر غو کے نتیجو نکلے۔!

(۲۱) یعنی یہ سارا بزرگ عملی تے علمی طاقتاں ناݨ نوازیا گیا تھا۔ یہ ہتھاں آلا تھا اللہ غا رستہ ماں محنت کریں تھا، اپݨاں ہتھاں ناݨ حلال روزی کمانویں تے اللہ غا رستہ ماں خیرات کریں تھا یہ اکھاں آلا تھا خدا غی مخلوق ماں غور کر غے اپݨاں رب غی پشان کریں تھا اللہ نے انھاں ناں دین دنیا غی تے معرفت غی لوء عطا کی تھی۔ اللہ نے یہ ہر اعتبار ناݨ چنیا وا تے پسند کیا وا تھا ور اک خاص گل ماں انھاں غی خاص خصوصیت تھی۔ کہ انھاں ناں اللہ نے ''اصلی گھر غی'' یاد نصیب کی تھی اصلی گھر تیں آخرت مراد ہے۔ یعنی یہ ہر ویلے اپݨی آخرت غی فکر ماں لگا ریہنہ تھا۔ اس ماں عام انساناں واسطے بڑو سبق ہے اک تے یوہ جے ساراں تیں بڑی نعمت آخرت غی فکر نصیب ہوݨی ہے تے دوجے یاہ کہ جد اتناں بڑا پیغمبر وی آخرت غی یاد ماں ہی ہر ویلے ڈُبا ریہنہ تھا تے آخرت غا گھر ناں ہی اصلی گھر سمجھیں تھا فر دوجا کسے غو کے شمار ہے!

(۲۲) انھاں ساراں نبیاں غو پہلاں وی۔سورت انعام آیت/۸۶ تے سورت انبیاء آیت/۸۵ وغیرہ ماں۔ ذکر ہو گیو ہے اللہ نبیاں غو ذکر فرما غے فرماوے جے اک نصیحت غو مضمون تے ات توڑی انبیاء غا ذکر کر غے ذریعہ ہوو و ہے۔ ہُݨ جنت دوزخ غا حالات بیان فرما غے نصیحت کی جا رہئی ہے۔

(۲۳) دنیا آپ وی فانی ہے ات غیں نعمت تے ات غی عزت وی فانی ہے۔ اس غا مقابلہ ماں متقی تے پرہیزگار لوکاں غو آخرت غو ٹھکاݨوں بیان ہو رہیو ہے جے ویہہ اس جنت ماں جیں غا جہڑی آپ وی سدا رہݨ آلی ہے تے جس غی ہر اک نعمت وی نہ سمݨ آلی تے نہ مُکّݨ آلی بلکہ ہمیشاں رہݨ آلی ہے۔

(۲۴) یعنی یوہ تے نیکوکاراں، متقی پرہیزگاراں غو انجام بیان ہوو و ہے اس غا مقابلہ ماں ہُݨ ذری خدا غاں نافرماناں غو وی حال سُݨوں ہاں!

(۲۵) یعنی نیکو کاراں جنتیاں غا مقابلہ ماں دیکھو! انڑ مناں سرکشاں گنہگاراں غو کسو مندو پھیڑ وٹھکانٔوں ہے، اگ غو بسترو، تھو ہر غو کھانٔو، اُبلتا پانٔی تے پاک اور کچلہو غو مزو چکھنٔوں، تے انھاں تیں علاوہ ہوراسے جسا رنگ رنگ غا عذاب!

(۲۶) یعنی بڑا بڑا متکبر سرکش تے جہنم ماں پہلاں پجُیا واویں غا، یا اگے جاتاویں غا فر جد ویہہ دنیا ماں اپنٔے پچھے چلنڑ آلاں عام گنہگاراں ناں وی جہنم ماں آتا دیکھیں غا ویہہ آپس ماں ایکنڑ دوجاناں کیہنہ غا: یاہ اک ہور جماعت وی جہنم ماں بڑہتی آوے لگی۔ انھاں ور خدا غی مار یہ وی اتے بڑتا آویں لگا۔ یعنی یہ کوئے چنگا لوک نیہنہ بلکہ پھیڑا ہی ہیں یاہ سُنڑ غے واہ جماعت کہہ غے کمجتو! تھارے اپر خدا غی مار تم ہی تے ہم ناات لیایا ہیں تم نٔے ہم گمراہ کیا، ہم دنیا ماں تھارے پچھے چلاں تھا تم مھارا لیڈر تے مذہبی مقدم تھا فر ویہہ اللہ تعالیٰ اگے دعا منگیں غا جے خدایا انھاں ناں دُونٔوں عذاب دیئے؛ انھاں ہی نے ہم گمراہ کیا تھا۔ تے سورت اعراف ماں ہے اللہ تعالیٰ جواب دیئے غو کہ تم یہ ساراں ناں دونٔوں عذاب لبھے غو کاہلی نہ کرو یعنی ہر ایکنڑ ناں اتنوں لبھے غو کہ وہ اس واسطے سُدّو ہو جئے غو۔ فر یہ سارا متکبر دنیا غا کمزور مسلماناں غا بارہ ماں سوچیں غا تے آپس ماں کیہنہ غا: یرا! ویہہ لوک جنھاں ناں ہم ٹھٹھا وا، کمزور قسم غا پھیڑا لوک سمجھاں تھا ویہہ ات جہنم ماں ہمناں کیوں نیہنہ دِستا، کیوں! ہم ہُٹ مُٹ غلط ہی انھاں غو مخول بنانواں تھا یا ویہہ اتے ہی کِدے ہیں ور ہم ناں نظر آ نیہنہ سکتا حضرت مجاہدؒ فرمانویں! ابوجہل جہنم ماں حضرت بلالؓ، صہیبؓ، عمارؓ وغیرہ غریب صحابہ کرام غا بارہ ماں پچھے غو جے ویہہ کت ہیں؟ (ابن کثیر) فر چانڑ چک جنتی دوزخیاں ناں بلا غے کیہنہ غا ہم تے یہ ہاں! خدا نے جہڑو جنت غو وعدو مھارا ناں کیو تھو وہ تے سچو ہو گیو ہے سناؤ! جہڑو تھارے نالڑ (دوزخ غو) وعدو کیّو تھو وہ وی سچو ہو گیو ہے ناں! جس را کہ سورت اعراف ماں ہے۔ اللہ تعالیٰ فرماوے جہنم یاں غا کہولڑ غی یاہ خبر بالکل سچی ہے جس ماں کجھ شک نیہنہ۔ غالباً قیامت غی یاہ گل سنا غے عام مشرکاں ناں یوہ احساس دوایو جار ہیو ہے جے جنڑ مقدماں غا کہنڑ ور تم رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم غی مخالفت کر رہیا ہیں یہ تے پہَلکے قیامت غے تہاڑے تھارا دشمن ویں غا۔

(۲۷) یعنی اس ساری سورت پاک غا مضمون تیں یاہ گل ثابت ہوگئی جے میرا بارہ ماں تے قرآن پاک غا بارہ ماں اے مشرکو! جہڑو تھارو خیال ہے وہ غلط ہے۔ بلکہ ہوں اللہ غو سچو پیغمبر ہوں تے اس غی طرفوں ساری انسانیت ناں اگاہ کرن واسطے آیو ہوں۔ تے جس را میرو پیغمبر ہونٔوں بالکل برحق ہے اسے را اللہ تعالیٰ غی توحید وی برحق ہے اس تیں بجنڑ کوئے عبادت غو مستحق نیہنہ، وہ امین اسمان غو مالک تے سب ور غالب ہے، ہر اک چیز اس غے ماتحت ہے۔ کوئے اس غا قابو تیں باہر نیہنہ ہو سکتو۔ ور اس غے باوجود وہ مُج بخشنہار و وی ہے۔ مدتاں غو پاپی جس ویلٔے اس غا بُوآ ور آ جئے وہ اس ناں بخش دیئے، فر آپؐ نا حکم وہے جے تم اعلان فرمادیو کہ میرو نبی ہونٔوں، تے یہ توحید غیں گلبیان کرنٔوں، نانٔے یوہ قرآن پاک بہت بڑی چیز ہے، اللہ غی اک پہَاری نعمت ہے، ور بدقسمتی نالڑ تم اس تیں منہ موڑیں لگا تے اس در تہان ہی نیہنہ کرتا۔ ورنہ میرا پیغمبر ہونڑ غی دلیل واسطے یاہ ہی گل سُدّی ہے کہ ہوں خدا غی وحی غے مطابق ''ملاء اعلیٰ''، یعنی اسماناں ور فرشتاں غی مجلس غیں گل سناؤں، جیکدے میرے اپر اللہ غی طرفوں وحی نہ آتی فر ہوں حضرتِ آدمؑ غا پیدا ہونڑ غا وقت غی فرشتان غی یاہ بحث کس را سنا تو! اس غو مطلب تے بس یو ہی بنٔے کہ میرے اپر اللہ غی طرفوں وحی آوے تے ہوں یقیناً اُس غو سچو پیغمبر اور صاف صاف اگاہ کرن آنٔو ہوں۔

وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ (۷۴) قَالَ يٰٓاِبْلِيْسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ

تے وہ کافراں ماں شامل ہوگیو ؛ اللہ نے فرمایو : ابلیس ! تناں اس غے اگے سجدو کرن تیں کس چیز نے

تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ ۭ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ

ٹھاکیو جہڑو میں اپناں ہتھاں نالڑ بنایو ؛ کیوں ! توں گھمنڈ ماں آگیو یا توں زیادہ ہی

الْعَالِيْنَ (۷۵) قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ ۭ خَلَقْتَنِيْ مِنْ نَّارٍ وَّخَلَقْتَهٗ

اُچاں ماں ہے ؛ کہنڑ لگو : ہوں اس تیں سرس ہوں تیں ہوں اگ توں پیدا کیّو تھو ؛ تے وہ تیں مٹی توں

مِنْ طِيْنٍ (۷۶) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيْمٌ (۷۷) وَّاِنَّ

پیدا کیّو ہے ؛ اللہ نے فرمایو: اتوں نکل جاء ! اس ماں کوئے شک نیہنہ کہ توں ردّے گیو ہے ؛ تے

عَلَيْكَ لَعْنَتِيْٓ اِلٰى يَوْمِ الدِّيْنِ (۷۸) قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِيْٓ

تیرا ور قیامت غا تہاڑا توڑی میری لعنت رہ غی ؛ اس نے کہیو: ربّا ! فر توں مناں اس دن

اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُوْنَ (۷۹) قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِيْنَ (۸۰) اِلٰى يَوْمِ

توڑی مہلت دے دے جد لوک زندہ کیّا جیں غا ؛ اللہ نے فرمایو: جاء تناں مہلت ہے ؛ اس تہاڑا توڑی

الْوَقْتِ الْمَعْلُوْمِ (۸۱) قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِيْنَ (۸۲)

جس غو وقت مقرر ہے؛ اس نے کہیو : (اے اللہ) تیری عزت غی قسم ! ہوں انھاں ساراں ناں گمراہ کر غے چھوڑوں غو

اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِيْنَ (۸۳) قَالَ فَالْحَقُّ ۡ وَالْحَقَّ اَقُوْلُ (۸۴)

سوائے تیراں انھاں بنداں غے جہڑا انھاں بچوں خاص کیّا واویں؛ اللہ نے فرمایو: سچ یوہ ہے؛ تے ہوں (ہمیشاں) سچ ہی کہوں؛

لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعِيْنَ (۸۵)

جے ہوں ضرور تیرے نالڑ تے تیراں ساراں مننڑ آلاں نالڑ جہنم ناں پہَر چھوڑوں غو (۲۸)

قُلْ مَآ اَسْـَٔـلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَّمَآ اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِيْنَ (۸۶)

تم فرمادیو : ہوں اس ور تھارے کولٔوں کجھ معاوضو نیہنہ منگتو تے نہ ہی ہوں تکلف کرن آنٔو ہوں

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعٰلَمِيْنَ (۸۷) وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهٗ بَعْدَ حِيْنٍ (۸۸)

یوہ (قرآن) تے بس دنیا جہان واسطے اک نصیحت ہے تے تمناں کجھ ہی مدت بعد اس غی (دتی وی) خبر غو پتو لگ جئے غو (۲۹)

(۲۸) شیطان غو یوہ قصو اس تیں پہلاں سورت بقرہ، اعراف تے سورت حجر ماں بیان ہو گیو ہے۔ ات یوہ نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم غی رسالت غا ثبوت ماں سنایو جار ہیو ہے، کہ حضرت اللہ غی وحی غے مطابق کس را ''اہلِ دنیا غیٔ'' صدیاں پرانی خبر سنا رہیا ہیں! تے امام رازیؒ اس غا ات بیان کرن غی حکمت بیان کرتاں فرمانویں: اس غے ذریعہ مشرکاں ناں یاہ گل سمجھائی جار ہئی ہے جے تھار ور رحمتِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ناں نہ منٔوں اسے را تکبر

تے ضد اور جاہل پوݨا غی وجہ تیں ہے۔ جس را کہ ابلیس حضرت آدمؑ غی خلافت تکبر غی وجہ تیں نیہنہ من رہیو تھو، تے یاد رکھو تھارا کفر اور نافرمانی غو وی وہ ہی نتیجو نکلے غو جہڑو شیطان غا تکبر غو نکلیو تھو تے تم وی اسے ہاروں دنیا آخرت ماں ذلیل ویں غا (تفسیر کبیر)

(۲۹) یعنی تمنّاں جنت دوزخ غو رستو دس غنے، تھارا ازلی دشمن ابلیس تیں اگاہ کر غنے ہوں تھارا کونٔوں کُجھ مزدوری تے منگتو ہی نیہنہ کہ مناں یہ گل پلّے تیں بݨاݨ غی لوڑ وہے، تے نہ ہی میری اسی طبعیت ہے کہ ہوں لوکاں ناں دسݨ واسطے پلّے تیں بݨا غنے گل سناؤں؛ بلکہ یوہ قرآن تے اللہ غو کلام ہے جہڑو سارا جہان واسطے اک نصیحت ہے ہُݨ جس غو روح کرے وہ اس نصیحت تیں فائدو چک لئے، تے جے تم ہُݨ وی نہ منیں تاں وہ تہاڑو دور نیہنہ جد تمنّاں قیامت غا تے آخرت غا منظر تک غنے آپ اس غی خبراں ور یقین آجئے غو بس ذری موت غی دیری ہے۔ ور اس ویلے جاݨوں تے یقین آنٔوں کجھ کم نیہنہ آسیں۔

سورت ص غی تفسیر اج ۲۵ مئی ۲۰۰۱ء مطابق یکم ربیع الاول ۱۴۲۲ھ
جمعہ آلے تہاڑے کوٹ بھلوال جموں ماں مکمل ہوئی۔

سُوۡرَةُ الزُّمَرِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ خَمۡسٌ وَّسَبۡعُوۡنَ اٰيَةً وَّثَمَانُ رُكُوۡعَاتٍ

سورت زمر مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں پچھتر آیت اور اٹھ رکوع ہیں

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناݪ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

تَنۡزِيۡلُ الۡكِتٰبِ مِنَ اللّٰهِ الۡعَزِيۡزِ الۡحَكِيۡمِ ① اِنَّاۤ اَنۡزَلۡنَاۤ

(۱) اس کتاب غو نازل کرنوں اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہے جہڑو غالب (تے) حکمت آلو ہے؛ (اے نبیؐ) ہم نے یاہ

اِلَيۡكَ الۡكِتٰبَ بِالۡحَـقِّ فَاعۡبُدِ اللّٰهَ مُخۡلِصًا لَّهُ الدِّيۡنَ ②

کتاب تھارے در برحق نازل کی ہے تے تم اللہ ہی غی عبادت کرو! عبادت ناں اسّے واسطے خاص کر غنے

اَلَا لِلّٰهِ الدِّيۡنُ الۡخَالِصُ ؕ وَالَّذِيۡنَ اتَّخَذُوۡا مِنۡ

سُݨوں! عبادت نیش اللہ تعالیٰ واسطے ہی ہے (۲) تے ویہہ لوک جھاں نے اللہ تعالیٰ تیں علاوہ ہور

دُوۡنِهٖۤ اَوۡلِيَآءَ ۘ مَا نَعۡبُدُهُمۡ اِلَّا لِيُقَرِّبُوۡنَاۤ اِلَى اللّٰهِ

کارساز بݨا لیّا ہیں (ویہہ کیہنہ جے:) ہم تے انھاں غی چھڑی اسّے واسطے عبادت کراں تا نجے یہ ہمنّاں رتبہ ماں اللہ

زُلۡفٰى ؕ اِنَّ اللّٰهَ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ فِىۡ مَا هُمۡ فِيۡهِ

غے نیڑے کر چھوڑیں؛ بیشک اللہ انھاں غے بشکار فیصلو کر دئے غو؛ جس گل ماں یہ

يَخۡتَلِفُوۡنَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهۡدِىۡ مَنۡ هُوَ كٰذِبٌ

اختلاف کر رہیا ہیں؛ بلاشبہ اللہ کسے اسا آدمی ناں ہدایت نیہنہ دیتو جہڑو چھُوٹھو تے

كَفَّارٌ ③ لَوۡ اَرَادَ اللّٰهُ اَنۡ يَّتَّخِذَ وَلَدًا لَّاصۡطَفٰى

ناشکرو وہے (۳) جیکدے اللہ کسے ناں پوت بݨانٔوں چاہتو تاں اپݨی مخلوق بچوں جس ناں

مِمَّا يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ ۙ سُبۡحٰنَهٗ ؕ هُوَ اللّٰهُ الۡوَاحِدُ

چاہتو چُݨ لیتو؛ (ور) وہ پاک ہے؛ وہ اللہ اک ایکلو ہی ہے

الۡقَهَّارُ ④ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضَ بِالۡحَـقِّ ۚ

سب ور غالب ہے؛ اس نے سارا اسمان تے زمین برحق پیدا کیّا ہیں

(۱) ''زُمر'' غو مطلب ہے گُروہ گروہ تے ٹولّیں ٹولّیں بݨاݨا آخری رکوع ماں یوہ ذکر ہے جے قیامت غے تہاڑے کافر، مشرک تے نافرمان لوک جہنم در ''ٹولّیں ٹولّیں'' بݨا غنے ہِکھدیا جیں غا اسے را متقی پرہیز گار لوک وی ٹولّیں ٹولّیں بݨا غنے جنت در ٹوریا جیں غا، اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت زمر'' ہے، یاہ سورت پاک وی مکی ہے، تے آیت ۱۰/ ماں ہجرت غی شوق دوائی گئی ہے، اس تیں کجھ علماء کرام انداز ولانویں جے یاہ سورت پاک حبشہ غی ہجرت تیں ذری پہلاں نازل ہوئی وہے غی (روح المعانی) جس را پِشلی سورت ماں بنیادی بیان رسالت غو ہے اس را اس سورت پاک ماں اصل بیان نیش توحید غو ہے، اللہ تعالیٰ غو اک ایکلاں عبادت غو مستحق ہونٔوں دل ماں لہہ جاݨ آلیاں اسی دلیلاں ناݪ ثابت کیو گیو ہے تے شرک غا باطل ہوݨ غیں وی مچ دلیل پیش کی گئی ہیں اس غے ناݪ ناݪ اک ایکلا اللہ تعالیٰ غی عبادت کرن غا فائدا بیان کیا ہیں تے شرک غی تباہی اور بربادی غو ذکر کیو گیو ہے۔ حدیث ماں اس سورت غی مُچ فضیلت بیان ہوئی ہے حضرت عائشہؓ فرمانویں حضورﷺ ہمیشاں یاہ سورت پڑھ غنے سویں ویں تھا (ابن کثیر)

(۲) سورت پاک اس تمہید ناݪ شروع ہو رہئی ہے جے یوہ محمد (ﷺ) غو اپݨوں پلّے تیں بݨایو کلام نیہنہ جس را کہ مشرکاں غو خیال ہے بلکہ یوہ آپ اللہ تعالیٰ غو کلام ہے جہڑو اس نے خود نازل کیو ہے، تے وہ زبردست ہے اس گلوں اس غا کلام ناں کوئے لوکاں توڑی پُہچݨ تیں روک نیہنہ سکتو، تے جد وہ اپݨاں دین ناں غالب کر دیݨوں چاہوے فر کوئے اس غے اگے بَنّ نیہنہ لا سکتو تے اس غے ناݪ ہی وہ زبردست حکمت آلو وی ہے اس گلوں اس نے اپݨی کتاب ماں جس گل غو وی حکم دتو ہے وہ حکمت، دنائی تے عقل غے مطابق ہی دتو ہے۔ دنیا غی کائے کتاب اس غی حکمتاں غو مقابلو نیہنہ کر سکتی۔ فر اللہ تعالیٰ نے یاہ کتاب برحق نازل فرمائی ہے اس غو اک اک حرف بالکل ٹھیک ٹھیک حقیقت غے مطابق تے سچو ہے، اس نکی جئی تمہید تیں بعد اللہ تعالیٰ اپݨاں حبیبﷺ ناں حکم دے غنے ساری دنیا ناں سناوے جے تم اس قرآن غا حکم غے مطابق اک اللہ ہی غی عبادت کرو! اور اس غی عبادت اسی نیش کرو کہ اس ماں کسے را غی کائے ملاوٹ نہ وہے، کیونجے اللہ تعالیٰ غی عبادت واہی منی جئے جہڑی نیش اُسّے واسطے وہے جسماں کسے طرح غو رلو نہ وہے۔ اک آدمی نے رحمتِ عالمﷺ اگے عرض کی جے ہوں کِدے کِدے کجھ خیرات کروں جسماں میری نیت اللہ غی رضا غی وی وہے تے یاہ وی وہے جے لوک میری صفت کریں تے مناں سخی کیہنہ: حضرت نے اس غا جواب ماں فرمایو: اس ذات غی قسم جس غا قبضہ ماں محمد (ﷺ) غی جان ہے۔ اللہ کسے اسی چیز ناں کدے قبول نیہنہ کرتو جسماں کسے غیر غی شرکت وہے فر حضرت نے یاہ ہی آیت دلیل ماں پڑھی تے ایکݨ دُوجی روایت ماں ہے جے پُچھݨ آلا نے اپݨی گل دوجی واری دہرائی اس ور رحمتِ عالمﷺ نے فرمایو: اللہ تعالیٰ بس وہ ہی عمل قبول

کرے جھڑو ’’نیش اسے واسطے‘‘ کیو جئے، (قرطبی، ابنِ مردویہ) یعنی عبادت مالی وہے یابدنی وہے واہ خداغی بارگاہ ماں تاں ہی قبول وہے جداس ماں شرک تے دکھلاوا غورلو بالکل نہ وہے۔

(۳) یوہ عرب غا مشرکاں غو عقیدو ہے تے تحقیق کرن آلا لکھیں جے نیڑے نیڑے ساری دنیا غا مشرک اسے خیال ور شرک کریں۔ عرب غا مشرک جھاں ہستیاں ناں خدا تعالیٰ ناں شریک بناویں ویں تھا تے اللہ تعالیٰ غے ناں ناں انھاں غی وی عبادت کریں تھا اور انھاں غا ناں غا چڑھاوا چاہڑیں تھا۔ انھاں بچوں کسے ناں خدا تعالیٰ غے ناں اُسے جسو دوجو خدا نیہنہ کیہنہ تھا۔ نہ انھاں غو یوہ خیال تھو جے یاہ زمین اسمان غی کائنات اللہ تعالیٰ غے بجائے انھاں غا کسے باطل معبود نے پیدا کی ہے، بلکہ اس غو خالق تے صرف ویہہ اک اللہ تعالیٰ ناں ہی منیں تھا اسے سورت ماں اگے آیت/۳۸ ماں ہے کہ ’’جے تم انھاں ناں پچھیں غا جے یہ سارا اسمان تے یاہ زمین کس نے پیدا کی ہے؟ یہ جواب دیں غا یقیناً اللہ نے‘‘ سورت عنکبوت آیت/۶۱ ماں ہے کہ ’’جے تم انھاں ناں پچھیں غا جے اسمان تے زمین کس نے پیدا کیا ہیں َ تے دیہنہ اور چن کس نے کم لایا و اہیں؟ یہ ضرور یوہی جواب دیں غا جے اللہ نے‘‘ بلکہ سورت زخرف آیت/۸۷ ماں انھاں ناں پچھیو جئے کہ دسو تم خود کس نے پیدا کیا ہیں؟ اس غا جوب ماں وی یوہی ہے جے ’’یہ ضرور یاہی گل کیہنہ غا جے اللہ نے پیدا کیا ہیں ‘‘ اتنوں ہی نیہنہ سگوں سورت عنکبوت آیت/۶۳ ماں ہے کہ ’’جے تم انھاں ناں پچھیں جے اسمان تیں بدّل برھا غے مُوئی وی زمین ناں کون زندی کرے؟ یہ ضرور یوہی جواب دیں غا جے یوہ سب کجھ اللہ کرے‘‘ اس ور اپنے آپ تیں یوہ سوال پیدا وہے تھو جے فر اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے دوجاں غی عبادت کیوں کریں؟ دوجاں غا ناں غا چڑھاوا کیوں چاہڑیں! اپناں باطل معبوداں غا ناں غی نیاز کیوں منیں؟ اس آیت پاک ماں اسے غو جواب ہے جے جھاں لوکاں نے اُس تیں سُوا ہور ولی یعنی کارساز، مددگار، سرپرست، مشکل کشاء تے حاجت روا من لیا ہیں، ویہہ کیہنہ جے ہم تے انھاں غی عبادت صرف اس واسطے کراں جے یہ ہمناں اللہ تعالیٰ کوتے تقرب تے نزدیکی غا بڑا بڑا رتبہ دوا چھوڑیں، یعنی ہم انھاں ناں سِدّا خدا نیہنہ منتا نہ یاہ سمجھاں جے یہ خدا غا مقابلہ ماں کوئے دوجا خدا ہیں بلکہ ہم اتنی گل ور انھاں غی عبادت کراں جے یہ اللہ غا پیارا ہیں، یہ اللہ تعالیٰ اگے مھاری سفارش کریں غا جس ناں ہم ناں وی اللہ تعالیٰ غو قرب حاصل ہوجے غو تے فر مھارا کم بن جیں غا جس را کہ دنیا غاں بادشاہاں غی دربار ماں رہن آلا افسر جد وی کسے ور خوش ہوجیں ویہہ بادشاہ کوتے سفارش کر غے اس غا کم بنا چھوڑں، بس اسے عقیدا ور عرب غا لوک شرک کریں تھا کہ انھاں نے خدا غی بارگاہ دنیادار بادشاہاں غی دربار ہاروں سمجھ لی تھی حالانکہ اللہ تعالیٰ تے اپناں واسطے آپ فرماوے ﴿ نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْـوَرِيْـدِ ﴾ ’’ہم تے تھاری جان آلی ناڑی تیں وی زیادہ نیڑے ہاں‘‘ ور عرب غا مشرکاں نے اپناں جہالت آلا ذہن ناں یوہ کوئے عجیب جنجل آلو عقیدو بنا چھوڑیو تھو، اک پاسے ویہہ اللہ ناں اصل خدا تے ساراں تیں بڑو خدا اوی منیں تھا لوکاں غا ناں ’’عبداللہ‘‘ (اللہ غا بندا) وی رکھیں تھا ور دوجے پاسے ویہہ انھاں نکاں نکاں سفارشی خداں ناں چھوڑن واسطے وی تیار نیہنہ تھا؛ اس گلوں ’’عبدالعُزّٰی‘‘ (عُزی غا بندا) وغیرہ ناں وی رکھ لیں تھا، اللہ تعالیٰ غا ناں ور وی خیرات دیں تھا ور خاص غیر اللہ غا ناں ور وی دیں تھا۔ روایتاں ماں ہے جے اسلام تیں پہلاں مشرک جس ویلے اپناں جاہلی طریقہ ور حج کریں تھا اس ویلے ویہہ ’’تلبیو‘‘ وی پڑھیں تھا ور اس ماں وی عجب طریقہ ناں شرک غو رلو کریں تھا کہ ﴿لَبَّيْكَ لَا شَرِيْكَ لَكَ اِلَّا شَرِيْكًا هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ ﴾ یعنی خدایا! ہم تیری بارگاہ ماں حاضر ہاں، تیرو کوئے شریک نیہنہ، ور اسا شریک کہ انھاں غو مالک وی توں ہی ہے تے جھڑیں چیز انھاں غے ماتحت ہیں انھاں غو وی اصلی مالک توں ہی ہے (ابن کثیر) مفسراں نے ات یاہ گل وی بڑی تحقیق ناں لکھی ہے جے انھاں نے جھڑا بت تے دیوی دیوتا بنایا وا تھا ویہہ کنی تیں خدا،

يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَ

وہ ہی رات ناں تہاڑی ور پلہیٹ چھوڑے تے وہ ہی تہاڑی ناں رات ور پلہیٹ دئے تے

سَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۭ كُلٌّ يَّجْرِيْ لِاَجَلٍ مُّسَمًّى ۭ

اسے نے دیہنہ اور چن کم ماں لایا وا ہیں ہر اک ، اک مقرر وقت توڑی چلتو جا رہیو ہے

اَلَا هُوَ الْعَزِيْزُ الْغَفَّارُ ⑤ خَلَقَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ

سُنّوں ! وہ ہی غالب ہے ، بخشش کرن آلو ہے ؛ اس نے تم اک جان تیں پیدا کیّا ؛

ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِّنَ الْاَنْعَامِ

فر اسّے تیں اس غو جوڑو پیدا کیّو تے اسّے نے تھارا واسطے ماں چوکھر غا

ثَمٰنِيَةَ اَزْوَاجٍ ۭ يَخْلُقُكُمْ فِيْ بُطُوْنِ اُمَّهٰتِكُمْ خَلْقًا

اٹھ جوڑا پیدا کیّا ؛ وہ ہی تمناں تھاریاں مایاں غا شکم ماں (پہلاں) اک طرح

مِّنْۢ بَعْدِ خَلْقٍ فِيْ ظُلُمٰتٍ ثَلٰثٍ ۭ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ

فر دوجی طرح ترے اندھیریاں غے اندر بناوے یوہی اللہ تمناں پالن آلو ہے

لَهُ الْمُلْكُ ۭ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُوْنَ ⑥ اِنْ

اُسّے غی بادشاہی ہے ؛ اس تیں سواء کوئے خدا نیہنہ ؛ فر تم کیّاں پھیریا جارہیا ہیں (۴) جیکدے

تَكْفُرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ ۣ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ

تم کفر کریں غا تاں اللہ تعالیٰ ناں تھاری کوئے محتاجگی نیہنہ تے وہ اپناں بنداں واسطے کفر ناں

الْكُفْرَ ۚ وَاِنْ تَشْكُرُوْا يَرْضَهُ لَكُمْ ۭ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ

پسند نیہنہ کرتو؛ تے جے تم شکر کریں غا تاں وہ اس ناں تھارا واسطے پسند کرے غو تے کوئے پہار چان آلو کسے دوجا

وِّزْرَ اُخْرٰى ۭ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا

غو پہار نیہنہ چاسیں ؛ فر تم نے اپناں رب کوتے ہی مڑ غے جانوں ہے فر وہ تمناں دس دئے غو تم جو

كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۭ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ⑦

وی کریں ویں تھا ؛ وہ تھاراں دلاں غاں پہیتا ناں خوب جانے ؛

یا خدا غا مخالف دوجا خدا سمجھ غے نیہنہ بنٚا یا تھا بلکہ ویہہ فرشتا تے دوجا بزرگ تھا جھاں غیں انھاں نے خیالی تصویر تے مورتیں بنٚا لیں تھیں جے یہ اللہ غا پیارا ہیں، مورتی ذریعو بنٚا غے انھاں غی عبادت کراں غا یہ خوش ہو غے مھارا کم کرا چھوڑیں غا (دیکھو تفسیر کبیر، روح المعانی، ابن کثیر) اور اس سفارش غا بارہ ماں وی ساراں مشرکاں غو یوہ عقید و نیہنہ تھو۔ جے یہ قیامت غے تہاڑے سفارش کر غے مھاری بخشش کرواں ویں غا کیوں جے قیامت ناں تے انھاں بچوں متا لوک منیں ہی نیہنہ تھا بلکہ انھاں غو یو ہی خیال تھو جے یہ دنیا غا نکا موٹا کم بنٚا چھوڑیں اور یہ عرب غاں مشرکاں ہی غی خاص گل نیہنہ، تجربہ تیں یاہ گل ثابت ہے کہ اللہ تیں علاوہ انسان جس ہستی اگے وی دعا منگے، یا چڑھاوا چاہڑے یوہ صرف دنیا غاں کم واسطے ہی کرے، کوئے اولاد واسطے، کوئے روزی روزگار واسطے، کوئے مصیبتاں تیں بچنٚ واسطے تے کوئے بیماریاں تیں نجات واسطے، فر عرب غا مشرک تے دنیا غاں کماں واسطے وی اپنٚاں باطل معبوداں ناں اتھوں کمزور سمجھیں تھا جے ویہہ نکیاں نکیاں مصیبتاں ماں تے اپنٚاں معبوداں اگے دعا منگے ویں تھا، انھاں ناں پکاریں تھا اور بڑی مصیبت ماں ویہہ وی سَدا اک ایکلٚا اللہ تعالیٰ اگے دعا کریں ویں تھا۔ جس را کہ آپ قرآن پاک ماں جگہ جگہ ہے جے ویہہ سمندری سفر ماں جس ویلٚے موجاں، تے طوفاناں ماں پھس جیں تھا اس ویلٚے ساری شرک چھوڑ غے اک اللہ تعالیٰ اگے دعا کریں ویں تھا۔ ہاں! یاہ بکھری گل ہے کہ کنڈے لگتاں ہی ویہہ فر شرک شروع کر دیں تھا۔ ابو جہل غا پوت حضرت عکرمہؓ ناں اسے ہی گل ور ایمان نصیب ہو گیو تھو، مکہ پاک غا فتح ہونٚ تیں بعد ویہہ نس غے کسے دوجا ملک ماں جا رہیا تھا، رستہ ماں سمندر پار کرن واسطے کشتی ور بیٹھا، کشتی چانٚ چک سمندری طوفان غی کانگ ماں پھس گئی اس ویلٚے کشتی غا چلانٚ آلٚا ملاح نے اعلان کیو: پہایئو! ہُنٚ خدا تیں بجنٚ ہمنٚاں کوئے اس طوفان تیں نیہنہ بچا سکتو اس گلوں ہر قسم غا شرک ناں چھوڑے غے اک اللہ تعالیٰ اگے دعا منگو! بس اسے ور انھاں ناں ایمان غی دولت نصیب ہو گئی کہ جد سمندر غی کانگ ماں اللہ تعالیٰ تیں بجنٚ کوئے دوجو بچانٚ آلٚو نیہنہ فر خشکی ماں کوئے دوجو کس را ہو سکے (نسائی ابو داؤد) ات اک ہور سوال وی پیدا او ہے کہ جد عرب غا مشرک فرشتاں ناں تے دوجاں بزرگاں ناں یا انھاں غیاں مورتیاں ناں اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں دوجا خدا نیہنہ منیں تھا، نہ ویہہ اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے انھاں ناں اس کائنات غا پیدا کرن آلٚا تے مالک سمجھیں تھا بلکہ صرف دنیا غا کماں ماں سفارشی سمجھ غے انھاں غی عبادت کریں تھا فر وہ کیئں خدا منن آلٚا تے مشرک کس را ہووا؟ اس غو جواب یوہ ہے جے کسے ماں اللہ تعالیٰ غیں صفت منی تے اس واسطے یوہ عقید ور کھنٚوں جے یوہ وی ویہہ کم کر سکے جھڑا اللہ تعالیٰ غا کرن غا ہیں اس غو مطلب ہی شرک تے اس ناں خُدا منٚوں ہے، فر عبادت ہر طرح غی۔ واہ بدن غے ذریعہ وہے یا مالٚ غے ذریعہ۔ صرف اللہ تعالیٰ واسطے ہی ہونٚی لوڑیئے؛ عرب غا مشرک اس گلوں مشرک تھا کیونجے ویہہ اللہ تعالیٰ غے نالٚ نالٚ غیر اللہ غی وی عبادت کریں تھا۔ جت اللہ غا ناں ور فی سبیل اللہ صدقو خیرات کریں تھا اُت غیر اللہ غا ناں ور چڑھاوو وی ضروری سمجھیں تھا جس را کہ اٹھما سپارہ غا تیجا رکوع ماں گذر گیو ہے۔

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهٗ مُنِيْبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا

تے جسو یلٚے انسان ور کائے مصیبت آ جئے وہ دل نالٚ اپنٚاں رب در متوجہ ہو غے اسّے غے اگے دعا منگے فر جد

خَوَّلَهٗ نِعْمَةً مِّنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوْٓا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ

وہ اس ناں اپنٚے کولٚوں کائے نعمت عطا فرما دئے؛ تاں انسان اس ناں پُھل جئے جس واسطے پہلاں دعا منگے تھو

وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِّيُضِلَّ عَنْ سَبِيْلِهٖ ؕ قُلْ تَمَتَّعْ

تے اللہ تعالیٰ غا شریک مننٚ لگ جئے تا نجے (ہوراں ناں وی) اس غا رستہ تیں گمراہ کرے، تم فرما دیو: (کجھ تہاڑا)

بِكُفْرِكَ قَلِيْلًا ۖۗ اِنَّكَ مِنْ اَصْحٰبِ النَّارِ ⑧ اَمَّنْ هُوَ

اپنٚاں کفر تیں نفعو کھٹ لے! (چھیکڑ تے) توں دوزخیاں ماں ہی وہے غو! کیوں! (یوہ بندو چنگو ہے) یا وہ جھڑو

قَانِتٌ اٰنَآءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَّقَآئِمًا يَّحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوْا

رات غے وقت سجدہ تے قیام کر کر غے اللہ غی عبادت کرے وہ آخرت تیں ڈرتو رہ تے اپنٚاں رب غی

رَحْمَةَ رَبِّهٖ ؕ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ

رحمت غی آس رکھے؛ تم پچھو! کیوں! ویہہ لوک جھاں کولٚے علم ہے تے ویہہ لوک جھڑا کجھ نیہنہ جانٚتا

لَا يَعْلَمُوْنَ ؕ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ⑨ قُلْ يٰعِبَادِ ع ۱ ۹ ۱۵

برابر ہو سکیں! گل یاہ ہے کہ نصیحت تے بس عقل آلٚا ہی حاصل کریں (۵) تم فرما دیو: اے میریو ایمان

الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوْا رَبَّكُمْ ؕ لِلَّذِيْنَ اَحْسَنُوْا فِيْ هٰذِهِ

آلٚیو بندیو! اپنٚاں رب تیں ڈرتا رُہو! انھاں لوکاں واسطے جھڑا اس دنیاں ماں نیکی کریں انھاں

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ ؕ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ ؕ اِنَّمَا يُوَفَّى

واسطے چنگو بدلو ہے؛ تے اللہ غی زمین کھلی ہے بلاشبہ صبر کرن

الصّٰبِرُوْنَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ⑩ قُلْ اِنِّيْٓ اُمِرْتُ

آلٚاں ناں انھاں غو بے حساب ثواب لبھے غو (٦) (اے نبیؐ) تم فرما دیو: مٚناں حکم دتو گیو ہے

اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَّهُ الدِّيْنَ ⑪ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُوْنَ

جے ہوں عبادت ناں اسے واسطے خالص کر غے اللہ تعالیٰ غی عبادت کروں؛ تے مٚناں حکم دتو گیو ہے جے ہوں ساراں تیں

بس اسا خیال رکھنٚ آلٚو تے اسا کم کرن آلٚو مشرک ہی شمار وہے تے وہ پہانویں کسے وی انداز نالٚ کہہ ور اس غا بارہ ماں یوہی کہیو جے غو جے یوہ اک اللہ تعالیٰ غے بجائے کیئں کیئں خدا منٚے۔

خیر!! اللہ تعالیٰ انھاں ساراں مشرکاں واسطے فرماوے جے تم اپنٚاں شرک غی جھڑی مرضی دلیل دے لیو ور قیامت غے تہاڑے تھارا جھگڑا غو اصل نمیڑو ہو جئے غو تے یاہ گل وی یاد رکھو جے اللہ تعالیٰ (تھارا جسا) کسے وی چھوٹھا ناں جھڑو پلٚے تیں بنٚا بنٚا غے گل اللہ تعالیٰ ور لاوے ناں تے اللہ تعالیٰ غی ناشکری کرے کہ خدا غی دتی وی نعمتاں ناں کسے دوجا غو کرم کہہ کدے ہدایت نصیب نیہنہ کرتو، ہدایت اُسے ناں نصیب وہے جھڑو چھوٹھ ناں چھوڑ غے سچ غور ستو نوڑے۔ تے اللہ تعالیٰ غی دتی وی نعمتاں ناں اس غی دتی وی منیں تے اُسے غی شکر گذاری کرے۔

اَوَّلَ الْمُسْلِمِيْنَ ﴿۱۲﴾ قُلْ اِنِّيْٓ اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّيْ

مہرے فرمانبردار بنڑ جاؤں تم ؛ فرمادیو کہ جے ہوں اپنّاں رب غی نافرمانی کروں تاں منّاں اک

عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ﴿۱۳﴾ قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصًا لَّهٗ دِيْنِيْ ﴿۱۴﴾

بڑا دن غا عذاب غو ڈر ہے ؛ تم فرمادیو : جے ہوں تے خالص کرغے چھڑی اللہ تعالیٰ ہی غی عبادت کروں ؛

فَاعْبُدُوْا مَا شِئْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ ؕ قُلْ اِنَّ الْخٰسِرِيْنَ الَّذِيْنَ

تے تم اس ناں چھوڑ غے جس غی چاہویں عبادت کرلیو تم فرمادیو: بیشک اصلی نقصان کرن آلا ویہہ ہی لوک ہیں جھاں نے

خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ اَلَا ذٰلِكَ هُوَ

قیامت غے تہاڑے اپنٹوں آپ تے اپنّاں گھر آلا نقصان ماں سٹ چھوڑیا ، سنوں ! یو ہی

الْخُسْرَانُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۵﴾ لَهُمْ مِّنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ النَّارِ

صاف صاف نقصان ہے ؛ انھاں واسطے انھاں غے اپر وی اگ غی چھاں ویں غیں

وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ؕ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهٖ عِبَادَهٗ ؕ

تے انھاں غے ہیٹھ وی اگ غیں چھاں ! یاہی واہ چیز ہے جس تیں اللہ اپنّاں بنداں ناں ڈراوے

يٰعِبَادِ فَاتَّقُوْنِ ﴿۱۶﴾ وَالَّذِيْنَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوْتَ اَنْ يَّعْبُدُوْهَا

اے میریو بندیو! تم میرے تیں ڈرو (۷) تے جھڑا لوک شیطاناں تیں بچ غے رہیا کہ ویہہ انھاں غی عبادت کرتا

وَاَنَابُوْٓا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ الْبُشْرٰى ۚ فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿۱۷﴾ الَّذِيْنَ

اور اللہ در متوجہ رہیا انھاں واسطے خوشخبری ہے ، تے میراں انھاں بنداں ناں خوشخبری دیدیو؛ جھڑا

يَسْتَمِعُوْنَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُوْنَ اَحْسَنَهٗ ؕ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ

کن لا غے گل سُنٹیں ؛ فر سُہنٹیں گلاں ور عمل کریں ؛ یہ ویہہ لوک ہیں جھاں ناں

هَدٰىهُمُ اللّٰهُ وَاُولٰٓئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿۱۸﴾ اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ

اللہ نے ہدایت دتی ہے ؛ تے یہ ہی لوک عقل مند ہیں ؛ تے جس آدمی ور عذاب غی

كَلِمَةُ الْعَذَابِ ؕ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿۱۹﴾ ۚ لٰكِنِ

گل پکی ہو گئی ہے ؛ تے کیوں ! تم اس ناں چھڑکا سکیں جھڑو دوزخ ماں ہے ؛ ور

(۴) یعنی یہ ساریں قدرت تے ساریں صفت اللہ تعالیٰ غیں ہیں جھاں ناں تم آپ وی منیں ہیں جے وہ ہی زمین اسمان غا اس نظام غو مالک ہے، تے وہ ہی یوہ، نظام چلا رہیو ہے، اور اسے نے انسان غی ضرورت غا یہ پہیڈ، بکری، اونٹھ، گاں غا اٹھ جوڑا پیدا کیا ہیں تے وہ ہی انسان غی اس عظیم مخلوق ناں کسے لوء ماں نیہنہ بلکہ ترے ترے انھریاں غے اندر خاص تربیت ناںٔ پیدا فرماوے، ٹھڈ غی انھیری کنی، ماں غا شکم غی انھیری بکھری فر اس تیں بعد بچہ غے اپر غی واہ پتلی گتھی کنی جھڑی پیدا ہوتے ویلٔے پھٹے، فر اے مشرکو! جد تم یہ ساریں گل آپ وی منیں فر ات پُج غے تم کیہاں پھر جیں! تے اللہ تعالیٰ غا ناںٔ ناںٔ دوجاں غی عبادت کس را کرن لگ جیں! تمناں اس حقیقت تیں کونٔ گمراہی در پھیر چھوڑے!۔

(۵) مومن تے مشرک غی کنی کنی صفتاں غو بیان ہے جے اک پاسے وہ مشرک ہے جس غو ذکر اُپلی آیت ماں ہوو ہے کہ سخت مصیبت ماں پھس گیو تے اللہ تعالیٰ اگے بڑی عاجزی تے گریہ زاری ناںٔ دعا منگنٔ لگ گیو ور جد اللہ اپنٔی رحمت ناںٔ اس مصیبت بچوں کڈ چھوڑے فر اس فانی دنیا غی پھل کھیلی ماں اس را مست ہو جیئ جس را کہ نہ کدے اس ور مصیبت آئی تھی نہ اس نے دعا منگی تھی اتنوں ہی نیہنہ سگوں جھڑی مصیبت اللہ نے دور کر غے نعمت عطا فرمائی تھی اس واسطے غیر اللہ ور چڑھاوا چاہڑ غے اللہ تعالیٰ ناںٔ شرک کرن لگ جیئ، یوہ مشرک غو حال ہے، دوجے پاسے مومن بندہ ناں تکو! کہ ہر حال ماں رات تہاڑی اپنّاں مالک غی عبادت ماں لگو رہ کدے سجدہ ماں کدے قیام ماں ہر طرح اپنّاں مالک ناں یاد کرے اپنّاں عملاں ور دیکھے تے آخرت غا حساب کتاب تیں ڈرے ور اللہ غی رحمت تیں کدے مایوس نیہنہ ہوتو، ہُنٔ غور کرو! کیوں یہ دوئے بندہ برابر ہوسکیں! تے انھاں غاں عملاں غو اک نتیجو ہو سکے! کدے نیہنہ ہوسکتو؛ ورنہ فر تے اس را ہو جیئ غو کہ علم آلا تے بے علم سارا برابر ہیں، ور انھاں گلاں تیں وی نصیحت عقل آلا ہی حاصل کریں۔

(٦) یعنی عبادت ہر حال ماں چھڑی اک، ایکلٔا اللہ تعالیٰ غی ہونٔی لوڑیئے، فر جیکدے اک جگہ اک اللہ غی عبادت کرنی اس غی توحید ور عمل کرنٔوں بالکل مشکل ہو جیئ۔ فر دوجا اسا ملک ماں چلیا جاؤ جت اک اللہ غی عبادت کر سکیں اللہ غی زمین تے کھلی ہے۔ تے اس را دیس چھوڑ غے بے وطن ہونٔ ماں جھڑیں پریشانٔیں آویں غیں اللہ انھاں غی بے حساب جزا دینٔ آلو ہے۔

(۷) یعنی مناں تے اک اللہ تعالیٰ ہی غی عبادت غو حکم ہے۔ جس در ہوں تم ساراں ناں دعوت دے رہیوں ہوں ہُنٔ تم جیکدے میری گل نیہنہ منّتا تاں فر تم جس غی چاہویں عبادت کرلیو ور اک گل یاد رکھو کہ کفر شرک اللہ ناں پسند نیہنہ تے کافراں مشرکاں واسطے جہنم تیار ہے۔

الَّذِيْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِّنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَّبْنِيَّةٌ

ویہہ لوک جھڑا اپناں رب تیں ڈرتا رہیا؛ انھاں واسطے (اسا اُچا محل ہیں جھاں ماں) منزلاں اپر منزل بنی وی ہیں

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۬ وَعْدَ اللّٰهِ ؕ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمِيْعَادَ ﴿۲۰﴾

جھاں غے ہیٹھ نہر بغتیں ویں غیں یوہ اللہ تعالیٰ غو وعدو ہے تے اللہ اپناں وعدہ غے خلاف نیہنہ ؛ کرتو

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهٗ يَنَابِيْعَ فِي

کیوں ! تم نے دیکھیو نیہنہ ؛ کہ اللہ اسمان تیں پانی برھا وے فر اس ناں زمین ماں اماء بنا غے جاری

الْاَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا اَلْوَانُهٗ ثُمَّ يَهِيْجُ

کر دئے ؛ فر وہ اس نالؔ رنگ رنگ غیں فصل پیدا کر دئے ، فر واہ فصل سُک جئے

فَتَرٰىهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهٗ حُطَامًا ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ

تے تم اس ناں دیکھیں واہ پیلی ہوگئی ہے ، فر وہ اس ناں پھکی بنا چھوڑے ، اس ماں یقیناً

لَذِكْرٰى لِاُولِي الْاَلْبَابِ ﴿۲۱﴾ اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهٗ ع ۲ ۱۲ ۱۶

عقل آلاں واسطے بڑی نصیحت ہے (۸) تے کیوں ! جس آدمی غو سینوں اللہ تعالیٰ نے اسلام واسطے

لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّهٖ ؕ فَوَيْلٌ لِّلْقٰسِيَةِ قُلُوْبُهُمْ

کھول چھوڑیو ہے؛ تے وہ اپناں رب غی طرفوں لوء ور ہے (وہ کافر جسو ہو سکے) تے بربادی ہے انھاں واسطے جھاں غا دل

مِّنْ ذِكْرِ اللّٰهِ ؕ اُولٰٓئِكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿۲۲﴾ اَللّٰهُ نَزَّلَ

اللہ غی یاد دروں باٹا ہو گیا ہیں ، یہ ہی صاف گمراہی ماں ہیں ؛ اللہ نے چج

اَحْسَنَ الْحَدِيْثِ كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ ۖۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُوْدُ

سُہنیں گل نازل کی ہیں یعنی اسی کتاب (جس غیں آیت) آپس ماں رلتی ملتی ہیں بار بار دُہرائی جیں جس نالؔ ان لوکاں غاں

الَّذِيْنَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ۚ ثُمَّ تَلِيْنُ جُلُوْدُهُمْ وَقُلُوْبُهُمْ

جسماں ور لو اندرا چڑ جیں جھڑا اپناں رب تیں ڈریں ، فر انھاں غا جسم تے انھاں غا دل اللہ غا ذکر در

اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ ؕ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِيْ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ ؕ

نرم ہوجیں یاہی اللہ تعالیٰ غی ہدایت ہے وہ اس نالؔ جس ناں چاہوے ہدایت دئے ؛

(۸) یعنی عقل مند آدمی واسطے بدّل برہنؔ تے فصل جمنؔ فر سُک غے اس غا پھکّی ہو جانؔ ماں وی بڑیں سبق غیں تے نصیحت غیں گل ہیں۔ کہ جس را فصل غی یاہ پھل کھیلی چار تہاڑا غی وہے چھکڑ سُک غے ختم ہو جئے اسے را یاہ دنیا وی اک تہاڑے ختم ہو جئے غی تے جس را فصل سک غے اس غو پُھوہ ، دانا تے دو جیں چیز بکھری بکھری کی جیئں اسے را انسان غا نیک تے بدعمل وی اک تہاڑے کنی کنی کر غے انھاں غو حساب لیو جئے غو تے نیکی بدی غی جزا سزا لبھے غی۔

وَمَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ هَادٍ ﴿۲۳﴾ اَفَمَنْ يَّتَّقِيْ بِوَجْهِهٖ

تے جس ناں اللہ گمراہ کردئے اس ناں کوئے ہدایت دین آلو نیہنہ ؛ تے کیوں! جہڑو آدمی قیامت غے تہاڑے اپڑاں

سُوْٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ وَقِيْلَ لِلظّٰلِمِيْنَ ذُوْقُوْا

منہ ناں سخت عذاب ناں روکتو وہے غو (وہ جنتی غے برابر ہو سکے!) تے اساں ظالماں ناں کہیو جئے غو: جے تم اپڑی اس کھٹی

مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُوْنَ ﴿۲۴﴾ كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتٰىهُمُ

غو مزو چکھو جہڑی تم کریں ویں تھا ؛ اِنھاں تیں پہلاں لوکاں نے وی (رسولاں ناں) جُھوٹھا کہیو تھو ؛ فر انھاں ور

الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۲۵﴾ فَاَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ

اتوں عذاب آپیو جتوں انھاں ناں خیال وی نیہنہ تھو ؛ فر اللہ نے انھاں ناں دنیا غی زندگی ماں

فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا

ذلالت غو مزو چکھایو اور آخرت غو عذاب تے بہت ہی بڑو ہے ؛ افسوس ! کدے یہ لوک

يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۶﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ

سمجھتا ؛ تے ہم نے لوکاں واسطے اس قرآن ماں یقیناً ہر طرح غیں مثال بیان

كُلِّ مَثَلٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ ﴿۲۷﴾ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِيْ عِوَجٍ

کیں ہیں ، تانجے ویہہ سمجھیں ؛ نیش عربی ماں قرآن ہے جس ماں ذری ڈِنگ نیہنہ ، تانجے لوک

لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿۲۸﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيْهِ شُرَكَآءُ

پرہیزگاری اختیار کریں ؛ اللہ تعالیٰ نے مثال بیان کی ہے اک (غلام) آدمی غی ؛ جسماں وچ ساراں مالکاں غی سانجھ وہے

مُتَشٰكِسُوْنَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ ؕ هَلْ يَسْتَوِيٰنِ مَثَلًا ؕ

جن ماں ضداضدی وی وہے تے اک اساغلام غی جہڑو اک ہی آدمی غی ملکیت ماں وہے کیوں! ان دواں غی حالت برابر ہے

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ۚ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۲۹﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَّاِنَّهُمْ

ساریں صفت اللہ تعالیٰ غی ہیں ور بچ لوک جانتا ہی نیہنہ (۹) (اے نبیؐ) بیشک تم نے وی انتقال فرمانوں ہے تے یقیناً انھاں

مَّيِّتُوْنَ ﴿۳۰﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُوْنَ ﴿۳۱﴾ ع ۳ ۱۰ ۱۷

نے وی مرنوں ہے ؛ فر تم سارا قیامت غے تہاڑے اپڑاں رب غی بارگاہ ماں اپڑاں جھگڑا پیش کریں غا (۱۰)

(۹) سبحان اللہ! شرک ناں سمجھاݨ واسطے کسی سُہݨی تے ہر اک آدمی غی سمجھ ماں آجاݨ آلی مثال دتی ہے کہ دو غلام ہیں ایکن غا کیئں مالک ہیں، بدقسمتی ناݪ ویہہ سارا ہی ہیں وی بڑا ضدی ہر ایکن غی مرضی ہے جے یوہ غلام مناں ہی خوش رکھے، بس میری ہی مرضی غا کم کرے۔ ہُݨ آپے سوچو! اس بچارہ غلام غو کے حال وہے غو ہر ویلے اس غو دل پریشان رہ غو ایکن ناں خوش کرن غی کوشش کرے غو تے دوجو ناراض ہو جئے غو فر مالک وی ہر اک یاہ سوچے غو جے اس غلام ماں تے دوجا غو وی حصو ہے لہذا وہ اس غو خیال رکھے غو، نتیجو یوہ نکلے غو جے غلام تے بچارو ہر ایکن ناں خوش کرن واسطے پریشان رہ غو ور مالک ایکن دوجاناں دیکھتا ریہنہ غا تے کوئے اک وی غلام غو پورو پورو خیال نیہنہ رکھسیں کما اشیر الیہ فی الموضح، یاہ مثال ہے مشرک غی جہڑو اک اللہ غو در چھوڑ غے ہر اک غی در روٹی ور متھو رگڑتو تے در در غا ٹھلا کھاتو پھرے۔ دوجے پاسے دوو غلام ایکن ہی بندا غو ہے کوئے دوجو اس غو حصے دار نیہنہ! فر غلام اپڑاں اک ہی مالک غی رضا کھٹݨ واسطے دل غا اطمینان ناݪ جُہدیں کریں۔ اس ناں ایاں اُواں غا ٹھلا نیہنہ کھانا پیتا تے مالک وی سمجھے جے اس غلام غو میرے بجݨ ہور تے کوئے ہے ہی نیہنہ اس گلوں وہ وی اس غو ہر ویلے، ہر گھڑی پورو خیال رکھے، یاہ مثال ہے ایمان آلا موحد غی جہڑو اک اللہ غو در نوڑ لئے جس تیں اس ناں ہر در تیں نجات لبھ جئے، بس ساریں صفت اللہ تعالیٰ غیں ہیں جہڑو اسی سُہݨی سُہݨی مثالاں غے ذریعہ گل سمجھاوے ور متا لوک سمجھݨ غی کوشش ہی نیہنہ کرتا۔

(۱۰) مقصد یوہ ہے جے چھیکڑ جانوں تے ساراں نے اللہ تعالیٰ ہی غی بارگاہ ماں ہے، اُتے ہر ایکن گل غو اصل فیصلو وہے غو جد مشرک اپڑاں رب غی بارگاہ ماں جھگڑو کرتا ویں غا، کوئے کہہ غو ہم نے کدے شرک کی ہی نیہنہ، کوئے کہہ غو ہمناں دین غی دعوت پُجّی ہی نیہنہ جد کہ اللہ غا پیغمبر تے ایمان آلا انھاں غے خلاف گواہی دیتا ویں غا۔

[redacted]

الجزء ۲۲